

ДРАМАТУРГІЯ КІНЦЯ XIX–XX СТ.

(Г. Ібсен, Б. Шоу, Б. Брехт)

Матеріали до вивчення

Кам'янець-Подільський
“Абетка-НОВА”
2006

ББК 83.3 я 721

Д 63

Упорядники:

Кеба О.В., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських мов і зарубіжної літератури, проректор з наукової роботи КПДУ;

Шулик П.Л., кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських мов і зарубіжної літератури КПДУ;

Голубішко І.Ю., старший викладач кафедри германських мов і зарубіжної літератури КПДУ

Рецензенти:

Абрамович С.Д., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних наук Чернівецького торгово-економічного інституту;

Киченко О.С., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Черкаського національного університету ім.Б.Хмельницького

*Друкується за ухвалою вченої ради
Кам'янець-Подільського державного університету
(протокол №11 від 26.12.2006 р.)*

Д 63 **Драматургія кінця XIX-XX ст. (Г. Ібсен, Б. Шоу, Б. Брехт): Матеріали до вивчення / Голубішко І.Ю. Кеба О.В., Шулик П.Л. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – 220 с.**

ISBN 966-363-054-X

У навчально-методичному посібнику вміщено тексти творів Г.Ібсена, Б.Шоу, Б.Брехта, які вивчаються в курсі зарубіжної літератури 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, літературно-критичні нариси про авторів і їхню творчість, запитання і завдання для обговорення.

Для вчителів зарубіжної літератури і учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, студентів технікумів та вищих навчальних закладів.

ББК 83.3 я 721

ISBN 966-363-054-X

©Голубішко І.Ю.,

Кеба О.В.,

Шулик П.Л., 2006

©“Абетка-НОВА”, видання, 2006

“Нова драматургія” кінця XIX – початку XX ст.

З другої половини XIX ст. драматурги шукали нових форм мистецтва, що сприяло народженню й активному розвитку “нової драми”, яка, за словами Б. Шоу, “кардинально змінила своє ставлення до проблем етики та естетики”. “Нова драма” – складне й цікаве явище драматургії кінця XIX – початку XX ст. У витоків її стояли Г. Ібсен, К. Гамсун, А. Стріндберг, Г. Гауптман, А. Чехов, Б. Шоу, а також бельгійський драматург Моріс Метерлінк. “Нова драма” стала початком докорінної перебудови драматургії, яка тривала протягом усього XX ст.

Особливості “нової драми” яскраво проявляються в порівнянні її зі “старою драмою”, тобто з драматургічними творами попередніх епох – шекспірівським театром, класицистичними творами, реалістичними драмами тощо. Це дозволяє визначити, що...

1. В центрі уваги “нової драми” кінця XIX – початку XX ст. постала особистість, переживання й відчуття якої визначали загальну атмосферу епохи. Особистість була вже не “соціальним типом”, а навпаки – неповторним і унікальним світом, а також “духовним критерієм” суспільства. Внутрішні порухи душі тепер найбільше цікавили авторів, які вбачали в них втілення моральних, соціальних і філософських проблем буття.

2. Якщо в старому театрі йшлося про окрему трагедію в житті певної людини, то в новому – про загальну трагедію життя особистості та людства. Драматурги закликали до осмислення глибинної суті дійсності, звільнення людського духу, пошуку шляхів відновлення гармонії світу.

3. “Нова драма” перетворилася на місце ідейних дискусій і духовних поривань. Зовнішня дія поступилася внутрішнім конфліктам. Якщо в старому театрі автори наслідували реальне життя, достовірно зображували дійсність, то в

новому – відтворювали лише загальну атмосферу часу, прагнучи показати внутрішні протиріччя особистості, духовні пошуки епохи. Рушієм сюжету стали не зовнішня інтрига, дії, вчинки персонажів, а психологічні колізії, зіткнення ідей, моральних поглядів.

4. На відміну від “старої драми” з її конкретним змістом, “нова драма” визначається більшою умовністю та узагальнюючим смислом. Нові драматурги не ставили за мету точно відобразити певні події, їхні твори – своєрідна метафора життя особистості (передусім її внутрішнього життя) та світу.

5. Змінюються стосунки між драмою і глядачем (або читачем). Якщо раніше глядач лише спостерігав за дією на сцені і співчував персонажам, на яких дивився, ззовні, то тепер і глядач мав упізнати себе, залучитися до “внутрішньої дії”, переживати й мислити разом із героями.

6. У старому театрі герої, як правило, поділялися на головних і другорядних, позитивних і негативних. У “новій драмі” немає такого поділу. Тут усі персонажі важливі, позбавлені однозначних характеристик, і кожен із них має велике значення для розуміння ідеї твору.

7. “Стара драма” відзначається пафосом дії, активної боротьби, а “нова” – пафосом роздумів, глибоких переживань, духовних протиріч буття.

8. “Нова драма” оновила засоби традиційної естетики. Прагнучи розкрити ідейні та моральні проблеми епохи, митці, не заперечуючи принципи реалізму та натуралізму, дедалі більше зверталися до можливостей модернізму, який набирив сили і відкривав нові обрії для мистецтва. “Нова драма” наполегливо розробляла принципи символізму, неоромантизму, імпресіонізму, експресіонізму, сюрреалізму тощо.

Якщо в “старій драматургії” досягнення окремих митців можна було об’єднати в єдиний напрям або течію, то в “новій драматургії” цього зробити просто неможливо, оскільки творчість письменників настільки різнобарвна і неповторна, що кожен з них може репрезентувати власний напрям. Наприклад, можна говорити про “символістську драму” М. Метерлінка, “психологічний театр” А. Чехова, “театр парадоксів” Б. Шоу, “інтелектуальний театр” Г. Ібсена та ін.

ГЕНРІК ІБСЕН

(1828-1906)

Життєвий і творчий шлях

Генрік Ібсен, класик норвезької і світової літератури, належить до числа тих художників, яких називають “віянням епохи”. Своєю творчістю він перетнув національні кордони і став одним із найвпливовіших європейських письменників кінця XIX ст. Його час – це час збагачення західноєвропейської літератури скандинавським і російським впливом. Національне і всесвітнє, вічне і сучасне, традиційне і новаторське переплелось у творах Ібсена.

Генрік Ібсен народився 20 березня 1828 р. у невеличкому норвезькому місті Шієні. Тоді Норвегія була відсталою провінційною країною, яка починала робити перші кроки до індустріальної цивілізації.

Ще в дитинстві і за юнацьких років Ібсен зазнав матеріальних нестатків. У 1836 р., коли хлопцю виповнилося вісім років, його батька, багатого комерсанта, було оголошено банкрутом. Генріку довелося подбати про власний заробіток, аби мати з чого жити. Він стає учнем аптекаря. У 1843 р. Ібсен оселяється у Грімстаді, де живе 6 років, продовжуючи вивчати фармацевтичну справу, а потім торгуючи ліками. Життя у Грімстаді було не з легких: низька, майже злидарська платня, самотність і брак житла. Його становище почало поліпшуватись лише з 1847 р., коли в аптеці з’явився новий хазяїн. Ібсен отримав нову кімнату, мав можливість більше читати, частіше спілкуватися з друзями.

Його освіта спочатку не була систематичною. Але вже в юності в ньому пробудився інтерес до письменництва, зокрема до драматургії: у 1848 р. він написав свою першу п’єсу “Катіліна” – художнє відтворення всесвітньо відомих подій давньоримської доби. У п’єсі порушено деякі теми, які надалі

стануть провідними в його творчості, насамперед мотив “покликання” (проблема усвідомлення людиною своєї ролі у цьому світі).

У 1849 р. Ібсен переїхав до Крістіанії (так звалась тоді сучасна столиця Норвегії Осло), аби вступити до університету. Але згодом довелося обирати між продовженням навчання і театральною кар’єрою: його запрошують (1852) стати директором Бергенського національного театру. Прийнявши це запрошення, Ібсен скоро здійснює подорож по Данії і Німеччині з метою ознайомлення з діяльністю тамтешніх театрів. Мандрівка була корисною для драматурга: він зустрівся з багатьма видатними літераторами, зокрема з Гансом Хрістіаном Андерсеном, пізнав нові театральні ідеї. Реалізуючи їх у своєму театрі, він привертає до себе ще більшу увагу і вже в новій якості, як керівник головного театру країни – Крістіанінського національного театру, здійснює ряд оригінальних постановок.

Справжній успіх приходить до Ібсена 1862 року в зв’язку з постановкою “Комедії кохання”, в якій було піддано гострій критиці норвезьке міщанство та весь провінційний спосіб життя, притаманний тодішній Норвегії. Але того ж року театр збанкрутував, і через деякий час Ібсен виїхав з Норвегії.

Майже 30 років він провів за кордоном – переважно в Італії і Німеччині. Причин такої свідомої еміграції було декілька, а головна серед них – неприйняття ібсенівської драматургії на батьківщині, яке розпочалося з цькування його п’єси “Комедія кохання” і неприйняття самим Ібсеном тієї соціально-політичної обстановки, що мала місце тоді в Норвегії, а саме: ігнорування національно-патріотичної ідеї правлячою верхівкою, утвердження “дикого” капіталізму, численні хворобливі, потворні явища в житті суспільства.

Повернення на батьківщину відбулося лише в 1891 р., коли Ібсен уже був письменником зі світовим ім’ям. Він з великою вдячністю сприйняв палку зустріч, яку влаштували йому співвітчизники. В останній період свого життя Ібсен, не заглиблюючись у соціально-політичну боротьбу, тим не менше неодноразово висловлювався на користь соціальних змін і оздоровлення морального клімату в суспільстві. Помер Ібсен після важкої хвороби 23 травня 1906 р.

* * *

Творчість Ібсена умовно поділяють на три етапи. *Перший період (1848-1864)* дослідники називають національно-романтичним. Головна його тема – боротьба Норвегії за незалежність і уславлення її героїчного минулого. Письменника приваблюють виняткові характери, сильні пристрасті, незвичайні колізії. За цей час він написав (крім *“Катіліни”* і *“Багатирського кургану”*) сім п’єс, найбільш значними серед яких є *“Фру Інгер з Естрота”* (1854), вже згадувана *“Комедія кохання”* (1862) і *“Боротьба за престол”* (1863).

Другий період творчості Ібсена (1864-1884) вважають реалістичним. Це етап розквіту його драматургії, найбільш нещадного, різкого викриття бездуховної дійсності. У ці роки драматург написав вісім драм: *“Бранд”* (1865), *“Пер Гюнт”* (1867), *“Спілка молоді”* (1869), *“Кесар і галілеянин”* (1873), *“Стовпи суспільства”* (1877), *“Ляльковий дім”* (1879), *“Привиди”* (1881), *“Ворог народу”* (1882). Якщо перші дві з цих п’єс є перехідними (в них ще відчутні романтичні тенденції, будуються вони в основному за традиціями філософсько-психологічної п’єси), то в наступних, особливо в *“Стовпах суспільства”* і в *“Ляльковому домі”*, вже чітко виступають риси *“нової драми”*. Сюжет тут визначається конфліктом між видимістю і внутрішньою суттю сучасного життя, а на передній план висувається доля окремого персонажа, внутрішній стан якого досліджується через комплекс новітніх художніх засобів: композиційних, мовно-стильових, предметно-зображальних (жест, міміка, інтер’єр, підтекст).

Третій, символічний, період творчості норвезького письменника (1884-1900) представлений вісьмома драмами, які умовно можна об’єднати терміном *“п’єси про людську душу”*, тому що в них розкриваються ті чи інші простори внутрішнього життя людини, хоча і обмежені певними соціальними обставинами, зорієнтовані на певні етичні закономірності. Причому напруженість колізій у цих п’єсах ще більша, ніж у творах соціально-критичних. Для свого аналізу письменник обирає такі ділянки душевного життя людини, на яких воно особливо драматичне, суперечливе. У п’єсах *“Дика качка”* (1884), *“Росмерс-хольм”* (1886) на перший план виходить складна проблематика співвідношення внутрішніх душевних потенцій людини, її покликання та етичних вимог. У драмах *“Жінка з моря”* (1888), *“Гедда*

Галер” (1890) подано глибокий аналіз складного суперечливого душевного життя двох жінок.

Завершується творчий шлях Ібсена створенням на протязі 90-х років серії п'єс, головною темою яких знову стає співвідношення покликання людини й шляхів його здійснення та моральної відповідальності людини перед іншими. Це п'єси “Будівничий Сольне”, “Як ми, мертві, воскреснемо” та ін.

П'єса “Ляльковий дім”

Однією з найвідоміших і найпопулярніших п'єс Ібсена є соціально-психологічна драма “Ляльковий дім”. Конфлікт цієї п'єси має виразно двоплановий характер. Його соціальний план зумовлений зіткненням природних людських прагнень і законів суспільства, які суперечать їх реалізації. Нора Хельмер, головна героїня п'єси, підробила підпис на векселі, щоб отримати гроші на лікування чоловіка від смертельної хвороби. Це сталося за вісім років до подій, що становлять сюжет п'єси, в ході якого герої спочатку намагаються з'ясувати, морально чи аморально вчинила Нора, а згодом вирішують проблему сутності свого життя і його відповідності внутрішній сутності своїх характерів. Поступово питання моралі як законослухняної поведінки стає другорядним, замінюючись іншим – чи дійсно щасливим є подружнє життя Хельмерів, чи дійсно вони розуміють і люблять один одного.

У першій дії п'єси конфлікт розвивається майже виключно на зовнішньому плані, реалізуючись в зіткненні Нори з лихварем Кrogстадом (останній погрожує викрити таємницю Нори, оскільки її чоловік, отримавши посаду директора банку, має намір звільнити Кrogстада з роботи) і в перших непорозуміннях між дружиною й чоловіком. Друга дія п'єси переносить конфлікт більшою мірою в психологічну сферу. Спершу героїня намагається все зробити, щоб чоловік не дізнався правди. Але скоро її збентеження від можливих дій Кrogстада поступається збентеженню від можливих дій чоловіка. Зіткнувшись з його категоричністю щодо оцінки таких дій, до яких вдалася вона сама, Нора розуміє невинність ситуації. В її душі стикаються протилежні бажання й наміри: вона не хоче бути причиною втрати чоловіком честі й навіть готова накласти на себе руки, таким чином звіль-

нивши його від наруги; з іншого боку, вона хоче, щоб сталося “диво” (й одночасно боїться його!) – самопожертва чоловіка, який взяв би усю провину за піддроблений вексель на себе. “Дива” не сталося.

У другій частині третього акту, прочитавши лист Кростада, Хельмер повністю розкриває своє справжнє обличчя. Він не тільки звинувачує Нору в тому, що вона збезчестила себе і його (“бездонна прірва бруду, потворства ... ні релігії, ні моралі, ні почуття обов’язку”, – говорить він), але й цинічно відкидає її рішення піти з життя заради нього: “Яка мені буде користь від того, що тебе не буде на світі, як ти кажеш?” Аж раптом надходить ще один лист, в якому Кростад відмовляється від будь-яких претензій і переслідунів. І Хельмер “доброчесно” прощає Норі її “злочини”, готовий знову любити і цінувати її.

Та Нора вже стала іншою. Поки чоловік проголошував свої тиради, вона лише подавала окремі репліки, але за їх точністю й виваженістю вже стоїть прийняте рішення. Внутрішній конфлікт в душі розв’язано: вона покине дім Хельмера, в якому була всього лише лялькою. Але перед остаточним кроком слід з’ясувати позиції. І фінал п’єси стає розгортанням справжньої ідейної дискусії між героями з приводу того, яким було їхнє життя і хто були вони один для одного. Нора безжалісно (перш за все стосовно самої себе) констатує, що вона не жила, а грала в життя, що її не любили (“Вам тільки подобалося бути в мене закоханими...”), а вона не знала себе і не розуміла, що живе спільним життям з вповні чужою людиною. Нора усвідомлює, що на ту безглузду і жалюгідну гру, що складала її життя, вона була приречена законами суспільства, але вона не може погодитися з тим, що ці закони правильні: “... цього я ніяк не збагну. Виходить, що жінка не має права помилувати свого вмираючого старого батька, не має права врятувати життя чоловікові! Цьому я не вірю”. Закони, встановлені суспільством, на її думку, не витримують серйозної перевірки життям. Парадоксальність світу, яка раніше лише невиразно тяжіла над нею, стала явною. Нора боролася за збереження щастя, яке виявилось примарним. Але ця боротьба, яка почалася в сім’ї, зіткнула її зі справжнім життям. Вона вважає, що у неї є зобов’язання перед собою, що вона передусім людина, а вже потім дружина

й мати. Вона хоче самостійно поміркувати і розібратися у проблемах життя.

Якщо зовнішній конфлікт п'єси було вичерпано ще до фінальної сцени, то внутрішній конфлікт не знаходить повного вирішення навіть тут. Героїня йде з “лялькового дому”, але їй ще тільки потрібно буде довести своє право бути людиною з великої літери. Вона сама відверто про це говорить: “Я гадаю, що передусім я людина, так само, як і ти, – або принаймні повинна стати людиною. <... > Я зовсім не знаю, що в мене вийде...” Відсутність остаточного вирішення конфлікту створює відкритий фінал п'єси. В цьому проявилась принципова позиція Ібсена, який не давав ніяких шансів неправді життя проникнути в свої твори. “П'єса не закінчується з падінням завіси після п'ятої дії, – писав він, – справжній фінал знаходиться поза її межами; письменник окреслив напрямок, в якому доводиться шукати цей фінал, потім – наша справа, справа кожного читача чи глядача окремо дійти до цього фіналу шляхом власної творчості”.

“Ляльковий дім” демонструє характерну для драматургії Ібсена концентрацію проблем буття на вузькому просторі соціально-побутових конфліктів, а також максималізацію авторської позиції, коли від героя категорично вимагається визнати правду життя, постати перед складністю й трагічною суперечливістю як реальної дійсності, так і своєї внутрішньої сутності. Нора, як і більшість героїв драматурга, правдою життя змушена ставати сама собою. А це завжди був головний заклик Ібсена: “Усвідомити себе і бути самим собою”.

П'єса несе в собі всі ознаки “нової драми”, як її розумів Ібсен. Вона побудована на тісному переплетенні зовнішньої і внутрішньої дії; її сюжет розгортається як поступове розкриття ряду “таємниць” окремих людей і великої “таємниці” неспівпадання, а то й трагічної прірви, між видимою гармонією життя і її внутрішнім розладом. Ібсеном була розроблена аналітично-ретроспективна композиція, коли дія в п'єсі через діалоги діючих осіб весь час повертається в минуле, яке пояснює їх теперішній стан. Це створювало можливість глибокого проникнення в характери героїв, багатопланового мотивування їх вчинків.

Новаторський характер ібсенівської драми забезпечила також глибока символіка, міцно пов'язана зі всіма іншими

елементами художньої структури. Так, двічі зафіксована авторськими ремарками ялинка в домі Хельмерів (готова до прикрашання напередодні Різдва й “обшарпана”, “з обгорілими свічками” наступного дня) – знак кардинальних змін в житті сім’ї. Подібні ж функції виконують мигдальне печиво, хрести на візитних картках лікаря Ранка, поштова скринька, танець тарантела тощо.

Глибока за змістом і новаторська за своєю формою, драма “Ляльковий дім” по праву стала одним із шедеврів світової драматургії.

Ще за життя Ібсена його слава як видатного реформатора драми набула всесвітнього розмаху. В багатьох мовах поширилися терміни на означення своєрідності художнього бачення і методу драматурга, – “ібсенізм”, “ібсеніти”. В них вкладався багатозначний зміст, але завжди, говорячи про Ібсена, мали на увазі його “демаскування прірви”, безстрашне й художньо неповторне вміння розпізнавати за принадою видимістю жорстокі суперечності життя, його попередження про небезпеку відмови від моральних обов’язків і утвердження вищої цінності неповторної унікальності індивідуального духу... Творчість Ібсена пов’язала собою віки: у ній знайшли продовження кращі надбання драматургії ХІХ ст. й передбачено найбільш значущі особливості мистецтва ХХ ст. – його сконденсованість, експериментальність, багатоплановість. Традиції Ібсена продовжили такі видатні митці своєї доби, як Б. Шоу, Б. Брехт, в українській літературі – Леся Українка, М. Куліш та ін.

Література про життя і творчість Г. Ібсена

1. Адмони В.Г. Генрик Ібсен. – Л., 1989.
2. Волощук Є., Бігун Б. Техне Майевтіке // Тема. №1-2, 1997.
3. Зингерман Б.И. Очерки истории драмы XX века. Чехов, Стринберг, Ібсен, Метерлінк, Пірандолло, Брехт, Гауптман, Лорка, Ануй. – М., 1979.
4. Конєва Т. Загадка женской души: Генрик Ібсен “Кукольный дом” (10 кл.) // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2000. – №6. – С. 36-38.
5. Ніколенко О., Мацапура В. Зарубіжна література XIX ст. – К., 2000.
6. Пронкевич О. Зарубіжна література XIX ст. – К., 1997.
7. Ревнівцева Є. Зіткнення мрії і дійсності: Матеріали до уроків з вивчення творчості Ібсена (10 кл.) // Зарубіжна література. – 2005. – 11 березня. – С. 9-10.
8. Українка Леся. Новейшая общественная драма // Леся Українка. Зібрання творів. – К., 1977. – Т. 8.
9. Федоров А.А. Зарубежная литература XIX-XX веков. Эстетика и художественное творчество. – М., 1989.
10. Франко І. “Ворог народу” Г. Ібсена // Франко І. Про театр і драматургію. – К, 1957.
11. Хейберг Х. Генрик Ібсен. – М., 1975.
12. Ціпов’яз Л. Драма Г. Ібсена “Ляльковий дім” – оповідь про пробудження людської особистості // Зарубіжна література. – 2005. – 11 березня. – С. 6-8.

ЛЯЛЬКОВИЙ ДІМ

П'єса на 3 дії
(Уривки)

Дійові особи

*Адвокат Хельмер
Нора, його дружина
Лікар Ранк
Фру Лінне
Приватний повірений Крогстад
Троє маленьких дітей Хельмерів
Анна-Марія, їхня нянька
Служниця в домі Хельмерів
Посильний*

Дія відбувається в квартирі Хельмерів

Дія перша

Затишна кімната, обставлена зі смаком, але недорогими меблями. Вглибині, в середній стіні, двоє дверей: одні праворуч, ведуть до передпокою, другі ліворуч, до кабінету Хельмера. Між цими дверима піаніно. Посередині лівої бокової стіни двері, ближче до авансцени вікно. Біля вікна круглий стіл з кріслами і диванчиком. У правій стіні, трохи далі вглиб, також двері, а попереду кахляна грубка; перед нею кілька крісел і качалка. Між грубкою і дверима столик. На стінах гравюри. Етажерка з фарфоровими та іншими дрібничками, книжкова шафка з книгами в розкішних обкладинках.

На підлозі килим. У грубці вогонь. Зимовий день.

У передпокої дзвінок. Трохи згодом чути, як двері відмикають. З передпокою до кімнати входить, весело наспівуючи, Нора, у верхньому одязі з пакетами і пакунками, які вона складає на стіл праворуч. Двері у передпокій залишаються відчинені, там видно посильного; він приніс ялинку і кошика, які віддає служниці, що відчинила двері.

Нора. Гарненько заховай ялинку, Елене. Діти не повинні бачити її раніше, ніж увечері, коли вона буде прикрашена. *(До посильного, виймаючи портмоне).* Скільки?

Посильний. П'ятдесят ере!

Нора. Ось корона... Ні, залишіть собі все.

Посильний кланяється й виходить. Нора зачиняє двері в передпокій, знімає з себе верхній одяг, посміхається тихим задоволеним сміхом. Потім виймає з кишені торбинку з мигдалевим печивом і з'їдає кілька штук. Обережно йде до дверей, що ведуть до кімнати чоловіка, і прислухається.

Так, він дома. (Знову наспівує, йдучи до столу).

Хельмер (з кабінету). Що це, жайворонок заспівав?

Нора (розгортаючи пакунки). Він самий.

Хельмер. Білочка там вовтузиться?

Нора. Еге ж!

Хельмер. Коли ж білочка повернулась?

Нора. Щойно. *(Ховає торбинку з печивом в кишеню і витирає собі губи).* Іди сюди, Торвальде, поглянь, що я накупила?

Хельмер. Почекай, не заважай. *(Трохи згодом відчиняє двері і зазирає до кімнати, тримаючи ручку в руці).* Накупила, кажеш? Оце все?.. То, виходить, пташка знову лігала смітити грішми?

Нора. Знаєш, Торвальде, час нам нарешті трішки розгулятись. Адже це перше Різдво, коли в нас немає потреби так обмежувати себе.

Хельмер. Ну і розтринькувати нам також не можна.

Нора. Трішки можна! Правда? Ну, трішечки! Ти ж тепер маєш велику платню і будеш заробляти багато-багато грошей.

Хельмер. Так, з Нового року. Але видадуть мені платню тільки через три місяці.

Нора. Е! Можна позичити поки що.

Хельмер. Норо! *(Підходить і жартома бере її за вухо).* І знову твоя легковажність. Ти уяви собі, сьогодні я позичу тисячу крон, ти потратиш їх на свята, а напередодні Нового року на мою голову звалиться черепиця з покрівлі – і все.

Нора (закриваючи йому рот рукою). Фу! Не кажи таких бридких речей.

Хельмер. Ні, ти уяви собі подібний випадок, – що тоді?

Нора. Якби вже сталося таке страшне, то для мене однаково – чи були б у мене борги, чи ні.

Хельмер. Ну, а для людей, у яких би я позичив?

Нора. Для них? А хай їм! Адже ж це чужі!

Хельмер. Норо, Норо, ти еси жінщина! Але серйозно. Норо, ти знаєш мої погляди на це. Жодних боргів! Ніколи не позичати! На домашнє вогнище, засноване на позичках, на боргах, лягає якась негарна тїнь залежності. Протримались же ми з тобою хоробро до сьогоднішнього дня, то вже потерпимо іще трішки; адже недовго.

Нора (відходячи до грубки). Ну що ж, як хочеш, Торвальде.
Хельмер (за нею). Ну, ну, от пташка і опустила крилечка. А? Білочка надулась. (*Виймає портмоне*). Норо, як ти гадаєш, що в мене тут?

Нора, (обертаючись, живо). Гроші!

Хельмер. Ось тобі! (*Подає їй кілька папірців*). Господи, хіба я не знаю, що в домі чимало витрат на свята.

Нора, (раخуючи). Десять, двадцять, тридцять, сорок. Спасибі, спасибі тобі, Торвальде. Тепер мені надовго вистачить.

Хельмер. Та вже ти постарайся.

Нора. Так, так, неодмінно. Але ж іди сюди, я тобі покажу, що я накупила. І як дешево! Поглянь, ось новий костюм для Івара і шабля. Ось коник і сурма для Боба. А ось лялька і лялькове ліжечко для Емми. Простенькі, та вона все одно їх швидко поламає. А тут на плаття і фартушки для служниці. Старій Анні-Марії варто було б, звичайно, подарувати більше...

Хельмер. А в цьому пакеті що?

Нора (схоплюючись). Ні-ні, Торвальде! Цього тобі не можна бачити до вечора!

Хельмер. Ну-ну! А ти ось що скажи мені, маленька марнотратко, – що ти для себе видивилась?

Нора. Е, мені зовсім нічого не треба.

Хельмер. Зрозуміло, треба! Назови ж мені тепер щось, певна річ, варте уваги, що тобі найбільше хотілося б.

Нора. їй-право, не треба. Або послухай, Торвальде...

Хельмер. Ну?

Нора (перебираючи гудзики його піджака і не дивлячись на нього).

Якщо вже ти хочеш подарувати мені щось, то ти б... ти б...

Хельмер. Ну-ну, кажи.

Нора (швидко). Ти б дав мені грішми, Торвальде. Скільки можеш.

Я потім, ближчими днями, і купила б собі на них щось.

Хельмер. Ні, послухай. Норо...

Нора. Так-так! Зроби так, любий Торвальде! Прошу тебе! Я б загорнула гроші в золотий папірець і повісила на ялинку. Хіба б це не було весело?

Хельмер. А як називають тих пташок, які завжди смітять грішми?

Нора. Знаю, знаю – марнотратками. Але зробимо так, як я кажу, Торвальде. Тоді в мене буде час обдумати, що мені особливо необхідно. Чи це не розсудливо? А?

Хельмер (посміхаючись). Звичайно, тобто якби ти й справді могла притримати ці гроші і таки купити на них щось собі. А то й вони підуть на господарство, на різні непотрібні дрібниці, і мені знову доведеться виймати гроші з гаманця.

Нора. Ах, Торвальде...

Хельмер. Тут сперечатись не доводиться, любонько моя! (*Обнімає її*).

Пташка мила, але витрачає страх скільки грошей. Просто неймовірно, як дорого обходиться чоловікові така пташечка.

Нора. Фу! Як можна так говорити! Я ж заощаджую, скільки можу.

Хельмер (весело). От уже правда істинна! Скільки можеш* Але ти зовсім не можеш.

Нора (наспівує і посміхається). Гм! Якби знав ти, скільки у нас, жайворонків і білочок, усяких витрат, Торвальде!

Хельмер. Ти маленька дивачка! Дві краплі води – твій батько. Тільки і клопочешся, як би роздобути грошей. А як добудеш – дивись, вони між пальцями і вислизнули, сама ніколи не знаєш, куди їх поділа. Ну, що ж, доводиться брати тебе такою, яка ти є. Це вже в крові в тебе. Так-так, це в тебе спадкове. Норо.

Нора. Ах, більше б мені успадкувати від батька його якостей!

Хельмер. А мені б не хотілося, щоб ти була іншою, ніж ти є, мій любий жайвороночку! Та слухай, мені здається, ти... в тебе... як би це сказати? В тебе якийсь підозрілий вигляд сьогодні.

Нора. В мене?

Хельмер. Еге ж. Подивись-но мені просто у вічі.

Нора (дивиться на нього). Ну?

Хельмер (погрозуючи пальцем). Чи ласунка не погуляла трішки в місті?

Нора. Ні, що ти!

Хельмер. Ніби вже ласунка не забігала в кондитерську?

Нора. Та запевняю тебе, Торвальде...

Хельмер. І не покуштувала варення?

Нора. І не думала.

Хельмер. І не погризла мигдалевого печива?

Нора. Ах, Торвальде, запевняю ж тебе...

Хельмер. Ну-ну-ну! Певна річ, я просто жартую...

Нора (йдучи до столу, праворуч). Мені й на думку б не спало робити тобі наперекір.

Хельмер. Знаю, знаю. Адже ти дала мені слово. (*Підходячи до неї*).

Ну, залити при собі свої маленькі різдвяні секрети, моя дорога Норо. Вони, певно, стануть відомі сьогодні ж увечері, коли буде запалено ялинку.

Нора. Ти не забув запросити лікаря Ранка?

Хельмер. Не запрошував. Та це й не потрібно. Само собою, він вечеряє в нас. А втім, я ще встигну йому нагадати: він зайде до обіду. Вино я замовив добре. Норо, а ти не повіриш, як я радію сьогоднішньому вечору.

Нора. І я! А діти ж які будуть раді, Торвальде!

Хельмер. Ах, яка насолода відчувати, що ти добився певного забезпеченого становища, що в тебе буде тепер солідний прибуток. Правда, приємно це відчувати?

Нора. О, чудово!

Хельмер. А пам'ятаєш минуле Різдво? Ти усі три тижні зачинялась у себе вечорами і до пізньої ночі все готувала квіти, якісь інші прикраси для ялинки, якими хотіла всіх нас здивувати. У-у, нуднішого часу я не пам'ятаю.

Нора. А я зовсім не нудьгувала.

Хельмер. (з посмішкою). А що толку з того, Норо?

Нора. Ти знову будеш мене дратувати цим? Що ж я могла вдіяти, коли кішка залізла і все порвала на шматки!

Хельмер. Ну, звичайно, нічого не могла вдіяти, моя бідолашечко.

Ти від душі хотіла нас усіх порадувати, і в цьому суть. Та добре все-таки, що ці важкі часи минули.

Нора. Так, просто чудово!

Хельмер. Не треба більше ні мені сидіти самому і нудьгувати, ні тобі псувати свої милі, славні оченята, ніжні ручки...

Нора. (плескаючи в долоні). Чи не правда, Торвальде, не треба більше? Ах, як чудово, як це радісно чути! (Бере його під руку). Тепер я розповім тобі, як я мрію влаштуватися, Торвальде. Ось, як тільки свята закінчаться...

[До квартири Хельмерів приходить фру Лінне, давня подруга Нори. Жінки розмовляють про своє життя, їхні долі дуже різні. Для Нори важкі випробування вже закінчились, вона з надією дивиться у майбутнє. Фру Лінне, на відміну від подруги, не відає щастя. Вона вийшла заміж за нелюба тільки заради того, щоб підтримати фінансово свою хвору матір і братів; чоловік фру Лінне помер, нічого їй не залишивши у спадщину, і вона змушена була тяжко працювати. На час розмови мати її померла, а хлопчики стали на ноги, і жінка має можливість податися до міста шукати роботу. Фру Лінне відчуває спустошення і душевну порожнечу. Під час бесіди Нора вперше згадує про подію, яка відіграватиме важливу роль у н'єсі: чоловік Нори небезпечно захворів, і його життя було врятовано тільки завдяки лікуванню в Італії. Безперечно, ця поїздка потребувала великих коштів. За словами Нори, матеріальну допомогу надав їй смертельно хворий батько, який невдовзі помер. Фру Лінне прохає Нору звернутись до свого чоловіка, аби той допоміг їй влаштуватись на роботу в банк. Вона дуже вдячна подрузі за розуміння, але водночас сприймає її як дитину, котрій справжні труднощі й турботи малознайомі. Це трохи ображає Нору, яка каже, що, розповідаючи про випадок з хворобою Хельмера, вона не розповіла головного. Ось яке продовження має їхня розмова.]

Нора. Ти все дивишся на мене згорда, Кристіно. А це даремно. Ти пишаєшся тим, що тобі довелося так тяжко працювати задля своєї матері...

Фру Лінне. Я, здається, ні на кого не дивлюся згорда. Але згодна – я пишаюсь і радію, згадуючи, що мені випало на долю полегшити останні дні моєї матері.

Нора. Ти пишашся також, згадуючи, що зробила для братів?

Фру Лінне. Мені здається, я маю право.

Нора. І мені так здається. Але ось послухай, Кристино. І мені є чим пишатись, чого радіти.

Фру Лінне. Не маю сумніву. Але в якому розумінні?

Нора. Говори тихіше. Раптом Торвальд почує! Йому ні за що в світі не можна... Нікому не можна знати про це, Кристино, – нікому, крім тебе.

Фру Лінне. Та в чому справа?

Нора. Іди сюди. (*Притягає її на диван поруч себе*). Так, бачиш... І мені є чим пишатись, чому радіти. Це я врятувала життя Торвальду.

Фру Лінне. Врятувала? Як врятувала?

Нора. Я ж розповідала тобі про поїздку до Італії. Торвальд не вижив би, якби не потрапив на південь.

Фру Лінне. Еге ж. І твій батько дав вам потрібні кошти.

Нора (з посмішкою). Це Торвальд так гадає і всі інші, але...

Фру Лінне. Але...

Нора. Тато не дав нам ні копійки. Це я дістала гроші.

Фру Лінне. Ти? Всю ту велику суму?

Нора. Тисячу двісті спецій. Чотири тисячі вісімсот крон. Що ти скажеш?

Фру Лінне. Але як це може бути, Норо? Виграла в лотерею, чи що?

Нора (зневажливо). В лотерею! (*Пирхає*). Це була б не штука!

Фру Лінне. Так звідки ж ти взяла їх?

Нора (наспівуючи і загадково посміхаючись). Гм! Тра-ля-ля-ля!

Фру Лінне. Не могла ж ти позичити?

Нора. Оце так? Чому?

Фру Лінне. Дружина-бо не може заборгувати без згоди чоловіка.

Нора (підводячи голову). Ну, якщо дружина трохи розуміється на справі, якщо дружина усвідомлює, як треба розумненько взятись за діло, то...

Фру Лінне. Норо, я рішуче нічого не розумію...

Нора. І не треба тобі розуміти. Адже я і не сказала, що позичила гроші. Могла ж я їх дістати іншим шляхом. (*Відкинувшись на спинку дивана*). Могла одержати від якогось поклонника. З такою привабливою зовнішністю, як у мене...

Фру Лінне. Ти навіжена.

Нора. Тепер тобі, певно, страх як хотілося про все дізнатися, Кристино?

Фру Лінне. Послухай, любя Норо, – ти не натворила чогось безрозсудного?

Нора (випростуючись на дивані). Хіба безрозсудно врятувати життя своєму чоловіку?

Фру Лінне. По-моєму, безрозсудно, якщо ти без його відома...

Нора. Так йому ж не можна було ні про що знати! Господи, як ти цього не розумієш? Він не повинен був підозрівати, в якій він небезпеці. Це мені лікарі сказали, що життя його в небезпеці, що один рятунок – повезти його на південь. Ти гадаєш, я не намагалась спочатку всіляко виплутатись? Я починала розмови про те, що і мені хотілося б побувати за кордоном, як іншим молодим дамам. Я і плакала, і просила; говорила, що йому не завадило б пам'ятати про моє “становище”, що тепер треба всіляко мені догоджати; натякала, що можна позичити грошей. Так він майже розсердився, Кристино. Сказав, що у мене вітер в голові і що його обов'язок, як чоловіка, не потакати моїм капризам і примхам, – так він, здається, висловився. Добре, добре, думаю я, а врятувати тебе все-таки треба, і знайшла вихід...

Фру Лінне. І твій чоловік так і не дізнався від твого батька, що гроші були не від нього?

Нора. Так і не дізнався. Адже тато помер саме в ці дні. Я, правду сказати, хотіла була розповісти йому і просити не виказувати мене, але він був уже такий хворий, — і мені, на жаль, не довелося вдаватися до цього.

Фру Лінне. І ти досі не зізналася чоловікові?

Нора. Ні, Боже борони, що ти! Він такий суворий щодо цього. І, крім того, з чоловічим самолюбством... Для нього було б так болісно, принизливо дізнатися, що він зобов'язаний мені чимось. Це перевернуло б догори дном всі наші стосунки. Наше щасливе сімейне життя перестало б тоді бути тим, чим воно є.

Фру Лінне. І ти ніколи йому не скажеш?

Нора (подумавши і злегенька посміхаючись). Так... Колись, можливо... коли мине багато-багато років і я вже не буду така гарненька. Ти не смійся. Я, звичайно, хочу сказати: коли я вже не буду так подобатися Торвальду, як тепер, коли його вже не будуть розважати мої танці, переодягання, декламації. Тоді добре буде мати хоч якусь заручку... (*Обриваючи*). Нісенітниця, нісенітниця, нісенітниця! Цього ніколи не буде!.. Ну, що ж ти скажеш про мою велику таємницю, Кристино? Годжано я на щось? Ти не думай, що ця справа не завдає мені великого клопоту. Мені, правду кажучи, інколи зовсім не легко буває виконувати в строк свої зобов'язання. В діловому світі, скажу я тобі, існує внесок процентів по третинах і внески для погашення боргу, як це називається. А гроші завжди дуже важко добути. От і доводилося заощаджувати на чому тільки можна...

Розумієш? З грошей на господарство я не могла особливо багато відкладати, – Торвальду було потрібне добре харчування. І дітей не можна було одягати будь-як. Що я одержувала на них, те цілком на них і витрачалось. Любі мої крихітки!

Фру Лінне. Тож тобі, певно, доводилося відмовляти собі самій, бідолашна?

Нора. Та звичайно. Адже я була найбільше зацікавлена! Торвальд дасть, бувало, мені грошей на нове плаття і тому подібне, а я завжди витрачу тільки половину. Все якомога дешевше та простіше купувала. Це щастя, що мені все до лиця, і Торвальд ніколи нічого не помічав. Але самій інколи бувало нелегко, Кристино. Адже це така втіха – гарно одягатися! Правда?

Фру Лінне. Мабуть.

Нора. Ну, були в мене, звичайно, й інші джерела. Минулої зими пощастило – я одержала цілу купу паперів переписувати. Щовечора замикалася у себе в кімнаті й писала, писала до пізньої ночі. Ах, інколи, бувало, так утомишся! Та все-таки дуже приємно було сидіти і працювати, заробляти гроші. Я відчувала себе майже жінкою.

Фру Лінне. Але скільки ж тобі вдалося таким чином виплатити?

Нора. От уже не можу сказати тобі точно. В таких справах, бачиш ти, дуже важко розібратися. Знаю лише, що виплачувала стільки, скільки мені вдавалося зібрати. Але часто в мене просто руки опускалися. (*Посміхаючись*). Тоді сяду, бувало, і почну собі уявляти, що ось у мене закохався старий багач...

Фру Лінне. Що? Який старий?

Нора. Е, ніякий!.. Що він помирає, його духівницю прочитали, а там великими літерами написано: “Всі мої гроші одержує негайно і готівкою мила фру Нора Хельмер”.

Фру Лінне. Але, любя Норо, — що ж це за старий?

Нора. Господи, як ти не розумієш? Жодного старого й зовсім не було. Це просто лише моя уява. Я просто потішала себе цим, коли не знала, де добути грошей. Ну, та Бог з тим усім, з оцим нудним старим. Тепер мені байдуже. Не треба мені більше ні його, ні його духівниці, тепер мені і горя мало, Кристино! (*Схоплюється*). О Господи, як чудово! Подумати тільки: горя мало! Не знати ні турбот, ні клопоту! Жити собі та поживати, вовтузитись із дітлахами! Обставити свій дім так красиво, вишукано, як любить Торвальд. А там, подумай, не за горами і весна, синє небо, простір. Можливо, знову побачити море! Ах, справді, як чудово жити і відчувати себе щасливою!

[Під час розмови подруг до Хельмера приходять приватний повірений Кругстад, поява якого вражає обох жінок. Фру Лінне каже, що знала його кілька років тому, а Нора розповідає, що

він був дуже нещасливо одружений і що тепер він – удівець з купюю дітей. З кабінету Хельмера виходить лікар Ранк. Він характеризує Кругстада як людину, у якої “підгнило саме коріння характеру”. Лікар постійно і доволі похмуро жартує з такої теми, як хвороба. Подальша розмова набуває жартівливого характеру. Незабаром з кабінету виходить Хельмер, який збирається йти до банку. Нора розмовляє з ним про справи подруги, і той обіцяє фру Лінне роботу. Хельмер, лікар Ранк і фру Лінне виходять. У кімнаті з’являється Анна-Марія, служниця, з дітьми. До кімнати входить Нора, зачиняючи двері в передпокій.]

Нора. Які свіженькі, жваві, рум’яненькі! Просто яблучка, розанчики!.. То весело було? А, це чудово. Справді? Ти катав на санчатах і Боба, і Еммі? Обоє одразу? Ти диви! Молодчина-хлопчак мій Івар!.. Ні, дай потримати пп, Анно-Маріє! Дорога моя, люба лялечко! (*Бере у няньки меншу дівчинку і кружляє з нею*). Так-так, мама потанцює і з Бобом? Що? В сніжки гралися? Ах, шкода, що мене з вами не було... Ні, облиш, я сама їх роздягну, Анно-Маріє. Дай, будь ласка, мені самій, – це так весело. Там для тебе кава стоїть на гробці.

Нянька виходить у двері ліворуч. Нора роздягає дітей, розкидаючи будь-куди речі їх туалету і продовжуючи балакати з дітьми.

Ось як? Великий собака біг за вами? А не вкусив?.. Ні, собаки не кусають таких славних, маленьких лялечок... Ні-ні! Не зазирати в пакунки, Іваре! Що там?.. Коли б ви знали, що там! Ні-ні! Це бека!.. Що? Гратися хочете! У що ж ми будемо гратися? У піжмурки? Ну, давайте у піжмурки. Перший нехай Боб ховається... Ах, мені? Ну, гаразд, я перша.

Починається гра, супроводжувана сміхом, веселощами; ховаються і в цій кімнаті, і в сусідній праворуч. Нарешті, Нора ховається під стіл: діти з галасом вбігають до кімнати, шукають матір, але не можуть одразу її знайти, чують її приглушений сміх, кидаються до столу, піднімають скатертинку і знаходять. Цілковите захоплення. Нора висовується, ніби хоче злякати їх. Новий вибух захоплення. Тим часом стукають у вхідні двері. Ніхто це не зауважує. Тоді двері з передпокою розчиняються і з’являється Кругстад. Він очікує якусь хвилинку. Гра триває.

Кругстад. Вибачте, фру Хельмер...

Нора (легко скрикнувши, – обертається і напівпідводиться). А! Що вам?

Кругстад. Вибачте. Вхідні двері не були причинені. Забули, мабуть, зачинити...

Нора (встаючи). Чоловіка нема дома, пане Кругстад.

Кругстад. Знаю.

Нора. Ну... Так що ж вам потрібно?

Крогстад. Поговорити з вами.

Нора. Зі... *(До дітей тихо).* Ідіть до Анни-Марії. Що? Ні, чужий дядя нічого поганого не зробить мамі. Коли він піде, ми ще пограємось. *(Виводить дітей до кімнати ліворуч і замикає за ними двері. Стурбовано, напружено).* Ви хочете поговорити зі мною?

Крогстад. Так, хочу.

Нора. Сьогодні?.. Але ж у нас іще не перше число...

Крогстад. Ні, у нас свят-вечір. І від вас самих залежить влаштувати собі веселі свята.

Нора. Що ж вам потрібно? Я зовсім не можу сьогодні...

Крогстад. Про це ми поки що не будемо говорити. Про інше. У вас, мабуть, знайдеться вільна хвилина?

Нора. Гм... так, звичайно, знайдеться, щоправда...

Крогстад. Гаразд. Я сидів унизу в ресторані Ульсена і бачив, як ваш чоловік пішов вулицею...

Нора. Так-так.

Крогстад. З дамою.

Нора. І що ж?

Крогстад. Дозвольте спитати: це не фру Лінне?

Нора. Так.

Крогстад. Щойно приїхала до міста?

Нора. Так, сьогодні.

Крогстад. Вона ваша близька подруга?

Нора. Так. Але я не бачу...

Крогстад. Ія колись був знайомий з нею.

Нора. Знаю.

Крогстад. Справді? То ви її знаєте? Я так і думав. Тоді дозвольте мені спитати вас прямо: фру Лінне одержить місце в банку?

Нора. Як ви наслідуються випитувати у мене, пане Крогстад, ви, підлеглий мого чоловіка? Та коли вже ви спитали, то знайте: так, фру Лінне матиме місце. І це я поклопоталася про неї, пане Крогстад. Ось вам!

Крогстад. Отже, я не помилюся в розрахунках.

Нора, (ходить сюди й туди по кімнаті). Я вважаю, ми можемо все-таки мати деякий вплив. З того, що народжується жінкою, зовсім не можна зробити висновку, що... І в становищі підлеглого, пане Крогстад, вам, мабуть, треба було б остерігатися і не зачіпати того, хто... гм...

Крогстад. Хто має вплив?

Нора. Саме так?

Крогстад (мінючи тон). Фру Хельмер, чи не згодитесь ви використати свій вплив на мою користь?

Нора. Як це так? Що ви хочете сказати?

Крогстад. Чи не згодніє ви потурбуватися, щоб я зберіг своє становище підлегло в банку.

Нора. Що це означає? Хто збирається позбавити вас його?

Крогстад. О, вам нічого розігрувати переді мною незнайку. Я добре розумію, що подрузі вашій не може бути приємно ризикувати зіткнутися зі мною, і знаю також, кому я буду зобов'язаний вигнанням.

Нора. Але запевняю вас...

Крогстад. Так-так-так, одне слово – час іще не минув, і я раджу вам використати ваш вплив, щоб попередити це.

Нора. Але, пане Крогстаде, у мене немає жодного впливу!

Крогстад. Жодного? Мені здається, ви щойно самі сказали...

Нора. Звичайно, я не в тому розумінні. Я?.. Як ви можете думати, що я маю на свого чоловіка якийсь такий вплив?

Крогстад. О, я знаю вашого чоловіка з студентської лави. Не думаю, щоб пан директор був твердіший від інших чоловіків.

Нора. Якщо ви говоритимете про мого чоловіка нешанобливо, я вкажу вам на двері.

Крогстад. Ви дуже хоробрі, фру Хельмер.

Нора. Я більше вас не боюсь. Після Нового року я швидко покінчу з усім цим.

Крогстад (стриманіше). Слухайте, фру Хельмер. В разі, необхідності я боротимуся не на життя, а на смерть за свою скромну посаду в банку.

Нора. На це і схоже, здається.

Крогстад. Не тільки через платню. Про неї я найменше клопочусь. Але тут – інше... Так-так, начистоту! Ось у чому справа. Ви, певно, так само добре, як і інші, знаєте, що я одного разу зробив непродуманий вчинок.

Нора. Здається, щось таке чула.

Крогстад. Справа не дійшла до суду, але всі шляхи для мене наче перегороджені з того часу. Тоді я взявся за ті справи... ви знаєте. Треба ж було за щось ухопитись. І, смію сказати, я був не з гірших, так би мовити. Але тепер мені треба вилізти з цього становища. У мене сини підростають. Заради них мені треба відновити своє колишнє становище в суспільстві – як тільки це можливо. Місце в банку було ніби першим ступенем. І раптом тепер ваш чоловік зіштовхує мене знову в яму.

Нора. Але, Боже мій, пане Крогстад, зовсім не в моїх силах допомогти вам.

Крогстад. Тому що ви не хочете, але в мене є засіб примусити вас.

Нора. Не розкажете ж ви моему чоловікові, що я заборгувала вам?

Крогстад. Гм! А якби розказав?

Нора. Це було б безчесно з вашого боку. *(Зі сльозами в голосі).* Що? Він дізнається про Цю таємницю – мою гордість і радість – так грубо, нищо – від вас? Ви хочете піддати мене найжахливішим неприємностям!..

Крогстад. Лише неприємностям?

Нора (палко). Але спробуйте тільки, вам же самому буде гірше. Тоді мій чоловік нарешті дізнається, яка ви погана людина, і вас ні за що не залишать у банку.

Крогстад. Я запитую, ви боїтесь тільки домашніх неприємностей?

Нора. Якщо мій чоловік дізнається, він, звичайно, одразу заплатить весь лишок, і нам з вами нічого буде бачитись.

Крогстад (ступивши крок до неї). Слухайте, фру Хельмер: чи у вас пам'ять коротка, чи ви зовсім не розумієтесь на справах. Мабуть, доведеться мені розтлумачити вам справу докладніше.

Нора. Як це?

Крогстад. Коли ваш чоловік був хворий, ви прийшли до мене позичити тисячу двісті спецій.

Нора. Я не знала, до кого ще звернутись.

Крогстад. Я взявся добути для вас цю суму...

Нора. І добули.

Крогстад. Взявся я добути вам її на певних умовах. Ви були тоді такі заклопотані хворобою вашого чоловіка, такі стурбовані, де б дістати грошей на поїздку, що, здається, вам ніколи було розбиратися в подробицях. Тому не завадить нагадати вам про них. Отож я взявся добути вам гроші і склав для вас боргове зобов'язання.

Нора. Звичайно, яке я підписала.

Крогстад. Це так. Але внизу я додав кілька рядків від імені вашого батька – його поручительство за вас. Ці рядки мав би підписати ваш батько.

Нора. Мав би? Він і підписав.

Крогстад. Я залишив місце для числа. Цебто ваш батько сам повинен був проставити день і число, коли підпише документ. Чи це ви пам'ятаєте, пані?

Нора. Здається...

Крогстад. Я передав вам боргове зобов'язання, щоб ви переслали його поштою вашому батькові. Чи не так?

Нора. Так.

Крогстад. Ви, певна річ, одразу ж зробили це, тому що через днів п'ять-шість принесли мені вексель з підписом вашого батька. І суму було вам вручено.

Нора. Це так, а хіба я не акуратно виплачувала?

Крогстад. Так собі. Але... щоб повернутись до предмета нашої розмови... мабуть, важко вам доводилось тоді, фру Хельмер?

Нора. Так.

Крогстад. Батько ваш, здається, був тяжко хворий.

Нора. При смерті.

Крогстад. І незабаром помер?

Нора. Так.

Крогстад. Скажіть мені, фру Хельмер, чи ви не пам'ятаєте випадково дня смерті вашого батька? Тобто якого місяця і числа він помер?

Нора. Тато помер двадцять дев'ятого вересня.

Крогстад. Цілком справедливо, я довідувався. І ось саме тут виходить диво... (*виймає документ*) яке я ніяк не можу з'ясувати собі.

Нора. Яке диво? Я не знаю...

Крогстад. Таке диво, фру Хельмер, що батько ваш підписав цей вексель через три дні після своєї смерті.

Нора. Як це так? Я не розумію.

Крогстад. Батько ваш помер двадцять дев'ятого вересня. Але погляньте. Ось тут він помітив свій підпис числом – друге жовтня. Хіба це не диво?

Нора мовчить.

Чи можете ви з'ясувати це мені?

Нора продовжує мовчати.

Примітне ще ось таке: слова “друге жовтня” і рік написано не почерком вашого батька, а іншим, який мені здається знайомим. Ну, це можна ще пояснити: ваш батько міг забути поставити число і рік під своїм підписом. І хтось інший зробив це наугад, не знаючи про його смерть. В цьому немає нічого такого. Головне, в самому підписі. Він, підпис, справжній, фру Хельмер? Це справді ваш батько підписався?

Нора (після короткої паузи підводить голову і виклично дивиться на нього). Ні, не він. Це я підписалася за нього.

Крогстад. Слухайте, фру Хельмер... Ви знаєте, що це небезпечне зізнання?

Нора. Чому? Ви скоро одержите свої гроші сповна.

Крогстад. Можу я спитати вас, чому ви не надіслали документ вашому батькові?

Нора. Неможливо було. Він був тяжко хворий. Якщо просити його підпису, треба було пояснити йому, на що знадобилися гроші. А не могла ж я написати йому, коли він сам був такий хворий, як і чоловік мій, на краю могили. Неможливо було.

Крогстад. То вам би краще було відмовитись від подорожі за кордон.

Нора. І це було неможливо. Від цієї подорожі залежало врятування мого чоловіка. Не могла я відмовитись від неї.

Крогстад. Але ви не подумали, що таким чином обдурюєте мене?..

Нора. На це мені нічого було звертати увагу. Я й думати про вас не хотіла. Терпіти вас не могла за всі ваші безсердечні причіпки, що їх ви робили, хоч і знали, в якій небезпеці мій чоловік.

Крогстад. Фру Хельмер, ви, очевидно, не уявляєте собі чітко, в чому, власне, ваша провина. Але я можу сказати вам ось що: те, на чому я попався і що так заплямувало мене в очах суспільства, було анітрохи не гірше за те, що зробили ви.

Нора. Невже ви хочете, щоб я повірила, що ви відважились на це, рятуючи життя вашої дружини?

Крогстад. Закон не цікавиться причинами.

Нора. То поганий, виходить, цей закон.

Крогстад. Поганий чи ні, але коли я подам цей документ до суду, – вас засудять по закону.

Нора. Нізащо не повірю, щоб дочка не мала права позбавити вмираючого старого батька тривоги і гіркоти! Щоб дружина не мала права врятувати життя своєму чоловікові? Я не знаю точно законів, але впевнена, що десь у них мусить бути це дозволено. А ви, юрист, не знаєте цього! Ви, певно, поганий законник, пане Крогстад.

Крогстад. Нехай так. Але на справах... на таких, які зав'язались у нас з вами, ви, звичайно, припускаєте, що я трохи знаюсь? Так от. Робіть що хочете. Але... якщо мене викинуть ще раз, ви будете в моїй компанії. *(Вклоняється і виходить через передпокій).*

Нора (після хвилинного роздуму, підводячи голову). Е, що там! Залякати мене хотів! Не така вже я. *(Береться прибирати дитячі речі, та незабаром припиняє).* Але... Ні, цього все-таки не може бути! Я ж це зробила з любові.

Діти, (у дверях ліворуч). Мамо, чужий дядько вийшов із воріт...

Нора. Так-так, знаю. Тільки нікому не кажіть про чужого дядю. Чуєте? Навіть татові!

Діти. Так-так, мамо. Але ти з нами ще пограєшся?

Нора. Ні-ні, не зараз.

Діти. Мамо, ти ж обіцяла!

Нора. Так, але я не можу зараз. Ідіть до себе, в мене стільки справ. Ідіть, ідіть, мої дорогі дітоньки! *(Ласкаво випроваджує їх із кімнати і зачинає за ними двері. Потім сідає на диван, береться вишивати, але, зробивши кілька стібків, зупиняється).* Ні! *(Залишає роботу, встає, йде до дверей у передпокій і кличе).* Елене! Давай сюди ялинку! *(Іде до стола ліворуч і відмикає шухляду, знову зупиняється).* Ні, це ж просто неможливо!

Служниця (з ялинкою). Куди поставити, пані?

Нора. Туди. Посеред кімнати.

Служниця. Іще вам щось подати?

Нора. Ні, дякую, у мене все під рукою.

Служниця, поставивши ялинку, виходить.
(*Починаючи прикрашати ялинку*). Сюди ось свічки, сюди квіти...
Огидна людина... Нісенітниця, нісенітниця, нісенітниця! Нічого тут нема такого! Ялінка буде чудесна. Я все зроблю, як ти любиш, Торвальде. Буду співати тобі, танцювати...
З передпокою входить Хельмер зі стосом паперів під рукою.
А!.. Уже повернувся?
Хельмер. Так. Заходив хтось?
Нора. Заходив?.. Ні.
Хельмер. Дивно. Я бачив, як Кругстад вийшов із воріт.
Нора. Справді?.. Ах, так, правда; Кругстад – він заходив сюди на хвилинку.
Хельмер. Норо, я бачу з твого обличчя, він приходив просити, щоб ти замовила за нього слово.
Нора. Так.
Хельмер. І до того ж, нібито сама від себе? Приховавши від мене, що він був тут? Чи не просив він і про це?
Нора. Так, Торвальде, але...
Хельмер. Норо, Норо, і ти могла піти на це? Змовлятися з такою людиною, обіцяти йому щось! Та це, крім того, говорити мені неправду!
Нора. Неправду?
Хельмер. Ти хіба не сказала, що ніхто не заходив? (*Погрожуючи пальцем*). Щоб цього більше не було, співуча пташко. У співучої пташки горлечко має бути завжди чисте, жодного фальшивого звуку! (*Обнімає її за стан*). Чи не так? Звичайно, я так і знав. (*Випускає її*). Ах, як у нас тепло, затишно! (*Гортає папери*).

Нора (*зайнята прикрашанням ялинки, після короткої паузи*).
Торвальде!
Хельмер. Що?
Нора. Я дуже рада, що післязавтра костюмований вечір у Стенборгів.
Хельмер. А мені дуже цікаво, чим ти здивуєш цього разу?
Нора. Ах, ця дурна витівка!
Хельмер. Ну?
Нора. Я ніяк не можу надумати нічого путящого. Все в мене виходить якось по-дурному, беззмістовно.
Хельмер. Невже маленька Нора зробила такий висновок?
Нора (*заходячи ззаду і спираючись ліктями на спинку його крісла*).
Ти дуже зайнятий, Торвальде?
Хельмер. Гм!
Нора. Що це за папери?
Хельмер. Банківські справи.
Нора. Усе?

Хельмер. Я дістав згоду попереднього правління на потрібні зміни в особовому складі службовців і в плані робіт. Я хочу присвятити на це різдвяний тиждень. Хочу, щоб до Нового року все було налагоджено.

Нора. Так ось чому цей бідолаха Кrogстад...

Хельмер. Гм!

Нора (як і раніш, спираючись ліктями на спинку крісла, тихенько перебирає пальцями волосся чоловіка). Якби ти не був такий зайнятий, я попросила б тебе зробити мені одну величезну послугу, Торвальде.

Хельмер. Послухаємо. Про що ж?

Нора. Адже ні в кого немає такого смаку, як у тебе. А мені б так хотілося бути гарненькою на цьому костюмованому вечорі. Торвальде, чи не можеш ти зайнятися мною, вирішити, чим мені бути і як одягнутись?

Хельмер. Ага, маленька, уперта моя, шукаєш рятівника?

Нора. Так, Торвальде, мені не впоратися без тебе.

Хельмер. Гаразд, гаразд. Подумаємо і, мабуть, зуміємо зарадити горю.

Нора. Ой, як гарно з твого боку! (Знову відходить до ялинки, пауза).

А як красиво виділяються червоні квіти! Але скажи мені, те, в чому цей Кrogстад завинив, справді дуже погано? •

Хельмер. Його провина в підробці документів. Ти маєш уяву про те, що це таке?

Нора. Чи не від злиднів він Це зробив?

Хельмер. Так, або, як багато хто, – з легковажності. І я не такий безсердечний, щоб безповоротно засудити людину за один такий вчинок.

Нора. Справді, це так, Торвальде?

Хельмер. Інколи той, хто пустився берега, може знову морально знайти себе, якщо відверто визнає власну провину і зазнає покарання!

Нора. Покарання?..

Хельмер. Але Кrogстад не пішов цим шляхом. Він вивернувся всякими правдами і неправдами, і це, по суті, погубило його морально.

Нора. По-твоєму, треба було...

Хельмер. Ти уяви собі тільки, як людині з такою плямою на совісті доводиться брехати, викручуватися, прикидатися перед усіма, носити маску навіть перед своїми близькими, навіть перед дружиною і власними дітьми. І от щодо дітей – це найгірше. Норо.

Нора. Чому?

Хельмер. Тому, що отруєна брехнею атмосфера заражає, розкладає все домашнє життя. Діти з кожним ковтком повітря сприймають зародки зла.

Нора (наближаючись до нього ззаду). Ти впевнений у цьому?
Хельмер. Ах, любя, я досить добре переконався в цьому під час своєї адвокатської діяльності. Майже всі, хто рано схибив у житті, мали брехливих матерів.

Нора. Чому саме – матерів?

Хельмер. Найчастіше це бере свій початок від матері. Але й батьки, звичайно, впливають у тому ж дусі. Це добре відомо всякому адвокату. А той Кругстад всі роки отруював своїх дітей брехнею і лицемірством, ось чому я й називаю його морально зіпсованим. *(Простягаючи до неї руки).* Тому нехай моя миленька Нора обіцяє мені не просити за нього. Дай руку, що обіцяєш. Ну-ну, що це? Давай руку. Ось так. Отже, домовились. Запевняю тебе, мені просто неможливо було б працювати разом з ним; я відчуваю просто фізичну огиду до таких людей.

Нора (звільняє свою руку і переходить на другий бік ялинки). Як тут душно! А у мене стільки клопоту...

Хельмер (встає і збирає папери). Так, мені також треба трохи попрацювати до обіду над цим ось. І костюмом твоїм займусь. І повісити на ялинку в золотих папірцях у мене, мабуть, дещо знайдеться. *(Кладе їй руки на голову).* Ах ти, моя неоціненна співуча пташко! *(Йде до кабінету й зачиняє за собою двері).*

Нора (помовчавши, тихо). Е, що там! Не буде цього. Це неможливо. Мусить бути неможливо.

Анна-Марія (у дверях ліворуч). Дітки так просяться до матері.

Нора. Ні-ні-ні! Не пускай їх до мене! Побудь з ними, Анно-Маріє.

Анна-Марія. Ну, гаразд, гаразд. *(Зачиняє двері).*

Нора (бліднучи від жаху). Зіпсувати моїх малят!..

Отруїти сім'ю! *(Після короткої паузи, підводячи голову).*

Це неправда. Не може бути правдою, ніколи, ніколи в світі!

Дія друга

Та сама кімната. В кутку, біля піаніно, стоїть обібрана, обтріпана, з обгорілими свічками ялинка. На дивані манто і капелюх Нори. Нора сама; хвилюючись, ходить по кімнаті, нарешті зупиняється біля дивана і бере своє манто.

[В душі Нори зростає почуття відчуження від родини, і вона постійно запевняє себе, що їй заборонено бути з дітьми. Обставини ніби підштовхують героїню на відчайдушні кроки. Ще одна спроба переконати Хельмера залишити Кругстада на посаді в банку не увінчалась успіхом. Навпаки, її дії мають протилежний результат і лише прискорюють відправку Кругстаду листа із повідомленням про звільнення. При цьому дедалі більше стає помітний егоїзм Хельмера: будь-яке слово або вчинок дружини він тлумачить тільки як доказ її кохання до

нього. Саме так він пояснює бажання Нори затримати листа до Кругстада.

Ще одна обставина відрізає Нори шляхи відступу: з'ясовується, що лікар Ранк, єдина людина, в якій Нора могла перепозичити гроші і виплатити залишок боргу одразу, кохає її. За такого перебігу подій героїня не може нічого в нього просити. Ситуація Нори і справді безпорадна. “Біда йде... Іде все-таки...” – промовляє вона. Саме в цей час “служниця відчиняє двері з передпокою, пропускає в кімнату Кругстада і зачинає за ним двері. Він у дорожній шубі, у високих чоботях і хутряній шапці”.]

Нора (йдучи до-нього назустріч). Говоріть тихіше – чоловік дома.
Кругстад. Ну й нехай.

Нора. Що вам потрібно від мене?

Кругстад. Дізнатися про дещо.

Нора. То швидше. Що таке?

Кругстад. Вам, звичайно, відомо, що мене звільнено.

Нора. Я не могла перешкодити цьому, пане Кругстаде. Я, скільки могла, відстоювала вас, та все надаремно.

Кругстад. То ваш чоловік мало так любить вас? Знає, що я можу зробити вам і все-таки наважується?..

Нора. Як ви можете гадати, що він знає про це?

Кругстад. Ні, я, власне, і не гадав. Не в характері мого милого Торвальда Хельмера було б виявити стільки мужності...

Нора. Пане Кругстаде, я вимагаю поваги до мого чоловіка.

Кругстад. Вибачте, я вкрай з повагою. Але якщо ви тримаєте цю справу в такій таємниці, то я наслідую гадати, що ви тепер краще, ніж учора, розумієте, що, власне, ви вчинили.

Нора. Краще, ніж ви могли б колись пояснити мені.

Кругстад. Ще б пак, такий поганий законник, як я!..

Нора. Що вам потрібно від мене?

Кругстад. Я прийшов тільки довідатись, як у вас справи, фру Хельмер. Я весь день про вас думав. Лихвар, дерій, ну, одне слово, такий, як я, також, бачте, не позбавлений того, що зветься серцем.

Нора. Доведіть це. Подумайте про моїх маленьких дітей.

Кругстад. А ви з вашим чоловіком подумали про моїх? Ну, та це однаково. Я хотів тільки сказати вам, що не слід так близько до серця брати цю справу. Спершу я не буду починати проти вас судового переслідування.

Нора. Правда це? О, я знала, знала.

Кругстад. Ще можна все скінчити миром. Нема чого вплутувати сюди людей. Все залишиться між нами трьома.

Нора. Чоловік мій ніколи нічого не повинен знати про це.

Крогстад. Як же ви можете запобігти цьому? Можете сплатити все цілком?

Нора. Ні, тепер, одразу – не можу.

Крогстад. Чи, може, ви маєте на увазі якусь іншу комбінацію – ви дістанете гроші ближчими днями?

Нора. Жодної такої комбінації, з якої могла б я скористатись.

Крогстад. Та вона і не допомогла б вам все одно. Якби ви й поклали мені хоч і тепер чистоганом яку завгодно суму – ви б не одержали від мене назад вашої розписки.

Нора. То поясніть мені, що ви хочете з нею зробити?

Крогстад. Тільки зберегти її в себе... Ніхто сторонній і не знатиме нічого. Тому, коли б ви прийшли тепер до якогось одчайдушного рішення...

Нора. Саме так.

Крогстад. Якби надумали кинути дім і сім'ю...

Нора. Саме так!

Крогстад. Або додумались ще до чогось гіршого...

Нора. Звідки ви знаєте?

Крогстад. То облиште ці витівки.

Нора. Звідки ви знаєте, що я додумалась до цього?

Крогстад. Більшість із нас думає про це – спочатку. І я також у свій час... Та не вистачило духу...

Нора (слабким голосом). І в мене.

Крогстад. (зітхнувши полегшено). Справді? Отож і у вас так само! Не вистачає?

Нора. Не вистачає, не вистачає.

Крогстад. Воно і безглуздо було б. Варто лише першій домашній бурі знятись... У мене в кишені лист до вашого чоловіка...

Нора. І там про все сказано?

Крогстад. В найлагідніших виразах. Наскільки це можливо.

Нора (швидко). Цей лист не повинен потрапити до чоловіка.

Розірвіть його. Я знайду все-таки вихід, добуду грошей.

Крогстад. Вибачте, добродійко, я, здається, щойно сказав вам...

Нора. О, я не кажу про свій борг вам. Скажіть мені, скільки ви хочете вимагати з чоловіка, і я добуду вам сама ці гроші.

Крогстад. Я жодних грошей не візьму від вашого чоловіка.

Нора. Чого ж ви домагаєтесь?

Крогстад. Зараз довідаєтесь. Я хочу підвестися на ноги, добродійко, хочу піднятися, і ваш чоловік мусить допомогти мені. Протягом півтора року я ні в чому такому безчесному не був запідозрений; увесь цей час я бився як риба об лід, але був задоволений, що можу своїм трудом піднятися знов – так от, помалу. Тепер мене вигнали, і я вже не можу задовольнитися з того, що мене просто приймуть назад – змилюються. Я хочу піднятися, кажу вам.

Хочу, щоб мене прийняли на службу в банк з висуванням. Вашому чоловікові доведеться створити для мене особливу посаду...

Нора. Ніколи він цього не зробить!

Крогстад. Зробить, я його знаю. Він писнути не посміє. А якщо тільки я сяду там, поруч нього, – побачите: не мине й року – я буду правою рукою директора. Нільс Крогстад, а не Торвальд Хельмер керуватиме банком.

Нора. Ніколи ви цього не дочекаєтесь!

Крогстад. Може, ви...

Нора. Тепер у мене вистачить духу.

Крогстад. Мене не залякаєте. Така ніжна, пещена дамочка, як ви.

Нора. Побачите! Побачите!

Крогстад. Під кригу, може? В крижану, чорну глибину, а весною впливти спотвореною, невізанною, з випалим волоссям...

Нора. Ви мене не злякаєте.

Крогстад. А ви мене. Такого не роблять, фру Хельмер. Та й для чого це потрібно? Він все одно буде в моїх руках.

Нора. І після того? Коли мене вже...

Крогстад. Ви забуваєте, що тоді я буду владний над вашою пам'яттю.

Нора, зацікавившись, дивиться на нього.

Тепер ви попереджені. Тож не робіть ніяких дурниць. Коли Хельмер одержить мого листа, я буду чекати від нього вісточки. І пам'ятайте, ваш чоловік сам змусив мене знову стати на такий шлях. Цього я ніколи йому не прощу. До побачення, фру Хельмер. *(Виходить через передпокій)*.

Нора (іде до дверей у передпокій, відчиняє їх і прислухається). Іде. Не віддає листа. О, ні-ні, це було б неможливо! Неможливо! *(Відчиняє двері більше й більше)*. Що це? Він стоїть за дверима. Не сходить вниз. Роздумує? Невже він... *Чути, як лист падає в скриньку. Потім чути кроки Крогстада, що спускається сходами, поволі кроки завмирають унизу. Нора із затамованим криком біжить назад до кімнати, до столу перед диваном. Коротка пауза.*

Лист!.. У скриньці! *(Тихенько крадеться до дверей передпокою)*.

Лежить там... Торвальде, Торвальде... тепер нам немає порятунку!

Фру Лінне (виходить з костюмом у руках з кімнати ліворуч). Ну, більше я вже не знаю, що тут лагодити. Поміряти б?

Нора (тихо і хрипло). Кристино, іди сюди.

Фру Лінне (кидаючи плаття на диван). Що з тобою? Ти сама не своя.

Нора. Іди сюди, бачиш лист? Там. Дивися крізь скло у скриньку для листів.

Фру Лінне. Ну-ну, бачу, бачу.

Нора. Від Крогстада...

Фру Лінне. Норо... ти позичила ті гроші у Кrogстада?
Нора. Так. І тепер Торвальд про все дізнається.
Фру Лінне. Повір мені, Норо, так буде найкраще для вас обох.
Нора. Ти ще всього не знаєш. Я підбила підпис...
Фру Лінне. Та боронь Боже...
Нора. Я хочу просити тебе лише про одне, Кристино, — щоб ти була за свідка.
Фру Лінне. За якого свідка? У чому?
Нора. В разі, якби я позбулась розуму, — а це легко може статися...
Фру Лінне. Норо!
Нора. Або якби зі мною сталося щось інше – таке, що перешкодило б мені бути тут...
Фру Лінне. Норо, Норо, ти не при собі!
Нора. То якби хто взяв провину на себе, – ти розумієш?
Фру Лінне. Так-так, але як тобі на думку спало...
Нора. Ти засвідчиш, що це неправда, Кристино. Я зовсім іще не позбулася розуму. Я добре розумію все і кажу тобі: ніхто інший нічого про це не знав. Я сама все зробила. Пам'ятай!
Фру Лінне. Так-так. Але я все-таки не розумію...
Нора. Як же тобі зрозуміти? Тепер мусить статися чудо.
Фру Лінне. Чудо?
Нора. Так, чудо. Але воно жахливе, Кристино, не треба його ні за що на світі!
Фру Лінне. Я негайно ж піду поговорю з Кrogстадом.
Нора. Не йди до нього. Він тебе образить.
Фру Лінне. Був час, коли він готовий був зробити для мене все, що завгодно.
Нора. Він?
Фру Лінне. Де він живе?
Нора. Звідки я знаю?.. Ага, ось його картка! (*Виймає з кишені картку*). Але лист, лист!..
Хельмер (*з кабінету, стукаючи в двері*). Норо!
Нора (*злякано скрикує*). А! Що таке? Що тобі?
Хельмер. Ну-ну, не лякайся. Ми не йдемо. Адже ти замкнула двері. Мабуть, міряєш?
Нора. Так-так, міряю. Ах, яка я буду гарненька, Торвальде!
Фру Лінне (*прочитавши напис на картці*). Він живе тут, за рогом.
Нора. Так. Але нічого з цього не вийде. Порядунку нам немає. Адже лист у скриньці.
Фру Лінне. А ключ у чоловіка?
Нора. Завжди.
Фру Лінне. Нехай Кrogстад зажадає повернути його лист нерозпечатаним... Хай знайде привід...
Нора. Але саме в цей час Торвальд завжди...

Фру Лінне. Затримай його. Побудь з ним поки що... Я вернуся якнайскоріше. *(Швидко виходить через передпокій).*

Нора (іде до дверей кабінету, відчиняє і зазирає до кімнати).
Торвальде!

Хельмер(з іншої кімнати). Ну, чи впусять нарешті людину в її власну вітальню? Ходімо, Ранку, погляньмо. *(На дверях).* Але що ж це означає?

Нора. Що таке, любий?

Хельмер. Я сподівався, зі слів Ранка, чудесної сцени з переодяганням...

Ранк (на дверях). Я так зрозумів, але, мабуть, помилися.

Нора. Ніхто не побачить мене у всьому блиску до завтрашнього вечора.

Хельмер. Але, люба Норо, ти якась змучена. Від репетиції?

Нора. Зовсім іще не репетирувала.

Хельмер. Однак це необхідно...

Нора. Абсолютно необхідно, Торвальде. Але я нічого не можу вдіяти без тебе. Я все забула.

Хельмер. Ну, ми швидко це відновимо в пам'яті.

Нора. Так, ти вже неодмінно допоможи мені, Торвальде. Обіцяєш?

Ах! Я так боюсь. Таке велике товариство... Пожертвуй мені увесь цей вечір. Щоб жодної справи – пера в руки не брати! А? Обіцяєш, любий?

Хельмер. Обіцяю. Весь вечір цілком буду до твоїх послуг, бідне моє, безпорадне творіннячко. Гм! Так... Спершу тільки... *(Іде до дверей до передпокою).*

Нора. Чого тобі туди?

Хельмер. Тільки глянути чи нема листів.

Нора. Ні-ні, не треба, Торвальде!

Хельмер. Що ще?

Нора. Торвальде! Я прошу тебе! Там немає нічого.

Хельмер. Дай же поглянути! *(Хоче йти).*

Нора кидається до піаніно і починає грати тарантелу.

(Зупиняється біля дверей). Ага!

Нора. Я не зможу танцювати завтра, якщо ти не попрацюєш зі мною.

Хельмер (іде до неї). Ти справді так боїшся, любонько?

Нора. Страшно. Давай репетирувати негайно. Час є ще до вечері.

Сідай і грай мені, любий. Показуй, учи мене, як завжди!

Хельмер. З охотою, з великою охотою, якщо ти так бажаєш. *(Сідає за піаніно).*

Нора (вихоплює з картонки тамбурин і довгий барвистий шарф, похапливо загортається в нього, потім одним стрибком стає посеред кімнати й гукає). Грай же! Я танцюю!

Хельмер грає, а Нора танцює. Лікар Ранк стоїть позаду Хельмера і дивиться.

Хельмер (граючи). Повільніше, повільніше...

Нора. Не можу інакше.

Хельмер. Не так бурхливо, любонько!

Нора. Саме так! Так і треба!

Хельмер (обриваючи). Ні-ні, це зовсім не годиться.

Нора (сміючись і потрясаючи тамбурином). Ну, чи я тобі не казала?

Ранк. Дайте, я сяду грати.

Хельмер (встає). Гарзд, мені так зручніше буде показувати їй.

Ранк сідає за піаніно і грає. Нора танцює дедалі завзятіше. Хельмер, ставши біля грубки, безперестану робить Норі вказівки і зауваження. Але вона ніби не чує, волосся в неї розсипалося і спадає на плечі, вона не звертає на це уваги, танцюючи далі. Входить Фру Лінне.

Фру Лінне (зупиняється як вкопана біля дверей). А!

Нора (продовжує танцювати). Бачиш, які у нас тут веселощі, Кристино!

Хельмер. Але, любя, дорога Норо! Ти танцюєш так, ніби йдеться про життя?

Нора. Так і є!

Хельмер. Ранку, годі. Це справжнє божевілля. Годі, кажу я. *Ранк перестає грати, а Нора одразу зупиняється.*

(До Нори). Зроду не повірив би, – ти справді забула геть усе, чого я тебе навчив.

Нора (кидаючи тамбури). Тепер сам бачиш.

Хельмер. Так, доведеться попрацювати.

Нора. Бачиш тепер, як треба. Ти будеш учити мене до останньої хвилини. Обіцяєш, Торвальде?

Хельмер. Будь спокійна.

Нора. Ні сьогодні, ні завтра щоб у тебе і думки іншої не було – тільки про мене. І листів не відкривати сьогодні... не відмикати скриньку...

Хельмер. Ага! І досі боїшся того чоловіка?

Нора. Так-так, і це також.

Хельмер. Норо, я бачу з твого обличчя, там уже є лист від нього.

Нора. Не знаю. Здається. Але ти не смій читати нічого такого тепер.

Не треба нам жодних неприємностей, поки все не буде закінчено.

Ранк (тихо до Хельмера). Не заперечуй їй.

Хельмер (обнімаючи її). Ну, гарзд, дитя добилося свого. Але завтра вночі, після твого танцю...

Нора. Тоді ти вільний.

Служниця (на дверях праворуч). Пані, стіл накрито.

Нора. Подай шампанського, Елене.

Служниця. Гарзд. *(Виходить).*

Хельмер. Еге-ге, то бенкет на славу?

Нора. Бенкетувати до ранку. (*Гукає услід служниці*). І трошки мигдалевого печива, Елене... Ні, більше!.. Один раз – нічого.

Хельмер (беручи її за руки). Ну-ну-ну, не треба цієї дикої лякливості. Будь моїм милим жайворонком, як завжди.

Нора. Так-так, буду, буду. Але піди поки що туди. І ви, лікарю. Кристино, допоможи мені зачесати волосся.

Ранк (тихо, йдучи з Хельмером праворуч). Адже не може бути, щоб тут щось було таке?.. Вона часом не при надії?

Хельмер. Нічого подібного, милий мій. Просто той самий дитинячий страх, про який я говорив тобі. (Виходять праворуч).

Нора (до фру Лінне). Ну?

Фру Лінне. Поїхав за місто.

Нора. Я вже догадалася з твого обличчя.

Фру Лінне. Повернеться додому завтра ввечері. Я залишила йому записку.

Нора. Не треба було. Однаково ти не можеш перешкодити... А й справді, хіба це вже не свято – ждати з хвилини на хвилину чуда?

Фру Лінне. Чого ти ждеш?

Нора. Ах, тобі не зрозуміти. Іди до них. Я зараз теж прийду.

Фру Лінне йде праворуч. Нора якусь хвилинку стоїть, ніби намагаючись отямитись, потім дивиться на годинник.

П'ять. Сім годин до півночі. І потім двадцять чотири години до другої півночі. Тоді тарантелу буде скінчено. Двадцять чотири і сім. Тридцять одна година життя.

Хельмер (на дверях праворуч). Ну, де ж мій жайворонок?

Нора (кидаючись до нього з розкритими обіймами). Ось він, жайворонок.

Дія третя

Та сама кімната. Стіл, що стояв перед диваном, пересунуто на середину кімнати разом зі стільцями. На столі горить лампа. Двері до передпокою відчинено. З верхнього поверху долинають звуки бальної музики. Фру Лінне сидить біля стола, машинально перегортає книгу, намагається читати. Але, очевидно, неспроможна зібратися з думками. Час від часу прислухається, чи не йде хтось.

[Розв'язці драми передує змова фру Лінне і Кругстада. Вони колись кохали одне одного, але з матеріальних причин не змогли поборитися, а тепер вирішили з'єднати свої долі. Спочатку Кругстад має намір забрати свого листа, але фру Лінне переконує його не робити цього: вона бажає, щоб у шлюбі її подруги і Хельмера більше не було брехні. Кругстад погоджується, однак видає боргову розписку і забуває про свої претензії до Хельмера. В уривку, який подається нижче, головні герої

повертаються з вечірки, де Нора мала гучний успіх. Хельмер називає її пестливими словами, каже, що готовий заради неї “поставити на карту своє життя і кров”, потім виймає з поштових скриньки кореспонденцію, серед якої є і лист Крогстада, та зачинається в кабінеті.]

Нора (з блукаючим поглядом, хитаючись, ходить по кімнаті, хапає доміно Хельмера, накидає на себе і шепоче швидко, хрипко, уривчасто). Ніколи більше його не побачу. Ніколи. Ніколи. Ніколи. (Накидає на голову шаль). І дітей також ніколи не побачу. Їх також. Ніколи. Ніколи. Ніколи... О-о! Прямо в темну крижану воду... в бездонну глибину... О-о! Скоріше б уже кінець, скоріше б... Ось тепер він узяв листа... читає... Ні-ні, ще не читає... Торвальде, прощай! І ти, і діти... (Хоче кинутися в передпокій).

Уцю мить двері кабінету розчиняються і на порозі з'являється Хельмер з розпечатаним листом у руках.

Хельмер. Норо!

Нора (голосно скрикує). А!

Хельмер. Що це? Ти знаєш, що в цьому листі?

Нора. Знаю. Пусти мене! Дай мені піти!

Хельмер (стримуючи її). Куди ти?

Нора (намагаючись вирватись). І не подумай рятувати мене, Торвальде.

Хельмер (відсахнувшись). Правда! Тож правда, що він пише? Жхх!

Ні-ні! Неможливо, щоб це була правда.

Нора. Це правда. Я любила тебе над усе на світі.

Хельмер. Ах, іди ти зі своїми дурними вивертами!

Нора (ступивши до нього). Торвальде!..

Хельмер. Нещасна... Що ти наробила?!

Нора. Дай мені піти. Не можна, щоб ти відповідав за мене. Ти не повинен брати цього на себе.

Хельмер. Без комедій! (Замите двері в передпокій на ключ). Ні з місця, доки не даси мені відповіді. Ти розумієш, що ти наробила? Відповідай! Ти розумієш?

Нора (дивиться йому в очі і говорить з застиглим обличчям). Так, тепер починаю розуміти – цілком.

Хельмер (ходить по кімнаті). О, яке страшне пробудження! Всі оці вісім років... вона, моя радість, моя гордість... була лицемірна, брехлива... гірше, гірше... злочинниця! О, яка бездонна прірва бруду, потворства! Тьху! Тьху!

Нора мовчить, як і раніше, не відводячи погляду, дивиться на нього. (Зупиняючись перед нею). Я мав би передчувати, що завжди може трапитись щось подібне, мав би передбачити це. Легковажні принципи твого батька... Мовчи! Усі його легкодумні принципи перейшли до тебе в спадщину. Ні релігії, ні моралі, ні почуття

обов'язку... О, як мене покарано за те, що я поглянув тоді на цю справу крізь пальці. Заради тебе. І ось як ти мені віддячила.

Нора. Так, ось як.

Хельмер. Ти зруйнувала все моє щастя, занастила все моє майбутнє. Страшно подумати! Я в руках безчесної людини. Вона може зробити зі мною що захоче, вимагати від мене що завгодно, наказувати мені, підганяти мене, як їй захочеться. Я писнути не посмію. І впасти в таку яму, загинути отак через легковажну жінку!

Нора. Коли мене не буде на світі, ти вільний.

Хельмер. Ах, без фокусів! І в твого батька завжди були наготові такі фрази. Яка мені буде користь від того, що тебе не буде на світі, як ти кажеш? Ні найменшої. Він все-таки може почати справу. А коли він це зробить, мене, певно, запідозрять у тому, що я знав про твій злочин. Певно, подумують, що за твоєю спиною стояв я сам, що це я тебе так навчив! І за все це я можу дякувати тобі! А я носив тебе на руках увесь час. Чи ти розумієш тепер, що ти мені наробила?

Нора (в холодному спокої). Так.

Хельмер. Це так неймовірно, що я просто отямитися не можу. Але ж треба якось виплутатись. Зніми шаль. Зніми, кажу тобі! Доведеться якось догодити йому. Справу треба зам'яти за будь-яку ціну. А щодо наших стосунків, то про людей – усе мусить бути, як і було, але, звичайно, це тільки про людське око. Отже, ти залишишся вдома, це безперечно. Але дітей ти не будеш виховувати. Я не можу довірити їх тобі... О-о! І це мені доводиться говорити тій, яку я так любив і яку... ще... Але цьому кінець. Тепер уже немає мови про щастя, а тільки про врятування залишків, уламків, декорума!

Дзвінок у передпокої.

(Здригаючись). Хто це? Так пізно. Невже треба ждати найжахливішого?.. Невже він?.. Сховайся, Норо! Удай з себе хвору!

Нора не рушає з місця. Хельмер іде і відчиняє двері в передпокій.

Служниця (напіводягнена з передпокою). Лист пані.

Хельмер. Давай сюди. *(Хапає листа і зачиняє двері).* Так, від нього. Ти не одержиш. Я сам прочитаю.

Нора. Прочитай.

Хельмер (біля лампи). У мене ледве духу стає. Можливо, ми вже загинули, і ти, і я... Ні, треба ж дізнатися. *(Гарячково розриває конверт, пробігає очима кілька рядків, дивиться на вкладений у лист папірець і радісно вигукує).* Норо!

Нора допитливо дивиться на нього.

Норо... Ні, дай прочитати ще раз... Так, так, так, врятований! Норо, я врятований!

Нора. А я?

Хельмер. І ти, звичайно. Ми обоє врятовані – і ти, і я. Глянь! Він повертає тобі твоє боргове зобов'язання. Пише, що розкаюється і шкодує... що в його долі щасливий поворот... Ну, та все одно, що він там пише. Ми врятовані, Норо! Ніхто тобі нічого не може зробити. Ах, Норо, Норо!.. Ні, спочатку знищити всю оцю гидоту. Подивись-но... (*Кидає погляд на розписку*). Ні, і дивитись не хочу. Нехай це буде як сон для мене. (*Розриває на шматки і лист, і боргове зобов'язання, кидає в грубку і дивиться, як усе згорає*). Ось так. Тепер і сліду не залишилось... Він писав, що ти зі свят-вечора... Ах, які ж це жахливі були три дні для тебе, Норо!

Нора. Я жорстоко боролася цих три дні.

Хельмер. І страждала, і не бачила іншого виходу, як... Ні, не треба й згадувати про весь цей жах! Будемо тепер лише радіти і повторювати: все минуло, минуло! Слухай же, Норо, ти ніби ще не розумієш, що все минуло? Що ж це таке... Ти нібито закам'яніла? Ах, бідна маленька Норо, я розумію, розумію. Тобі ще не віриться, що я тобі простив. Але я простив, Норо, присягаюсь. Я простив тобі все. Адже я знаю: все, що ти вчинила, – це ти вчинила з любові до мене.

Нора. Це правда.

Хельмер. Ти любила мене, як дружина мусить любити чоловіка. Ти не змогла тільки гарненько розібратись у засобах. Але невже ти гадаєш, що я менше любитиму тебе через те, що ти не здібна діяти самостійно? Ні-ні, сміливо зіприся на мене, я буду тобі порадиником, керівником. Я не був би мужчиною, якби саме ця жіноча безпорадність не робила тебе вдвоє милішою в моїх очах. Ти не думай більше про ті різкі слова, які вирвались у мене в хвилину першого переляку, коли мені здалося, що все навколо мене рушиться. Я простив тобі, Норо. Клянуся, я простив тобі.

Нора. Дякую тобі за твоє прощення. (*Виходить у двері праворуч*).

Хельмер. Ні, стривай (*Зазираючи туди*). Що ти хочеш?

Нора (з іншої кімнати). Скинути маскарадний костюм.

Хельмер (біля дверей). Так-так, добре. І постарайся заспокоїтися, отямитись, моя бідна, налякана, співуча пташко. Обіпрись спокійно на мене, в мене широкі крила, щоб прикрити тебе. (*Ходить біля дверей*). Ах, як у нас тут гарно, затишно, Норо. Тут притулок твій, тут я буду голубити тебе, як загнану горличку, яку врятував неушкодженою з пазурів яструба. Я зумію заспокоїти твоє бідне тремтяче серденько. Помаленьку це вдасться, Норо, повір мені. Завтра тобі все вже здасться зовсім іншим, і незабаром все буде знову як і раніше, мені не доведеться довго повторювати тобі, що я простив тобі. Ти сама відчуєш, що

це так. Як ти можеш думати, що мені могло б тепер спасти на думку підштовхнути тебе або навіть хоч зробити докір у чомусь? Ах, ти не знаєш серця справжнього чоловіка, Норо. Чоловікові невимовно солодко і приємно відчувати, що він простив своїй дружині... простив від усього серця. Вона від цього стає ніби ще більше його власною – його невід'ємним скарбом. Він ніби вдруге дає їй життя. Вона стає, сказати б, і його дружиною, і дитиною. І ти тепер будеш для мене і тим, і другим, моє безпорадне, розгублене творіннячко. Не бійся нічого, Норо, будь тільки щира зі мною, і я стану твоєю волею, твоєю совістю... Що це? Ти не лягаєш? Переодяглася?

Нора (в звичайному домашньому платті). Так, Торвальде, переодяглася.

Хельмер. Та навіщо в такий пізній час?..

Нора. Мені цієї ночі не заснути.

Хельмер. Але, дорога Норо...

Нора (дивиться на свій годинник). Не так ще й пізно. Присядь, Торвальде. Нам з тобою є про що поговорити. *(Сідає біля столу).*

Хельмер. Норо... що це? Цей застиглий вираз...

Нора. Сідай. Розмова буде довга. Мені треба багато чого сказати тобі.

Хельмер (сідаючи біля столу, навпроти неї). Ти мене лякаєш, Норо. І я не розумію тебе.

Нора. Ото ж бо й є. Ти мене не розумієш. І я тебе не розуміла... до сьогоднішнього вечора. Не перебивай мене. Ти тільки вислухай мене... Поквитаємося, Торвальде.

Хельмер. Що ти хочеш цим сказати?

Нора (після короткої паузи). Тебе не вражає одна річ, ось тепер, коли ми так сидимо з тобою?

Хельмер. Що таке?

Нора. Ми одружені вісім років. Тобі не спадає на думку, що це ж уперше ми з тобою, чоловік з дружиною, сіли поговорити серйозно.

Хельмер. Серйозно... в якому розумінні?

Нора. Аж вісім років... більше... з першої хвилини нашого знайомства ми ні разу не обмінялися серйозними думками про серйозні речі.

Хельмер. Що ж, це я з тобою говорив би про свої справи, яких ти все одно не могла б мені полегшити?

Нора. Я не кажу про справи. Я кажу, що ми взагалі ніколи не починали серйозної розмови, не бралися разом обміркувати щось серйозне.

Хельмер. Але ж, любя Норо, хіба це було тобі з руки?

Нора. От ми і дійшли до суті. Ти ніколи не розумів мене... До мене ставилися дуже несправедливо, Торвальде. Спочатку тато, потім ти.

Хельмер. Що! Ми обидва?.. Тоді коли ми любили тебе більше, ніж будь-хто на світі!

Нора (хитаючи головою). Ви ніколи мене не любили. Вам тільки подобалося бути закоханими в мене.

Хельмер. Норо, що це за слова!

Нора. Та вже так воно і є, Торвальде. Коли я жила вдома, з татом, він викладав мені усі свої погляди, і в мене були ті самі, якщо ж у мене були інші, я їх приховувала, — йому б це не сподобалося. Він називав мене своєю лялечкою-дочкою, грався мною, як я своїми ляльками. Потім я потрапила до тебе в дім.

Хельмер. Що це за вислови, коли говориш про наш з тобою шлюб!

Нора (твердо). Я хочу сказати, що я з татових рук перейшла до твоїх. Ти все влаштував за своїм смаком, і в мене став твій смак або я тільки вдавала, що це так, — не знаю добре. Мабуть, і те й інше. Інколи бувало так, інколи так. Коли я озираюсь тепер назад, то мені здається, що я жила тут як той старець: мене годували й одягали, а моїм завданням було – розважати, забавляти тебе, Торвальде. Ось в чому полягало моє життя. Ти так влаштував, ти і тато дуже винні перед мною. Ваша вина, що з мене нічого не вийшло.

Хельмер. Норо! Яка дурниця! Яка невдячність! Хіба ти не була тут щасливою?

Нора. Ні, ніколи не була. Я тільки думала, що щаслива, а насправді ніколи не була.

Хельмер. Ти не була... не була щасливою!

Нора. Ні, тільки весела. І ти був завжди такий милий, ласкавий до мене. Але весь наш дім був тільки великий ляльковий дім. Я була тут твоєю лялькою, донькою. А діти були вже моїми ляльками. Мені подобалося, що ти грався, бавився зі мною, як їм подобалося, що я граюся і бавлюся з ними. У цьому, власне, і було наше подружнє життя, Торвальде.

Хельмер. Так, частина правди є в тому, що ти кажеш, хоч ти дуже перебільшуєш. Але тепер у нас все буде інакше. Час забавок минув, настав час виховання.

Нора. Чийого? Мого чи дітей?

Хельмер. І твого і дітей, дорога Норо.

Нора. Ах, Торвальде, не тобі виховати з мене справжню дружину собі.

Хельмер. І ти це говориш?

Нора. А я.. Хіба я підготовлена виховувати дітей?

Хельмер. Норо!

Нора. Чи не сам ти щойно сказав, що не можеш довірити мені їх виховання?

Хельмер. В хвилину роздратування. Чи ж можна звертати на це увагу!

Нора. Ні, ти розсудив правильно. Ця справа не під силу мені. Треба спочатку вирішити інше. Я повинна виховати себе саму. І не в тебе мені шукати допомоги. Мені треба взятися за це самій. Тому я і йду від тебе.

Хельмер (схоплюючись). Що ти сказала?

Нора. Мені треба побути самій, щоб розібратися в самій собі і в усьому іншому. Тому я й не можу залишитись.

Хельмер. Норо! Норо!

Нора. І я піду негайно ж. Кристина, мабуть дасть мені притулок.

Хельмер. Ти не при і своєму розумі! Хто тобі дозволить! Я забороняю.

Нора. Тепер даремно забороняти мені будь-що. Я візьму з собою лише своє. Від тебе нічого не візьму, ні тепер; ні опісля.

Хельмер. Що ж це за безумство!

Нора. Завтра я поїду додому... Тобто в моє рідне місто. Там мені буде легше влаштуватися.

Хельмер. Ах ти, засліплене, недосвідчене створіння!

Нора. Треба ж колись набути досвіду, Торвальде.

Хельмер. Покинути дім, чоловіка, дітей! І не подумавши про те, що скажуть люди?

Нора. На це мені нічого звертати увагу. Я знаю тільки, що мені це необхідно.

Хельмер. Ні, це обурливо! Ти можеш так зневажати найсвятіші свої обов'язки?

Нора. Що ти вважаєш найсвятішими моїми обов'язками?

Хельмер. І це ще потрібно говорити тобі? Чи в тебе немає обов'язків перед твоїм чоловіком і перед твоїми дітьми?

Нора. У мене є й інші, також священні.

Хельмер. Немає в тебе таких! Які ж це?

Нора. Обов'язки перед собою.

Хельмер. Ти передусім дружина й мати.

Нора. Я в це більше не вірю. Я гадаю, що передусім я людина, так само, як і ти, – або принаймні повинна стати людиною. Знаю, що більшість буде на твоєму боці, Торвальде, і що в книгах пишуть у цьому ж дусі. Але я не можу більше заспокоїтись на тому, що говорить більшість і що пишуть у книгах. Я повинна сама подумати про ці речі і спробувати розібратися в них.

Хельмер. Наче твоє становище у власному домі не виразне і без того? Та хіба в тебе немає надійного керівництва в цих справах? Немає релігії?

Нора. Ах, Торвальде, я ж зовсім не знаю, що таке релігія.

Хельмер. Що це ти таке говориш?!

Нора. Я знаю тільки те, що казав мені пастор Хансен, коли я прийшла на конфірмацію. Він казав, що релігія є те і оте. Коли я звільнюся від усіх цих пут, залишуся сама, я розберусь, і в

цьому. Я хочу перевірити, чи правду говорив пастор Хансен, або, в крайньому разі, чи може це бути правдою для мене.

Хельмер. Ні, це просто нечувано з боку такої молоденької жінки! Але коли тебе не може напоумити релігія, то дай мені зачепити хоч твою совість. Адже моральне почуття в тебе є?

Нора. Знаєш, Торвальде, на це нелегко відповісти. Я, правду кажучи, і цього не знаю. Я зовсім як у лісі в усіх цих питаннях. Знаю тільки, що я зовсім інакше міркую про все, ніж ти. Мені ось кажуть, ніби і закони зовсім не те, що я думала. Але щоб ці закони були правильні – цього я ніяк не збагну. Виходить, що жінка не має права помилувати свого вмираючого старого батька, не має права врятувати життя чоловікові! Цьому я не вірю.

Хельмер. Ти міркуєш як дитина. Не розумієш суспільства, в якому живеш.

Нора. Так, не розумію. От і хочу придивитися до нього. Мені треба з'ясувати собі, хто правий – суспільство чи я.

Хельмер. Ти хвора, Норо. У тебе лихоманка. Я навіть починаю думати, що ти божеволієш.

Нора. Ні, ніколи ще я не бувала так при своєму розумі і добрій пам'яті, як зараз.

Хельмер. Іти при своєму розумі і добрій пам'яті кидаєш свого чоловіка і своїх дітей?

Нора. Так.

Хедьме р. Тоді залишається гадати одне.

Нора. А саме?

Хельмер. Що ти мене більше не любиш.

Нора. Так, у цьому якраз уся справа.

Хельмер. Норо... І ти це говориш!

Нора. Ах, мені самій-боляче, Торвальде. Ти був завжди такий добрий до мене, але я нічого не можу тут вдіяти. Я більше тебе не люблю.

Хельмер (ледве стримуючи себе). І це ти також вирішила, будучи при своєму розумі і добрій пам'яті?

Нора. Так, цілком розсудливо. Тому я й не хочу тут залишатися.

Хельмер. І ти можеш також пояснити мені причину, чому я втратив твою любов?

Нора. Так, можу. Це сталося сьогодні ввечері, коли чудо примусило себе чекати. Я побачила, що ти не той, за кого я тебе вважала.

Хельмер. Скажи ясніше, я зовсім тебе не розумію.

Нора. Я терпляче ждала цілих вісім років. Господи, адже я знала, що чуда бувають не щодня. Та ось на мене впав цей жах, і в мене засвітилась тверда певність: тепер станеться чудо. Доки лист Кругстада лежав там, у мене й на думці не було, щоб ти міг пристати на його умови. Я була твердо впевнена, що ти скажеш йому: "Розголошуйте справу на цілий світ!" А коли б це сталося...

Хельмер. Ну, що ж тоді? Коли б я віддав на ганьбу та наругу свою власну дружину!..

Нора. Коли б це сталося... я непохитно вірила, що ти виступиш вперед і візьмеш усе на себе – скажеш: винен – я.

Хельмер. Норо!

Нора. Ти хочеш сказати, що я ніколи не погодилася б прийняти від тебе таку жертву? Звісно, ні. Але яку вагу мали б мої запевнення, порівнюючи з твоїми?.. Ось те чудо, якого я чекала з таким трепетом. А щоб не припустити його, я хотіла покінчити з собою.

Хельмер. Яб з радістю працював для тебе дні і ночі, Норо... терпів би горе і злигодні заради тебе. Але хто ж пожертвує навіть для коханої людини своєю честю?

Нора. Сотні тисяч жінок жертвували.

Хельмер. Ах, ти міркуєш і говориш як нерозумна дитина.

Нора. Хай так. Але ти міркуєш і говориш не так, як та людина, яку я могла б любити. Коли в тебе пройшов страх, — не за мене, а за себе, — коли вся небезпека для тебе минула, з тобою ніби нічого й не трапилось. Я залишилась, як і раніше, твоєю пташкою, жайворонком, лялечкою, з якою тобі тільки належить бути ще обережнішим, якщо вона виявилась такою тендітною, неміцною. (*Встає*). Торвальде, в ту хвилину я зрозуміла, що я всі ці вісім років жила з чужим чоловіком і прижила з ним трьох дітей... О-о, не можу навіть згадувати про це! Так би й розірвала себе на шматки!

Хельмер (притихлим голосом) Бачу, бачу... Справді, між нами лягла безодня Але хіба її не можна заповнити, Норо?

Нора. Така, яка я тепер, — я не можу тобі бути дружиною.

Хельмер. У мене вистачить сили стати іншим.

Нора. Можливо – якщо ляльку у тебе заберуть.

Хельмер. Розлучитись... розлучитися з тобою!.. Ні, ні. Норо, — уявити собі не можу.

Нора (іде праворуч). Це ще більше підтверджує, що так мусить бути. (*Повертається з верхнім одягом і невеличким саквоюжем у руках, який кладе на стілець біля стола*).

Хельмер. Норо, Норо, не зараз! Почекай хоч до ранку.

Нора (одягаючи манто). Я не можу ночувати в чужої людини.

Хельмер. А хіба ми не могли б тут жити, як брат з сестрою?

Нора (зав'язуючи стрічки капелюха). Ти добре знаєш – довго так би не могло тривати... (*Накидає шаль*). Прощай, Торвальде. Я не буду прощатися з дітьми. Я знаю, вони в кращих руках, ніж мої. Така матір, як я тепер, їм не потрібна.

Хельмер. Але колись, Норо... колись?

Нора. Як я можу знати? Я зовсім не знаю, що в мене вийде.

Хельмер. Але ти моя дружина і тепер, і в майбутньому – якою б ти не стала.

Нора. Слухай, Торвальде... Коли дружина кидає чоловіка, як я, то він, як це я чула, за законом вільний від усіх зобов'язань щодо неї. Я, в усякому разі, звільняю тебе зовсім. Ти не вважай себе зобов'язаним нічим, як і я не буду. Ми обоє повинні бути цілком вільні. Ось твоя обручка. Віддай мені мою.

Хельмер. Ще й це?

Нора. І це.

Хельмер. Ось.

Нора. Так. Тепер усе скінчено. Ось я покладу сюди ключі. Служниця знає все – що і як у домі – краще від мене. Завтра, коли мене не буде, Кристина прийде укласти речі, які я привезла з собою з дому. Хай мені їх надішлють.

Хельмер. Звичайно, звичайно! Норо, ти не згадаєш про мене ніколи?

Нора. Ні, я, мабуть, часто буду згадувати і тебе, і дітей, і дім.

Хельмер. Можна мені писати тобі, Норо?

Нора. Ні... Ніколи. Цього не можна.

Хельмер. Але ж треба буде посилати тобі...

Нора. Зовсім нічого, нічого.

Хельмер. Допомогати тобі при потребі.

Нора. Ні, кажу тобі. Нічого я не візьму від чужої людини.

Хельмер. Норо... Невже я назавжди залишуся для тебе чужим?

Нора (бере свій саквояж). Ах, Торвальде, для цього потрібно, щоб сталося найбільше чудо!

Хельмер. Скажи, яке?

Нора. Для цього і ти, і я – ми обоє мусимо змінитись настільки... Ні, Торвальде, я більше не вірю в чуда.

Хельмер. Ая хочу вірити! Кажі, кажи, яке? Змінимося так, щоб?..

Нора. Щоб наше співжиття могло стати шлюбом. Прощай.
(*Виходить через передпокій*).

Хельмер (падає на стілець біля дверей і закриває обличчя руками)

Норо! Норо! (*Озирається і встає*). Порожньо, її тут уже немає.

(*Промінь надії осяває його обличчя*). Але – найбільше чудо?

Знизу чути гуркіт воріт, що зачиняються

Переклав О. Новицький

Запитання і завдання

1. У чому полягає новаторство тематики п'єси Г. Ібсена “Ляльковий дім”?
2. Чому п'єсу Г. Ібсена називають соціально-драматичною драмою?
3. Які суспільні настрої символізують чоловік і дружина в п'єсі?
4. Чи можна назвати композицію п'єси аналітично-ретроспективною?
5. Чому таємниця минулого стала випробуванням для героїв? Як стадії проходить це випробування?
6. Як у п'єсі висвітлено проблему покликання людини?
7. Як герої п'єси розуміють поняття “любов”, “обов'язок”, “дружба”?
8. Що є щастям для героїв?
9. Що заважає Норі бути собою? Як і чому вона протестує проти “лялькового дому”?
10. Чому Г. Ібсен змінив фінал п'єси? (У першій редакції Нора в останній момент залишається.)
11. Яку роль у розкритті конфлікту п'єси відіграють символи?
12. Чому п'єсу Г. Ібсена “Ляльковий дім” називають “драмою ідей”? Носієм яких ідей є кожний з героїв п'єси?
13. Поясніть термін “ібсенізм”.
14. Напишіть твір на одну із запропонованих тем.

1. *Жити – це знову й знову
З троями в серці бій
Творити – цей суд суворий,
Суд над собою самим.*

Г. Ібсен

2. “**Нора:** Мені треба з'ясувати, хто правий: суспільство чи я?” (Г.Ібсен “Ляльковий дім”). Так хто ж правий?
3. Змістове навантаження образів речей у п'єсі (твір-дослідження).
4. Твір компаративного аналізу: “Нора (Г. Ібсен “Ляльковий дім”) і Катерина (О. Островський “Гроза”)”.
5. Таємничий світ героїв Ібсена.

ДЖОРДЖ БЕРНАРД ШОУ

(1856-1950)

Життєвий і творчий шлях

Джордж Бернард Шоу – один з найвидатніших драматургів нашої доби. Його вважають засновником нової реалістичної драми ХХ століття, інтелектуального, проблемного театру. Шоу судилося довге життя в мистецтві, і він збагатив його новими ідеями і формами, відображаючи у своїх творах життя в найнесподіваніших, парадоксальних проявах. Його ставлення до проблем сучасності було зразком зацікавленості й бажання змінити життя на краще. Він був послідовним критиком недоліків, пороків та ілюзій свого часу. Але разом з тим твори Шоу вслаблюють краще в людині, насамперед силу та гостроту її розуму, багатство та неповторність людських характерів, суперечливість, оригінальність і безумовну значимість кожної особистості. Він вірив у те, що людство неухильно рухається вперед, хоч це й важкий і почасти трагічний шлях.

Шоу народився в багатотраждальній Ірландії, у збіднілій дворянській сім'ї. Батько його був незначним чиновником, займався торгівлею, але особливих прибутків не мав. Матір була обдарованою в багатьох відношеннях жінкою, прекрасно співала та грала на музичних інструментах. Завдяки матері світ високого мистецтва з дитинства увійшов у душу майбутнього драматурга і значною мірою зумовив його життєву і творчу долю. З 13 років Шоу навчався в Дублінській зразковій чоловічій школі, куди його віддали з ініціативи відомого ірландського композитора Джона Лі, який був близьким другом сім'ї Шоу і вбачав у здібностях Бернарда велике майбутнє. У школі дотримувались демократичних

принципів освіти й виховання, більшість викладачів були прибічниками революційно-патріотичної партії “Ірландське революційне братство”, яка виступала за незалежність Ірландії від Великобританії. Юний Шоу також відкрито демонстрував свою прихильність до цих ідей. Але разом з тим, йому, вихідцю з дворянської протестантської сім’ї, почасти доводилось долати спротив більшості своїх знайомих і учнів школи, адже це були майже виключно католики. Тому шкільна освіта залишила важкі спогади.

Після того, як батьки розлучилися і матір з дочками переїхала до Лондона, Бернард ще п’ять років залишався в Дубліні, працюючи клерком у земельній конторі. Незважаючи на швидкий схід по щаблях чиновницької кар’єри, він ненавидить службу, віддаючи весь вільний час мистецтву. Самостійно займається музикою, часто буває в театрі, малює, постійно відвідує Дублінську національну галерею. Але одноманітне, небагате на значні події та яскраві враження життя в Дубліні пригнічує Шоу, і в 1876 році він переїздить до Лондона.

В англійській столиці Шоу відразу поринає у літературно-мистецьке життя. І хоча йому доводиться працювати ще й клерком у телефонній компанії, він виступає як рецензент виставок і театральних вистав, музичних творів і белетристики. З кінця 70-х років Шоу починає писати і романи, які, за його словами, були відхилені шістдесятма видавництвами. З часом вони були опубліковані, але, на відміну від п’єс, особливого успіху не мали.

80-ті роки в біографії Шоу сповнені громадсько-політичної активності. Він вступає у так зване фабіанське товариство – реформістську організацію соціалістичного типу. Його метою була побудова справедливого суспільства шляхом реформ через проникнення членів організації головним чином у муніципалітети, місцеві органи влади. Будучи одним із ідеологів цього руху, Шоу виявив тут неабиякі здібності як оратор і пропагандист. Але згодом, під час англо-бурської війни (1899-1902), коли фабіанська партія підтримала колоніальну політику Англії, Шоу покинув її ряди.

З початку 90-х років ім’я Шоу стає широко відомим в Англії – спочатку як теоретика драми, а вже скоро як автора оригінальних п’єс. Його теоретико-публіцистичний трактат

“Квінтесенція ібсенізму” (1891) започаткував боротьбу Шоу за відродження англійського театру і за нову драму. У 90-х роках з’являються перші знамениті цикли п’єс Шоу: 1) “неприємні п’єси”: “Будинок вдівця” (1892), “Професія місіс Уоррен” (1893), “Залицяльник” (1893); 2) “приємні п’єси”: “Людина і війна” (1894, ця п’єса більш відома в нашій країні під назвою “Шоколадні солдати”), “Кандіда” (1895), “Обранець долі” (1895), “Поживемо – побачимо” (1895); 3) “п’єси для пуритан”: “Учень диявола” (1897), “Цезар і Клеопатра” (1898), “Навернення капітана Брасбаунда” (1899).

Вони примушують увесь театральний світ говорити про Шоу як про справжнього реформатора сучасної драматургії.

У 900-х роках під впливом і в порядку полеміки з філософськими ідеями А. Шопенгауера і Ф. Ніцше про “світову волю”, “надлюдину” Шоу намагається створити свою філософську теорію. Він базує її на понятті “життєвої сили”, що постійно саморозвивається і неухильно спрямована до прогресу. Шоу концентровано викладає свої погляди у філософській комедії “Людина і надлюдина” (1903). На його думку, людина і суспільство повинні змінюватись не шляхом революцій, а методом природного добору, морального самовдосконалення. На зміну звичайним людям має прийти “надлюдина”, але не звільнена від будь-яких моральних обов’язків, як вважав Ніцше, а “надлюдина”-гуманіст, яка здатна зрозуміти і відчувати біди і страждання інших людей та розпочати будівництво нового суспільства. Шоу надіслав п’єсу Льву Толстому, але той відгукнувся на неї досить критично: “Мені не подобається Ваша манера жартома говорити про найсерйозніші речі, такі, як призначення людського життя”. Незважаючи на таку оцінку, Шоу продовжував з великою зацікавленістю ставитись до особистості і творчості російського письменника-філософа і мораліста.

У 1913-1914 роках Шоу працює над п’єсою “Дім, де розбиваються серця”. У підзаголовку її названо “фантазією в російській манері на англійські теми”. У передмові до п’єси автор відкрито говорить про своє захоплення творчістю А. Чехова: “У плеяді європейських драматургів – сучасників Ібсена – Чехов сяє як зірка першої величини, навіть поряд з Толстим і Тургенєвим. Уже в пору творчої зрілості я був

зачарований його драматургічними рішеннями теми нікчемності культурних ледарів, що не займаються творчою працею. Під впливом Чехова я написав п'єсу на ту ж тему і назвав її "Дім, де розбиваються серця".

Перша світова війна справила надзвичайно сильне і гнітюче враження на Шоу. Він різко засудив війну, написавши низку антивоєнних фарсів, серед яких виділяється "Здоровий глузд і війна" (1914). Новий період починається і в драматургії митця. Дослідники, як правило, продовжують цей період аж до 1950-х років. У п'єсах Шоу різко посилюються сатиричні тенденції, іронічно-гротескний підхід до відображення дійсності. Час соціальних потрясінь вимагає, на його думку, нових художніх форм, і найпродуктивнішими тут стають традиції памфлетного і фарсово-гротескного мистецтва.

Увагу Шоу привернула російська революція 1917 року. Він співчутливо поставився до цієї події, вбачаючи в ній знамення віку. У 1921 році драматург створює цикл з п'яти п'єс "Назад до Мафусаїла". Це дискусійний твір, написаний під впливом теорії творчої еволюції Бергсона.

Шоу довгий час цікавила фігура Жанни д'Арк. Він мав намір написати про неї п'єсу, але, дізнавшись про канонізацію церквою національної героїні Франції, вирішив створити свою художньо-парадоксальну версію її долі. Так, у 1924 р. виникла п'єса "Свята Іоанна", в якій домінує антиклерикальний пафос. В епілозі твору його головна героїня дізнається про власну канонізацію і сміється над цим.

Саме після створення п'єси "Свята Іоанна" Шоу було висунуто на здобуття Нобелівської премії. Її було йому присуджено в 1926 р. "за творчість, відзначену ідеалізмом і гуманізмом, за іскрометну сатиру, яка часто уживається з виключною поетичною красою". У вітанні було сказано, що "Шоу – автор п'єс став одним з найяскравіших драматургів наших днів, а Шоу-автор передмов до п'єс – Вольтер нашого часу". Та автор цього не чув – він був рішучим противником усяких премій. Її прийняв посол Англії, а гроші Шоу передав у фонд перекладачів шведського письменника А. Стріндберга.

У 1931 р. Шоу побував у Радянському Союзі, де був прийнятий з великими почестями. Тут він відзначив своє 75-річчя. У 30-ті рр. Шоу гостро відчуває небезпеку нової війни.

Його перестороги знаходять відображення в п'єсах “Гірко, але правда” (1931), “На міліні” (1933), “Мільйонерам” (1936), “Женева” (1938) та ін.

Друга світова війна затьмарила останні роки життя Шоу. Живучи неподалік Лондона, він бачив заграви пожеж над містом, який бомбили фашисти. Шоу з ненавистю писав про війну і гостро засуджував людство, що не змогло відвернути всезагальну трагедію. Він писав про це в соціологічній праці “Політичний довідник”, у п'єсах “Мільярди Байанта” (1948), “Видумані байки” (1950).

Помер Шоу 2 листопада 1950 р. на 95-му році життя.

Особливості драматургії Бернарда Шоу

Розпочавши творчу діяльність як романіст, Шоу вже перші свої епічні твори наближує до драми. Стислі описи обстановки та ситуацій, що нагадували сценічні ремарки, яскравий, насичений парадоксами діалог – все це провіщало у романісті майбутнього драматурга.

Як драматург Шоу формувався у боротьбі за нову драму, яка змогла би поставити перед читачем нагальні питання сучасності, могла б зірвати маски та покрови з недоліків та пороків тогочасного суспільства. В останній чверті XIX ст. в англійському театрі нічого такого не було. Якщо не зважати на традиційні шекспірівські вистави, він задовольнявся мелодраматичними та псевдоісторичними п'єсами.

Свою боротьбу за нову драму, актуальну та проблемну, Шоу розпочав з пропаганди творчості Ібсена, якій він присвятив книгу “Квінтесенція ібсенізму”. Новаторство Ібсена у царині драми виявляється не тільки у її проблемному характері, але у наявності гострих конфліктів і розумних, тонких дискусій. Дискусія стає, вважає Шоу, невід'ємною і найважливішою часткою сучасної драми.

Майбутній великий парадоксалист, Шоу підкреслював парадоксальність трактування Ібсеном різноманітних проявів життя. Загальноприйняті істини, закони прописної моралі, удаване щастя буржуазної сім'ї – все це розпадається під гнівним бичем Ібсена. Все стає своєю протилежністю: так, у п'єсі норвезького драматурга “Ляльковий дім” приваблива, затишна домівка Хельмерів виявилася в'язницею для Нори, а ідилія подружнього життя – взаємною брехнею і рабством жінки.

Пропагуючи творчість Ібсена, Шоу відтак багато у чому розходиться з ним. Він висуває свою концепцію позитивного героя. За Шоу, людство розподіляється на філістерів (міщан), ідеалістів та реалістів. Ідеаліст чи романтик, у розумінні Шоу, – це людина, що зневажає обивательську банальність, що прагне досягнути якоїсь високої мети, але не розуміє реального становища речей та практичних шляхів виправлення світу. Реаліст – це людина, що не має ілюзій, безкорисливих ідеалів, але постійно прагне практичного покращання світу. У світі, запевняє Шоу, на 700 філістерів трапляється 299 ідеалістів і тільки 1 реаліст. До цього невеликого числа реалістів Шоу відносить себе та Ібсена. Мету Ібсена він вбачає не тільки у знищенні старих ідеалів, але й в розкритті жорстокості усякого ідеалізму, в осуді власних героїв-ідеалістів. З цієї позиції Шоу відносить до однієї групи усіх головних героїв Ібсена, як позитивних, так і негативних. Але англійському драматургові не подобаються трагічні розв'язки Ібсена. У цьому відношенні він протиставляє Ібсену Чехова, у якого, на думку Шоу, сентиментальні ідеали “люб'язного і освіченого класу, що полюбляє награвати Шумана”, розбиваються вщент не менш могутньою рукою, але у якого на зовнішньому плані розгортання подій не трапляється нічого страшного.

Багато в чому “Квінтесенція ібсенізму” розкриває творчу лабораторію Шоу. У цій книзі зароджуються основні філософські ідеї, соціально-психологічні тенденції та естетичні принципи, які характерні для драматургії Шоу.

Захищаючи творчість Ібсена, Шоу несподівано спрямував свою критику на Шекспіра. Причиною цієї критики була боротьба за нову, сучасну, злободенну драму. Для англійських комерційних театрів традиційні шекспірівські вистави вже давно перетворилися на своєрідний притулок консерватизму, у засіб втечі від дійсності, від її проблем. Ось чому Шоу, який був вихований на Шекспірі і знав його п'єси ледве не напам'ять, вирішив виступити проти Шекспіра, точніше, проти його традиційного трактування.

Уже перші п'єси Шоу (див. вище) дозволяють говорити про особливості драматургічної майстерності англійського митця. Улюбленим засобом Шоу, ядром його художньої системи стає **парадокс**. Парадокс – судження або вираз, що

суперечить загальноприйнятим поняттям, здоровому глузду (часто тільки зовні). У давньогрецькій філософії цей термін використовувався задля характеристики нової оригінальної думки. Ось один із парадоксів Шоу: “Не чини з іншим так, як ти хочеш, щоб він чинив з тобою: у вас можуть бути різні смаки”. Мета парадоксу – висміяти догму, епатувати (здивувати незвичним, викликати спротив), вразити оригінальністю думки. Наприклад, у комедії “Людина і надлюдина” Шоу створює цілий фейерверк парадоксів: “Життя зрівнює людей. Смерть висіває кращик”; “Якщо до прислуги відноситись як до людини, то не треба її тримати”; “Бийте дітей тільки у хвилини гніву. Байдужих стусанів вони вам не вибачать”; “Людина повинна керувати розумом. Якщо розум керуватиме нею, вона загинула” тощо.) Іноді на парадоксі будується увесь твір. Так, у п’єсі “Гірко, але правда” мікроб заражається від людей.

Твори Шоу нагадують якоюсь мірою “візок з яблуками”. В англійській мові є ідіоматичний вираз: “to upset an apple cart” – перевернути візок з яблуками, що означає “розладнати, зламати чиїсь плани”. Він був відомий приблизно з 1800 року, але набув популярності після появи наприкінці 1920-х років п’єси Шоу “Візок з яблуками”, де драматург руйнує звичні, на перший погляд, сталі поняття та уявлення. Боротьба за владу в Британії між прем’єр-міністром та королем закінчується перемогою останнього. Але й плани короля Магнуса не здійснюються. З’являється більш могутній суперник – американський капітал. Британським лідерам залишається тільки піти зі сцени, а британськими справами займаються Сполучені Штати – візок з яблуками ще раз перевертається.

Шоу розвиває жанр п’єси-дискусії, у центрі якої – зіткнення думок, позицій, поглядів, а також гострі моральні проблеми. Інтелектуальне начало не просто домінує в творах Шоу, але є їх організуючим, структуротворчим елементом. Часом це призводить до того, що ідея автора ніби втрачає свою природність, порушує рівновагу між змістом і формою. Про це говорив, зокрема, Лев Толстой. Аналізуючи п’єсу “Людина і надлюдина”, він іронічно зауважив, що у Шоу “аж занадто розуму”.

Поряд з гостросоціальними п’єсами, серед яких вже згадувані п’єси 90-х років, п’єси “Інший острів Джона Булля”

(1904), “Майор Барбара” (1905) та інші, значне місце в творчості Шоу займають твори, присвячені в основному сімейним, етичним і психологічним проблемам. З-поміж них виділяються “Одруження” (1906), “Дилема лікаря” (1906), “Мезальянс” (1910). Пізніше, у 20-30 роки, Шоу віддавав перевагу гротескно-сатиричним жанрам. Такі п’єси, як “Тірко, але правда”, “Мільйонерам”, “Женева” – чудернацькі фарси, “екстраваганц”, як називав це сам Шоу, з трагічним підтекстом. Однак, незважаючи на зміни в творчій манері і жанрових орієнтаціях другого періоду творчості, Шоу постійно залишався вірним своїм основним художнім пріоритетам – парадоксу та інтелектуалізму.

Шоу був одним із найвеличніших європейських інтелектуалів і впродовж свого тривалого життя зазнав складної ідейної еволюції. Він захоплювався політичними доктринами К. Маркса, філософськими теоріями Ф. Ніцше, моральними ідеями Л. Толстого. Він був свідком таких історичних подій, як Перша і Друга світові війни, Жовтнева революція у Росії, прихід до влади Гітлера, і кожна з них отримувала не тільки жвавий відгук у театральній діяльності Шоу, а й у виступах, статтях, інтерв’ю. Не було жодної проблеми сучасності (філософської, моральної, політичної тощо), якої б не порушив драматург у своїх творах: викриття культу війни (“Людина і війна”), критичне переосмислення ролі вождя (образ Наполеона в “Обранці долі”), пошуки нерелігійної моралі (“Учень диявола”), створення “надлюдини” іншого, неніцшеанського, тобто людяного, гуманістичного, типу (“Людина і надлюдина”), ірландське питання (“Інший острів Джона Булля”), відчуття розчарування в європейських цінностях внаслідок Першої світової війни (“Дім, де розбиваються серця”) та багато інших. Драматургія Шоу – всеосяжна панорама інтелектуального й соціально-політичного життя Західної Європи першої половини ХХ ст.

Шоу був найвпливовішим драматургом Великобританії з 1890-х років і до 1930-х років. Його творчість вивела англійську драму з глухого кута, куди театр потрапив через розважальну та комерційну спрямованість, і відкрила широкий шлях для соціальної і проблемної драматургії.

Значний вплив Шоу відчувається не тільки в творчості англійських митців, але й у п’єсах інших європейських та

американських драматургів (Дж. Голсуорсі, Д. Сінга, Б. Брехта, Дж. Олдріджа та інших). Творчість Шоу, таким чином, спричинилася до продуктивного розвитку великої проблемно-сатиричної та інтелектуальної традиції в драматургії ХХ ст. Але, можливо, найважливіше у творчому доробку митця – його вплив на мислення людини ХХ ст., яку він збагатив сміливістю думок, схильністю до парадоксального та нещадного жарту, вмінням за будь-якою гарною маскою побачити непривабливі та ганебні риси життя сучасного суспільства.

Узагальнимо новаторство Шоу в царині театру.

1. Театр для Шоу – засіб виховання свідомості людей, але не через розтлумачення готових істин, а гострою і несподіваною постановкою проблеми. П'єса повинна мати “відкритий” фінал, що спонукає читача або глядача до пошуку відповіді на поставлені питання.
2. Сучасна драма повинна будуватися на дискусії, а не на емоційній ситуації. Під “дискусією” Шоу розумів ідейний конфлікт, наявність у п'єсі носіїв протилежних, але однаково добре обґрунтованих поглядів.
3. Створюючи свою класифікацію людей, він вважав, що завдання драматурга полягає в тому, щоб критикувати міщанську та ідеалістичну мораль.
4. Шоу відмовляється від традиційної структури п'єси: зав'язка – розвиток дії – розв'язка. Він пропонує інший варіант: зав'язка – розвиток дії – дискусія. Увесь перебіг подій готує фінальну розмову-суперечку, де головна проблема не розв'язується, а ще більш загострюється.
5. Велику роль у п'єсах Шоу відіграє парадокс як основний засіб постановки проблеми.
6. Ще один засіб загострення проблеми, за Шоу, – полягає в повному змішуванні комедії і трагедії.
7. Персонажі в п'єсах драматурга цілком залежать від авторської волі, тому що їхні характери повністю визначені ідейним завданням.
8. Шоу-новатор усуває бар'єри між театром і політикою, театром і публіцистикою. Його сатиричні п'єси – оригінальний і парадоксальний засіб пропаганди та агітації.

П'єса “Пігмаліон”

“Пігмаліон” – одна з найвідоміших п'єс Бернарда Шоу. Вона була написана в 1912-1913 рр. У ній драматург використує античний міф про Пігмаліона, що створив статую прекрасної дівчини Галатеї і силою свого кохання та з допомогою богів оживив її. Великий парадоксалист не зміг залишити міф недоторканим. Замість мармурової статуї перед нами бідна, неосвічена дівчина, що торгує квітками. Саме її лінгвіст, професор фонетики Генрі Гіггінс, доволі раціональна, на перший погляд, людина, що виконує роль скульптора-творця, перетворює на чарівну жінку з вишуканими манерами і бездоганною вимовою, жінку, сповнену глибоких почуттів. І якщо міфологічна Галатея була уособленням покірності та любові, Галатея Шоу бунтує проти свого творця. Якщо античні Пігмаліон і Галатея одружуються, то герої Шоу ні в якому разі не повинні цього робити. Іронічна гра з давньогрецьким міфом – лише прийом, за допомогою якого Шоу загострює ту драму ідей, що розгортається у п'єсі.

У передмові до “Пігмаліона” Шоу підкреслював, що його безпосереднє завдання – пропаганда лінгвістики і, в першу чергу, фонетики. Він завжди з великою цікавістю ставився до цих наук. Але пропаганда наукової фонетики – тільки одна із сторін цікавої і багатогранної п'єси. Це твір про природну рівність людей та їхню соціальну нерівність, про талановитість людей з народу. Це також психологічна драма кохання. І нарешті, це гуманістична п'єса, що закликає дбайливо і обережно ставитися до живої людини і демонструє, яким жахливим і неприпустимим стає експеримент над людиною.

У “Пігмаліоні” ціла низка складних ідейних питань тільки ставиться, а не розв'язується. Комедія будується за композиційною структурою “п'єси-дискусії”. Поступово окреслюється протистояння життєвих позицій Лайзи і Гіггінса, яке сягає кульмінації в останній розмові-суперечці персонажів у п'ятій дії (сцена на балконі).

На початку твору квіткарка Лайза Дулітл – типова *soskneu-girl*, тобто дівчина кокні (кокні – найбідніші й найменш освічені мешканці англійської столиці, які розмовляють жахливою з точки зору англійської граматики мовою).

Але вже в перших діях ми відчуваємо її чарівність і незвичайність, що проявляється через неабияку енергійність, внутрішню гідність, строгую мораль, яку вона зберегла у світі нетрів. Тільки вимова відрізняє вуличну квіткарку від герцогині, але Лайза не збирається бути герцогинею. Це Гіггінс у своєму науковому ентузіазмі кричить, що перетворює за півроку дівчину на герцогиню. Лайза тверезіше дивиться на життя – вона мріє продавати квіти у великому магазині.

Навчання Лайзи закінчується завдяки її здібностям значно раніше встановленого строку. І тут стає очевидною фатальна помилка Гіггінса. Експериментуючи над живою людиною, він не бере до уваги її душу. Так, Попелюшка перетворилася на світську леді, але Лайза не відчуває себе щасливою. Галатея повстає проти свого творця з усією силою скривдженої та обуреної душі; вітер трагедії вривається в тісний світ салонів, де перевірялися результати експерименту.

З самого початку Гіггінс проявляє брутальну байдужість до Лайзи як людини. Коли вона з'являється в його домі, він навіть не вітається з нею, не запрошує її сісти. У тому, як він поводить з нею, вчувається відверте презирство. Вона і після тріумфального завершення експерименту залишається для нього звичайною квіткаркою, або “експериментальним матеріалом”. Здається, що для нього просто не існує ні її краси, ні душі, і він навмисне поводить з нею так, щоб Лайза це відчула. Гіггінс і Пікерінг, у захваті обговорюючи успіх Лайзи, зовсім не помічають її. У серці дівчини зростає роздратування та обурення. Вона розуміє, що освіченість не змінила її соціального становища. Додалося тільки трагічне усвідомлення своєї злиденності та безмежної нерівності між людьми. Усі докори Лайзи Гіггінсу відображають саме цей момент: “На що я годжуся після вашої науки? Куди мені подітися? За що братися? Що буде зі мною?” Вона звинувачує Гіггінса в тому, що він штучно переніс її в чуже для неї середовище. А в нього на все лише одна відповідь: “... яке це має значення, що буде з вами?”. Його брутальність певною мірою можна пояснити характерологічно, адже так само зневажливо і грубо, як з Лайзою, він поводить з вельможними дамами. Мати Гіггінса постійно підкреслює його

неуміння поводити себе в товаристві. Він ображає і зачіпає людей без усіякої недоброї мети, а просто тому, що вони нецікаві для нього. У такому ставленні до людей Шоу вбачає конфлікт генія з обивателями.

Але холодність і байдужість Гігінса до долі Лайзи чи його пропозиції відносно майбутнього дівчини, які сприймаються як витончене знущання, тільки дратують глядача і дівчину. Вона переходить у контраст і наприкінці четвертої дії перемагає свого вчителя і суто жіночими засобами, і мистецтвом іронії, якому навчилася у Гігінса.

У п'ятій дії ми вже бачимо конфлікт між двома однаково сильними постатями з протилежними життєвими позиціями. Чотири попередні дії готували “дискусію”, яка відбувається між Лайзою і Гігінсом у п'ятому акті.

У цьому ж акті ми бачимо результат ще одного “дивовижного перевтілення”, причиною якого був також професор Гігінс. Охарактеризувавши в листі до одного божевільного мільйонера Альфреда Дулитла (батька Лайзи) як одного з найоригінальніших моралістів сучасності, вчений забезпечив йому безбідне існування. Але заповіт багатія, що залишив колишньому сміттяреві три тисячі річного доходу, вимагав від нього читати лекції для “Воннафеллерової світової ліги Моральної Реформи”. Комізм ситуації полягає в тому, що Альфред сприймає це як удар долі і стає рабом буржуазної моралі, суть якої він формулює парадоксально: “жити не для себе, а для інших”. Цей висновок, та й уся ситуація загалом, – ще один типовий парадокс Шоу. Дулитл зовсім не думає, що буржуа добрі люди, просто біля них вештається велика кількість людей, що прагнуть поповнити гаманця за їхній рахунок. Гроші псуєть людей, і Альфред – не виняток. Адже він не скористався порадою Гігінса відмовитись від спадкових грошей. Показова його відповідь: “Легко сказати: кинь це, а зробити – не стає духу. А в кого з нас стане того духу? Всі ми залякані. ... Бо що я матиму на старості літ, коли відмовлюся від цього? Робітний дім? ...Авжеж, я заляканий та й годі. Зламаний. Куплений. Щасливіші за мене возитимуться з моїм сміттям і дертимуть із мене на чай, а я тільки дивитимуся безпорадно та заздритиму їм”. Так може сказати тільки дійсно оригінальний філософ-мораліст.

Історія батька – своєрідна контрастна паралель історії Лайзи, тому що суть обох перетвілень протилежна: батько перетворився на одного з численних сучасних споживачів, а дочка стає символом гідності жінки й людини. “Дискусія” Лайзи і Гігінса підкреслює цю паралель. Прохання Гігінса, який бажає повернути Лайзу до себе, обурює дівчину, адже професор не збирається змінювати свого ставлення до неї. Вона вимагає від свого колишнього вчителя, щоб той шанував її душу, внутрішній світ. Захоплення, кохання і поваги бажає кожна жінка, і тому позиція Лайзи цілком зрозуміла. Гігінс, що пропагує ідеал активного і вільного від пристрастей життя, постає перед глядачем не тільки як переконаний холостяк, але й вчений, якого цікавить Людина взагалі. Він прагне бути рівним з усіма, не звертаючи уваги на будь-які розбіжності. Гігінс не визнає поділу людства на жінок і чоловіків. Лайза подобається йому тільки у ту мить, коли не погоджується з ним і нападає на нього.

Лайза і Гігінс, без сумніву, по-своєму подобаються один одному. Можна навіть говорити про кохання, що тільки народжується між ними, але їхні вимоги настільки несумісні, а характери настільки однаково сильні, що навряд чи хтось поступиться перед іншим. І тому виникає думка про неможливість їхнього сумісного існування. Але у глядача не зникає і бажання бачити їх разом. Тому природно, що “Пігмаліон” має відкритий фінал. Усі діючі особи відправляються до церкви на вінчання батька Лайзи з її мачухою, а тріумфуючий Гігінс (не зрозуміло, з якої причини) доручає Лайзі купити для нього краватку і рукавички.

Для глядачів з безпосереднім психологічним відчуттям за цим закінченням приховується інший зміст: Лайза вийде за Гігінса. Адже любов до нього, бажання бути для нього усім відчувається у кожному її обуреному слові. І він уже неодноразово заявляв їй та глядачам, що жити без неї не може. Отже, Лайза повинна прийняти всі його вимоги, примхи та дивацтва великого вченого і бути для нього відданою супутницею життя і асистенткою в його наукових пошуках. А він під впливом цієї незвичайної жінки зробиться, можливо, доброзичливішим та людянішим.

Здається, Шоу підводить глядача до цього логічного завершення, але обриває п'єсу ... і потім у післямові зауважує, що Лайза вийде заміж за Фредді, нікчемного молодого аристократа, який без тям закоханий у Лайзу. Такий фінал Шоу подає і в кіносценарії.

Для Шоу важливо епатувати глядачів, приголомшити їх “під завісу” яким-небудь несподіваним поворотом дії, зруйнувати їхні традиційні романтичні уявлення. Усі чекають шлюбу між Гігінсом та Лайзою, цього потребує і античний міф, що був покладений в основу п'єси. І саме тому впертий парадокс відмітає всіма очікуваний happy end і сміється над спантеличеним глядачем.

У п'єсі віднаходимо всі елементи інтелектуального театру Шоу. На “дискусію” та відкриту розв'язку, після якої “дискусія”, безперечно, триватиме, ми вже звертали увагу. Крім того, і Гігінс, і особливо Лайза багато в чому нагадують тих позитивних персонажів-реалістів, про яких драматург писав у своїх критичних працях. Широко використовується в творі парадокс, і перш за все парадоксальні ситуації, на яких тримається п'єса (перенесення міфу в сучасність, перевтілення квіткарки та її батька). Сам автор безпосередньо втручається в дію за допомогою докладних ремарок. А чого варта післямова, де драматург доводить неможливість шлюбу Лайзи і Гігінса та повідомляє про те, що дівчина вийде заміж за Фредді, а далі викладає історію їх подружнього життя! Але, здається, сам автор не сподівається, що хтось йому повірить.

Що стосується жанру п'єси, то в ній присутні всі ознаки змішування жанрів. Сам автор дав п'єсі жанровий підзаголовок, що має знову ж таки парадоксальний характер, – “роман у п'яти діях”, натякаючи тим самим на важливе значення епічного начала в творі. Наявні в п'єсі синтезовані елементи “серйозної” драми і комедії. Комічні ситуації начебто складають увесь сюжет твору, але щось жахливе і безжалісне вбачається в тому експерименті, який ставлять на Лайзі.

П'єса “Пігмаліон” – ще одне підтвердження того, що свою “теорію драми” – масштабну програму радикального реформування театру і драматургії – великий митець послідовно втілював на практиці.

Література про життя і творчість Б. Шоу

1. Ніколенко О.М. У світі парадоксів Бернарда Шоу, або “Леді з пучка моркви”: До вивчення п’єси англійського драматурга “Пігмаліон”. 11 клас // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1998. – №10.
2. Ніколенко О.М. Порівняльний аналіз п’єс “Пігмаліон” (1913) Бернарда Шоу і “Мина Мазайло” (1928) Миколи Куліша. 11 клас // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1998. – №10.
3. Гражданская З. Б. Шоу. – М., 1965.
4. Образцова А. Б. Шоу и европейская театральная культура на рубеже XIX-XX веков. – М., 1974.
5. Пирсон Х. Б. Шоу. – М., 1972.
6. Б. Шоу. “Пігмаліон”: Матеріали до варіативного вивчення // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2000. – №2. – С. 49-52.
7. Васильєв Є.М. “Усе-таки Галатеї не зовсім подобається Пігмаліон”: Матеріали до вивчення комедії Бернарда Шоу “Пігмаліон” // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1999. – №11. – С. 37-43.

ПІГМАЛІОН*

Роман у п'яти діях

[Дія перша. У натовпі перехожих, які сховалися від дощу під портиком церкви Св. Павла у Лондоні, фахівець з англійської фонетики професор Генрі Гіггінс познайомився зі знавцем індійських діалектів полковником Пікерінгом. Тут продає квіти Лайза Дулитл – молода дівчина, замурана, погано вдягнена, з жахливою вимовою. Гіггінс говорить, що за три місяці він міг би навчити цю вуличну квіткарку розмовляти так, що вона “на будь-якому дипломатичному прийомі з успіхом зійде за герцогиню”.

Дія друга. Лайза Дулитл з’являється у дім професора Гіггінса, щоб брати у нього уроки правильної англійської мови (на ті гроші, які щедро кинув їй Гіггінс напередодні), їй це потрібно, щоб влаштуватися на роботу до квіткового магазину. Пікерінг і Гіггінс укладають парі. Гіггінс безцеремонно поводить ся з Лайзою, ображаючи її почуття і гідність. Він певен, що їх у неї просто немає.

Дія третя. Гіггінс вирішує перевірити результати своєї роботи на прийомі у своєї матері, місіс Гіггінс. Лайза, вродлива, гарно вбрана, бездоганною англійською мовою підтримує бесіду на теми, до яких її підготував Гіггінс, – про погоду і здоров’я. Коли ж мова заходить про інше, вона шокує присутніх тим, що і як говорить.]

Дія четверта

Лабораторія на Вімпол-стріт. Опівночі. Нікого в кімнаті. Годинник на лабораторній полиці б’є дванадцятку. В каміні не горить вогонь – надворі тепла літня ніч. Незабаром зі сходів долиняють голоси Гіггінса і Пікерінга. Гіггінс (зукаючи вниз до Пікерінга). Слухайте, Піку, замкнете двері, добре? Я більше не виходжу на вулицю.

Пікерінг. Гаразд. Місіс Пірс може йти спати? Адже нам більше нічого не треба, правда?

*Друкується за виданням: Тема. На допомогу вчителю зарубіжної літератури. 1999. №4. С.2-79. Переклад з англійської Олександра Мокровольського.

Гігінс. Бог свідок – ні!

Лайза відчиняє двері; площадинка освітлена, тож дівчину видно в усьому чудовому вбранні, в якому вона щойно виграла Гігінсів заклад. Вона підходить до каміна і вмикає електричне світло. Вона зморена, її блідість сильно контрастує з темними очима й косами; вираз обличчя у неї майже трагічний. Вона скидає з себе манто, кладе віяло й рукавички на роаяль і сідає на лаву – мовчазна, в тяжкій задумі. Гігінс у вечірньому костюмі, плащі й капелюсі, входить до кімнати, несучи домашню куртку, яку підхопив у передпокої внизу. Він скидає капелюха й плаща і недбало шпурляє їх на журнальний столик, так само позбувається фрака й надягає домашню куртку, а тоді стомлено падає в крісло біля каміна. Пікерінг, десь так само вбраний, заходить до кімнати, також скидає капелюха й плаща і хоче шпурнути на Гігінсові речі, але передумує.

Пікерінг. Чуєте? Місіс Пірс буде сваритися, якщо ми залишимо одяг отак на купі у вітальні.

Гігінс. Та киньте їх через перила в хол! Вона натрапить на них уранці й приткне де слід. Подумає, що ми були п'яні.

Пікерінг. Ми й справді трохи напідпитку. А є листи?

Гігінс. Я не глянув. (Пікерінг бере капелюхи й плащі і йде вниз. Гігінс заводить, напівспіваючи, напівпозіхаючи, арію з “Дівчини із золотого Заходу”. Раптом припиняє співати й вигукує.) І де в чорта мої капці, хотів би я знати?

Лайза похмуро дивиться на нього, тоді раптом підводиться й виходить із кімнати.

Гігінс знов позіхає й починає наспівувати. Пікерінг вертається, несучи в руці вміст поштової скриньки.

Пікерінг. Самі проспекти, а вам – ось цей любовний лист із графською короною. (Кидає проспекти в камін і вклякає на килимку, спиною до ґраток.)

Гігінс (зиркнувши на “любовного листа”). Лихвар! (Кидає листа слідом за проспектами.)

Елайза вертається з парою великих капців без н'ят. Кладе їх на килимок перед Гігінсом і знов сідає на своє місце, не мовивши й слова.

Гігінс (знов позіхаючи). О Господи! Що за вечір! Що за компанія! Що за дурне блазнювання! (Нахиляється розшнурувати черевика й помічає капці. Облищує шнурки й дивиться на капці, так ніби вони самохіль з'явилися перед ним.) Ой, вони тут! Отакої!

Пікерінг (потягуючись). Ну, я таки трохи стомився! Довгий був день. Прийом у саду, званий обід і ще той, останній прийом! Чи не забагато таких розкошів? Але ви виграли свій заклад, Гігінсе. Елайза зіграла свою роль, та ще й блискуче, правда ж?

Гігінс (палко). Хвалити Бога, цьому кінець! *Лайзу всю аж пересмикнуло, але чоловіки не помічають її, тож вона опановує себе й знов сидить, мов закам'яніла.*

Пікерінг. Ви нервувалися на прийомі в саду? Я нервувався. А Лайза нібито була спокійнісінька.

Гігінс. О, вона була спокійна! Я знав, що з нею буде все гаразд. Ні, це я перевтомився: стільки місяців пропихати отаку роботу! Спочатку, поки ми займалися фонетикою, воно було ще цікаво, але потім це мені смертельно набридло. Якби я не змушував себе до цього, то облишив би все ще два місяці тому. Дурна то була затія і вийшла сама докука.

Пікерінг. Ну що ви! Я на прийомі в саді страшенно хвилювався. Серце моє так калатало, трохи не вискочило з грудей.

Гігінс. Атож, перші три хвилини і я хвилювався. Та коли побачив, що перемога буде наша і то без бою, то почувся, мовби ведмідь у клітці, який тиняється з кутка в куток знічев'я. А обід – то було ще гірше: добру годину сидіти й запахатися їжею, не мавши з ким і словом перемовитися, крім якоїсь клятої світської дурепи! Ось що скажу я вам, Пікерінгу: такого з мене – годі. Досить створювати штучних герцогинь. Уся ця справа була для мене чистісіньким чистилищем.

Пікерінг. Ви ж ніколи по-справжньому не поринали в рутину світського життя. *(Звільна переходячи до рояля.)* А мені приємно час від часу зануритися в цю стихію – тоді я молодію знов. Так чи так, і це був успіх – незмірний успіх! Раз чи двічі я був добряче перелякався, бо ж Лайза так добре грала свою роль. Бачите, стільки щирих герцогинь зовсім на це нездатні: вони такі дурні, що гадають, ніби стиль сам собою, від природи, приходиться до людей їхнього стану, і не вчать ніколи. Завжди є щось професіональне в тому, коли щось роблять неперевершено добре.

Гігінс. Атож, саме це й лютить мене до безумства: дурні люди не тямлять свого власного дурного діла. *(Підводячись.)* Але з цим покінчено, й нарешті я можу лягти спати без страху перед завтрашнім днем.

Елайзина природа стає лиховісною.

Пікерінг. Мабуть, і я піду на боковеньку. І все-таки, це була велика подія – ваш тріумф! Добраніч! *(Іде до дверей.)*

Гігінс (рушаючи слідом за ним). Добраніч. *(Кидає через плече від дверей.)* Вимкніть світло, Лайзо, і скажіть місіс Пірс, хай не варить мені вранці кави: я вип'ю чаю. *(Виходить.)*

Лайза намагається триматися спокійно, мовби їй байдуже, коли підводиться і йде через кімнату до каміна, щоб вимкнути світло. Але, ще й не дійшовши туди, вона вже ладна була закричати. Сідає в Гігінсове крісло, міцно стиснувши руками

бильця. Зрештою дає серцю волю й кидається на підлогу, корчиться в безсилій люті.

Гігінс (у гнівному відчай з-за дверей). І де це в чорта подів я свої капці? (З'являється у дверях.)

Лайза (хапаючи капці й один по одному, з усієї сили, шпурляючи в нього.) Ось вам ваші капці! І ось! Беріть свої капці й щоб ви цілими днями шукали їх та не знаходили!

Гігінс (ошелешено). Це що за... *(Підходить до неї.)* Що сталося? Устаньте! *(Зводить її на ноги.)* Щось негаразд?

Лайза (задихано). Все гаразд – у вас. Я виграла ваш заклад, чи не так? То й досить для вас. А я для вас, певне ж, нічого не значу.

Гігінс. Ви виграли мій заклад! Ви! Самовпевнена комаха! Це я виграв заклад. Нащо ви шпурляли в мене капці?

Лайза. Бо хотіла розбити вам обличчя. Я б вас убила, якби могла, самолюбива ви тварюко! Чом ви не лишили мене там, де підібрали, – на вулиці? Ви дякуєте Богові, що все скінчилося і що тепер ви можете знов викинути мене туди, чи не так? *(Несамовито заламує руки, аж хрускають пальці.)*

Гігінс (дивлячись на неї з холодним подивом). Створіння таки рознервувалося.

Лайза (із приглушеним зойком люті несамохить кидається на нього, аби вгородити нігті йому в обличчя)!!!

Гігінс (схопивши її за зап'ястя). Ах, ви так? Втягніть кігті, кішечко! Як ви смієте показувати мені ваш характер? Сядьте і заспокойтеся. *(Грубо кидає її в крісло.)*

Лайза (знищена його перевагою в силі й вазі). Що буде зі мною? Що буде зі мною?

Гігінс. Де мені в дідька знати, що буде з вами? І яке це має значення, що буде з вами?

Лайза. Вам байдуже. Я знаю, що вам байдуже. Коли б я оце померла, вам усе одно було б байдужісінько. Я для вас ніщо – навіть оці капці дорожчі вам за мене!

Гігінс (громовим голосом). Оці капці!

Лайза (з гірким смиренням). Оці капці. Та й яка різниця, з чим мене порівняти: з капцями чи з чимось іншим?

Пауза. Лайза – зламана, без надій. Гігінс трохи знічений.

Гігінс (так бундючно, що бундючний бути не може). Чому ви завели таку мову? Чи смію я спитати: може, ви нарікаєте на те, як тут з вами обходяться?

Лайза. Ні.

Гігінс. Чи хтось погано повівся з вами? Полковник Пікерінг? Місіс Пірс? Хтось із слуг?

Дайза. Ні.

Гігінс. Смію сподіватися, ви не будете стверджувати, ніби я вас кривдив?

Лайза. Ні.

Гігінс. Радий це чути. *(Пом'якшує тон.)* Можливо, ви перевтомилися від випробувань цього дня. Вип'єте келишок шампанського? *(Робить руху напрямку дверей.)*

Лайза. Ні. *(Згадавши про свої манери, додає.)* Дякую.

Гігінс (знову в доброму гуморі). Це у вас накопичилося за кілька останніх днів. Гадаю, це було природньо: ви хвилювалися перед тим прийомом. Але все це вже позаду. *(Добродушно поплескує її по плечі – вона корчиться, сахається.)* Більш нема про що турбуватися.

Лайза. Ні – це для вас більш нема про що турбуватися. *(Несподівано підводиться й тікає від нього на лавку біля роаяля – сідає і затуляє обличчя руками.)* О Боже! Як я хочу померти!

Гігінс (випрощившись на неї в широму подиві). Чому? Ради Бога, чому? *(Розважливо, підходячи до неї.)* Послухайте мене, Лайзо. Все це ваше роздратування – воно суто суб'єктивне.

Лайза. Я не розумію. Я така невігласка.

Гігінс. Це вам приверзлося. Нічого лихого, все гаразд. Лягайте спати, як хороша дівчина, проспійтеся – і все розвіється. Поплачте трішки, помоліться – і вам стане легко й добре.

Лайза. Вашу молитву я вже чула: “Хвалити Бога, цьому кінець!”

Гігінс (нетерпляче). Ну, а ви хіба ж не хвалите Бога за те, що цій справі настав кінець? Ви тепер вільні й можете робити, що забажаєте.

Лайза (у відчай зібравши всі свої сили). А на що я годжуся? На що я годжуся після вашої науки? Куди мені подітися? За що братися? Що буде зі мною?

Гігінс (збагнувши нарішті, в чому річ, але ніскільки не перейнявшись й тривогами). О, то ось що вас турбує! *(Закладає руки в кишені й починає походжати, звично брязкаючи вмістом своїх кишень, от ніби з чистого милосердя людського зволив приділити трохи своєї уваги таким дрібницям.)* Я б на вашому місці не потерпав за це. Мені уявляється, що вам нетяжко буде влаштуватися де-небудь, хоча мені й не спадало на думку, що ви негайно підете від мене. *(Вона кидає на нього швидкий погляд, але він не дивиться на неї, бо саме розглядає десертний таріль на роаялі й надумує з'їсти яблуко.)* Знаєте, ви можете вийти заміж. *(Відкушує великий шмат яблука й жує, плямкаючи)* Бачите, Лайзо, не всі чоловіки – отакі затяті старі парубки, як ми з полковником. Більшість чоловіків залюбки женяться (бідолахи!), а ви ж маєте нічогеньку вроду: часом просто любо на вас подивитись – не зараз, звісно, бо ви все плачете і вигляд у вас бридкий, мов у самої чортиці, а коли ви в доброму настрої і схожі на саму себе, – отоді ви, можна сказати, привабливі Себто привабливі для чоловіків, котрі схильні до одруження, ви ж

розумієте. Лягайте собі спати, відпочиньте гарненько, а тоді встаньте та погляньте на себе в дзеркалі – і ви вже не здаватиметесь самі собі такою дешевою.

Лайза знову дивиться на нього, не мовлячи й слова і не ворушачись. Але він того її погляду зовсім не помічає, з'їдаючи, з виразом надмірної втіхи, своє яблуко, адже воно таки смачне.

Гігінс (заднім розумом спіймавши геніальну думку). Може, моя мати підшукає вам якого підходящого хлопця

Лайза. Ми були вище цього там, на розі Тотнем-корт-роуд.

Гігінс (прочнувшись). Що ви хочете тим сказати?

Лайза. Я продавала квіти. Себе не продавала А зараз, коли ви зробили з мене леді, мені не лишається нічого іншого, як торгувати собою. Краще б ви були залишили мене там, де знайшли.

Гігінс (рішуче шпурнувши недогризок у камінові ґратки). Дурниці, Лайзо! Не плямуйте людських стосунків усім цим лицемірним ниттям про купівлю-продаж. Ніхто не присилує вас вийти заміж за того, хто вам не до вподоби.

Лайза. Що ж тоді мені робити?

Гігінс. О, багато чого! Взяти хоча б вашу давню мрію про квітковий магазин. Пікерінг міг би допомогти вам відкрити магазинчик, адже має купу грошей. *(Хихоче.)* Доведеться йому заплатити за всі ці вбрання, в яких ви красувалися сьогодні, а коли приплюсувати сюди ще плату за прокат коштовностей, то й попрощайся, полковнику з двома сотнями фунтів! Ну, а півроку тому навіть думка про власний квітковий магазин видалась би вам пустою химерою. Та годі! Все у вас буде гаразд. А мені пора вже залізти в ліжко – диявольські хочеться спати! Доречі, я прийшов сюди по щось, а по що саме – забув.

Лайза. По капці.

Гігінс. Ах так, звісно! Ви пошпурили їх у мене. *(Піднімає капці і йде до дверей, але вона підводиться й заговорює до нього.)*

Лайза. Перш ніж ви підете, пане...

Гігінс (упустивши на підлогу капці – вражений таким її звертанням). Що?

Лайза. Я хочу дізнатися, чи моя одежа належить мені, чи полковнику Пікерінгу?

Гігінс (вернувшись до кімнати з таким виглядом, от ніби її запитання було вершиною дурості) Та на якого чорта здалася вона Пікерінгові?

Лайза. Може, ця одежа знадобиться йому для наступної дівчини, яку ви підчепите для своїх експериментів.

Гігінс (приголомшений і діткнутий до живого.) Оце таке ваше ставлення до нас?

Лайза. Про це я більш нічого не хочу чути. Я лише хочу знати, чи бодай що-небудь належить мені. Адже мою власну одіж спалено.

Гігінс. Але яке це має значення? Нащо ви зчиняєте через це бучу серед глупої ночі?

Лайза. Я хочу знати, що я можу забрати з собою. Щоб потім мене не звинуватили у крадіжці.

Гігінс (уражений уже в саме серце). В крадіжці! Як ви могли це сказати, Лайзо? Видно, що вам бракує щирих почуттів.

Лайза. Перепрошую. Я всього лиш проста неосвічена дівчина, і мені в моєму становищі слід бути обачною. Не може бути ніяких щирих почуттів між такими як ви, і такими, як я. Чи не були б ви такі ласкаві, щоб сказати мені, що моє, а що – ні?

Гігінс (сердито). Можете забирати до дідька все, що є в цьому домі. Окрім коштовностей – їх узято напрокат. Це вас задовольнить? і *(Крутнувшись на закаблуках, він, у край розгніваний, хоче вийти.)*

Лайза (упиваючись його гнівом, немов нектаром, і бажаючи допекти йому це, аби потішитися довше). Стривайте, будь ласка! *(Знімає коштовності)* Чи не забереге ви оцього на збереження до вашої кімнати? Я не хочу ризикувати – коли б щось не пропало.

Гігінс (люто) Давайте сюди! *(Вона кладе коштовності йому в руки.)* Якби ці діаманти належали мені, а не ювелірові, я запхнув би їх вам у вашу невдячну горлянку. *(Він недбало запихає їх у свої кишені, мимохіть прикрасивши себе кінцями ланцюжків, що стирчать назовні.)*

Лайза (знімаючи з пальця перстень). Це не ювелірів перстень – це, той, що ви купили мені в Брайтоні. Він мені більше не потрібен. *(Гігінс несамовито жбурляє його в камін і так погрозливо обертається до Лайзи, що та, затуливши руками обличчя, припадає до рояля й вигукує.)* Не бийте мене!

Гігінс. Бити вас! Ви, нице створіння, як ви тільки сміли таке подумати! Це ви вдарили мене. І вразили в самісіньке серце!

Лайза (тішачись зачасною радістю). Я рада! Бо хоч трохи і відігралась за свою кривду.

Гігінс (з гідністю, у своєму найкращому професійному стилі). Ви змусили мене втратити самовладання, а цього ще ніколи не траплялося зі мною. Я волію більш нічого не казати цієї ночі. Я йду спати.

Лайза (зухвало). Ви б залишили записочку про каву для місіс Пірс, бо я їй нічого не перекажу.

Гігінс (сухо) Прокляття на місіс Пірс, на каву і на вас, і *(нестри-мано)* хай буде проклята моя власна дурість, що я так щедро тратив своє тяжким трудом призьбіране знання та ще коштовний скарб моєї турботи й приязні на безсердечно задрипанку з вулиці! *(Виходить із підкреслено добропристойною гідністю, але, не втерпівши, щосили хряскає дверима.)*

Лайза опускається навколішки на килимок біля каміна й шукає персня. Знайшовши, роздумує хвильку, що з ним робити. Врешті кидає його на десертний таріль і в шаленій лютості біжить нагору. Умеблювання Лайзиної кімнати зросло, тут з'явилася чимала одяжна шафа і розкішний туалетний столик. Вона входить і вмикає світло. Підходить до шафи, відчиняє її і дістає сукню для прогулянок, капелюха та пару туфель, кидаючи все це на ліжку. Скидає з себе вечірню сукню й туфлі, тоді бере з шафи обшиті оксамитом плічка, дбайливо вішає на них вечірню сукню й чіпляє плічка з сукнею у шафі, захряскуючи двері. Надягає туфлі, сукню й капелюха – все для прогулянки. Бере з туалетного столика свого наручного годинника й прикріплює його на зап'ясті. Натягує на руки рукавички, бере свою сумочку й зазирає в неї, щоб переконатися, чи є там гаманець, а тоді чіпляє собі на зап'ясток. Рушає до дверей, кожним своїм рухом виказуючи люту рішучість. Востаннє дивиться на себе в дзеркало. Зненацька показує сама собі язика, а тоді виходить із кімнати, вимкнувши електричне світло біля дверей. Тим часом надворі, на вулиці, безнадійно закоханий Фредді Ейнсфорд-Гілл видивляється на вікна третього поверху, одне з котрих досі світиться.

Світло гасне.

Фредді. Добраніч, люба, люба, люба...

Виходить Лайза, добряче грюкнувши дверима.

Лайза. І що це ви тут робите?

Фредді. Нічого. Чи не кожну ніч я простоюю тут. Це єдине місце, де я почуваюся щасливим. Не смійтеся з мене, міс Дулітлі

Лайза. Не звій мене “міс Дулітл”, чуєте? “Лайза” цілком згодиться для мене. (Не витримує і хапає його за плечі.) Фредді, ви не вважаєте мене за безсердечну задріпанку з вулиці, правда ж, ні?

Фредді. О ні, ні, люба! Як це вам спало таке на думку? Ви ж найгарніша, найдорожча...

Він втрачає всяке самовладання й засипає її поцілунками. Вона, спрагла співчуття, відповідає йому. Обоє завмирають в обіймах. З'являється підстаркуватий констебль.

Констебль (обурено). Ану! Ану ж! Ану ж бо!

Закохані квалливо пускають одне одного.

Фредді. Перепрошую, констеблю! Ми ж оце щойно заручилися. Обоє тікають геть.

Констебль хитає головою, згадуючи свої власні зальоти й розмірковуючи над марнотою людських надій. Нескванною професійною ходою рушає в протилежний бік.

Закохані втікачі потрапляють до Кавендіш-скверу. Тут вони зупиняються обміркувати, куди податися далі.

Лайза (захекано). Не дуже я його злякалася, того поліцейя. Але ви відповіли йому як слід.

Фредді. Сподіваюсь, я не збив вас з вашої путі, адже ви кудись хотіли йти. А куди саме?

Лайза. До річки.

Фредді. Чого?

Лайза. Зробити в ній дірку.

Фредді (жахнувшись). Лайзо, люба, що це ви? Що сталося?

Лайза. Та дарма. Тепер вже це не має значення. Адже на всьому світі нікогiсiнько немає, тільки ми двоє, правда?

Фредді. Ані душі.

Вони дозволяють собі ще раз поцілуватися, і знов їх полохає констебль – цього разу набагато молодший.

2-ий Констебль. Ану ж, ви двоє! Це що таке? Як ви думаєте, де ви знаходитеся? Ану забирайтеся звідсіля: беріть ноги на плечі та гайда!

Фредді. Як ви скажете, пане, – беремо ноги на плечі!

Вони знов біжать і потрапляють до Гановер-скверу; тут зупиняються, аби ще раз порадитись.

Фредді. Ніколи не думав, що з поліцаїв такі жахливі ханжі.

Лайза. Це їхня робота – ганяти дівчат з вулиць.

Фредді. Кудись нам треба прибитися. Не тинятися ж нам по вулицях цілу ніч!

Лайза. А чом би й ні? Про мене, то це просто чудово: вік тинялася б отак!

Фредді. Ох, люба!

Вони цілуються знов, не завваживши, що стиха під'їхало й зупинилося таксі.

Водій. Може, я підвіз би вас із леді кудись, пане?

Вони злякано відсторонюються одне від одного.

Лайза. Ой, Фредді, таксі! Саме те, що нам треба.

Фредді. Але, хай йому всячина, я не маю грошей.

Лайза. Зате я маю чимало. Полковник гадає, що не можна виходити на вулицю без десятка футів у кишені. Слухай! Ми їздитимемо в цілу ніч, а вранці я завітаю до місiс Гiггiнс – спитати поради, що мені робити. Я все вам розповім у таксі. А поліція там нас не зачепить.

Фредді. Чудесно! Потрясно! *(До водія)* Вімблдонський пустир. *(ідуть геть.)*

ДІЯ П'ЯТА

Вітальня місіс Гігінс. Як і першого разу, вона сидить за письмовим столом. Заходить покоївка.

Покоївка (від порога). Містер Генрі, мем, у холі з полковником Пікерінгом.

Місіс Гігінс. Ну, то ведіть їх нагору.

Покоївка. Вони засіли за телефон, мем. Дзвонять у поліцію, здається.

Місіс Гігінс. Що?!

Покоївка (трохи підступивши до господині й стихивши голос).

Містер Генрі сам на себе не схожий, мем. Я подумала, треба б вам сказати.

Місіс Гігінс. Коли б ви мені сказали, що містер Генрі сам на себе схожий, я б тоді здивувалася дужче. Скажіть їм, хай ідуть сюди, скінчать з поліцією. Певне, він щось загубив.

Покоївка. Добре, мем. *(Рушає.)*

Місіс Гігінс. Та спершу підніміться нагору й попередьте міс Дулітл, що містер Генрі й полковник тут. Попросіть її, щоб не сходила вниз, поки не пошлю по неї.

Покоївка. Добре, мем.

Гігінс вдирається до кімнати, він і справді, як сказала покоївка, сам на себе не схожий.

Гігінс. Слухай, мамо: це ж чортівня якась!

Місіс Гігінс. Так, любий. Доброго ранку. *(Він стримує свою нетерплячість і цілує матір, а покоївка тим часом виходить.)*
Що скоїлось?

Гігінс. Лайза дременула геть.

Місіс Гігінс (спокійно, не відриваючись від свого писання). Либонь, ти налякав її.

Гігінс. Налякав її! Дурниці! Вчорашньої ночі ми, як завжди, залишили її, щоб вона повимикала світло і все таке, а вона, замість лягти спати, перевдяглася та й подалася геть. Ліжко її лишилось неторкане. Десь перед сьомою вранці вона приїхала в таксі забрати свої речі, й та дурепа місіс Пірс, не сказавши мені й слова, віддала їй усе! Що мені тепер робити?

Місіс Гігінс. Мабуть, обходитися без неї. Генрі. Дівчина має повне право піти собі – коли завгодно й куди завгодно.

Гігінс (неуважливо ходячи туди-сюди по кімнаті) Але ж я не можу нічого знайти! Я не пам'ятаю, про що з ким і на коли домовився. *(Входить Пікерінг. Місіс Гігінс кладе ручку й відсувається від столу.)*

Пікерінг (тиснувши руку господині). Доброго ранку, місіс Гігінс. Генрі вже сказав вам? *(Сідає на отоманку.)*

Гігінс. Що каже той осел-інспектор? Ви запропонували винагороду?
Місіс Гігінс (підводячись, вражена і обурена). Невже ви хочете сказати, що заявили на Лайзу в поліцію?

Гігінс. Авжеж! А нащо ж тоді поліція? І що ще нам лишалося робити? (*Сідає в елізаветинське крісло.*)

Пікерінг. Інспектор дуже прискіпувався. Здається він запідозрив нас у якихось безчесних намірах.

Місіс Гігінс. Ну звісно ж, запідозрив! Яке ви мали право заявляти на дівчину в поліцію, от ніби вона злодійка, чи загублена парасоля, чи ще там щось? Подумати тільки! (*Вельми сприкрена, сідає знову.*)

Гігінс. Але ж нам треба знайти її!

Пікерінг. Знаєте, місіс Гігінс, ми не можемо допуститися, щоб вона отак пішла від нас. Що ж нам треба було ще робити?

Місіс Гігінс. У вас обох не більше розуму, ніж у двох малих дітей. Чому...

Уриваючи розмову, заходить покоївка.

Покоївка. Містере Генрі, там один пан дуже хоче вас бачити. Він був прийшов на Вімпол-стріт, а звідти його направили сюди.

Гігінс. Хай йому абищо! Я зараз нікого не приймаю. А хто він?

Покоївка. Такий собі містер Дулитл, пане?

Пікерінг. Дулитл? Тобто смітяр?

Покоївка. Смітяр? О ні, пане: це джентльмен.

Гігінс (схвильовано зриваючись на ноги). Клянусь святим Георгієм, Піку, це – котрийсь із її родичів, до якого вона прибилася. Хтось такий, про кого ми нічого не знаємо. (*До покоївки.*) Швиденько давайте його сюди!

Покоївка. Добре, пане. (*Виходить.*)

Гігінс (захоплено, підходячи до матері). Шляхетні родичі! Оце вже почуємо щось цікавеньке! (*Сідає в крісло-чіпендейл.*)

Місіс Гігінс. Ви знаєте кого-небудь із її рідні?

Пікерінг. Тільки батька – ми вам розповідали про нього.

Покоївка (оголошує). Містер Дулитл! (*Виходить.*)

Входить Дулитл. Він розкішно вбраний, мовби для великосвітського весілля – може, і справді він жених. Квітка в петельці, сліпучий шовковий циліндр, лаковані туфлі довершують ефект. Він такий заклопотаний справою, в якій прийшов, що й не помічає місіс Гігінс. Він іде просто до Гігінса, обрушуючи на нього потік пристрасних докорів.

Дулитл (показуючи пальцем на себе). Погляньте сюди! Бачите оце? Це все ви нарobili!

Гігінс. Що я наробив, чоловіче?

Дулитл. Ось це, кажу ж вам! Погляньте на мене. Гляньте на цього циліндра. Гляньте на цей фрак!

Пікерінг. Чи не Лайза купила вам одяг?

Дулитл. Лайза? Ні, не вона. Чого б це Лайза купувала мені одяг?

Місіс Гігінс. Доброго ранку, містере Дулитле! Може, ви сядете?

Дулитл (жашнувшись, коли до нього дійшло, що він не побачив господиню). Прошу пробачення, мем! *(Підходить до неї й тисне простягнену йому руку.)* Дякую вам! *(Сідає на отоманку, по праву руч від Пікерінга.)* Я такий переповнений тим, що мене спіткало, аж більш ні про що думати не можу.

Гігінс. Що ж у дідька вас спіткало?

Дулитл. Я б і не нарікав, коли б воно просто впало на мене та й годі: будь-що може грапитися з будь-ким, і ніхто в тому не винен, крім Провидіння, як ви б сказали. Але ж це таке, що саме ви завдали мені: так, ви, ви, Енрі Іггінсе!

Гігінс. Ви знайшли Лайзу?

Дулитл. А ви її загубили?

Гігінс. Так.

Дулитл. То вам ще поталанило, еге ж! Не знайшов я її, та вона сама хутенько мене знайде після того, що ви мені зробили.

Місіс Гігінс. Що ж зробив вам мій син, містере Дулитле?

Дулитл. Що зробив мені? Занапастив мене. Розбив моє щастя. Зв'язав мене й кинув у лабети буржуйської моралі.

Гігінс (підводячись нетерпляче й стаючи над Дулитлом). Ви марите! Ви п'яні. Ви з глузду з'їхали. Я дав вам п'ять фунтів. По тому я мав ще дві розмови з вами, по півкрони за годину. А відтоді я вас у вічі не бачив.

Дулитл. Ого! То я п'яний? З глузду з'їхав? А скажіть мені ось що. Писали ви чи не писали листа в Америку одному старому нікчемі, що давав п'ять мільйонів на заснування по всьому світі товариств Моральної Реформи й просив вас винайти для нього все-загальну мову?

Гігінс. Як? Езра Ді Воннафеллер? Він же помер! *(Знов сідає, мов падає.)*

Дулитл. Еге ж, він помер, а я через нього став пропащою людиною. А зараз скажіть, писали чи не писали ви йому листа, де сказали, що найоригінальніший у сьогоднішній Англії мораліст, наскільки вам відомо, це – Альфред Дулитл, простий сміттяр?

Гігінс. Ну, я пригадую, що після вашого першого візиту я був утнув якийсь такий дурний жарт.

Дулитл. Ах! Ви можете собі називати це дурним жартом. А це ваш жарт накрив мене, мов віко труни. Той мільйонер раденький був нагоді показати, що вони, американці, не те, що ми: вони, мовляв, визнають і шанують людину за її заслуги, хай там до якого низького класу вона належить. Тож і записано тепер чорним по білому у його триклятому заповіті – завдяки вашому, Енрі Іггінсе, дурному жартові! – що він лишає мені пай на три

тисячі річного прибутку в його “Тресті легкотравного сиру” за умови, що я читатиму лекції для його “Воннафеллерової світової ліги Моральної Реформи”, коли мене попросять, але не частіше шести разів на рік.

Гігінс. Те невже? Ф’ю! (*Раптовно просявши.*) Ото утнув, чортяка! *Пікерінг.* Нічого страшного, Дулитле. Вас навряд чи й двічі попросять.

Дулитл. Та я не проти лекцій. Я їм таку лекцію прочитаю, що аж посиніють, – прочитаю і оком не змигну. Я тільки проти того, що з мене зробили джентльмена. Хто просив його робити з мене джентльмена? Я був собі щасливий. Був вільний. Коли мені потрібні були гроші, я міг попросити в кого завгодно – отак, як вициганив у вас, Енрі Іггінсе. А тепер немає мені спокою, зв’язаний по руках і по ногах, і всяк вимагає у мене грошей. “Це ж вам поталанило!” – запевняє мене мій повірник, “Невже? – я йому. – Ви хочете сказати, що поталанило вам!” – ось що я йому кажу. Коли я був убогий і мусив одного разу найняти адвоката – коли в моєму возику знайшли дитячу коляску, – то він раз – і визволив мене, раз – і відгородився від мене, раз – та й здихався мене. Те саме й з лікарями: витрусять тебе з лікарні, ще й на ноги не поставивши. Так це ж було хоч надурняк. А зараз ті дохтури знайшли в мене тисячу болячок і сказали: медичний огляд двічі на день, а як ні – тут тобі й смерть. У моєму власному домі двічі не дають і пальцем поворухнути, щоб я сам себе обслужив: хтось інший повинен це зробити – і взяти за це з мене. Рік тому я не мав ніякої рідні в світі, окрім хіба двох-трьох, та й ті зналися не хотіли зі мною. А нині маю п’ятдесят родичів, і жодне з того кагалу не має бодай доброго тижневого заробітку. І мушу я жити заради інших, а не заради самого себе: ось яка вона, буржуйська мораль! Ви кажете, що загубили Лайзу? Та ви не хвилюйтеся: б’юсь об заклад, вона вже досі стукає в мої двері. А не зробився б я респектабельним, вона б собі квіточки продавала та й була б сита. А наступним вимагачем, хто присмокчеться до моїх грошей, станете ви, Енрі Іггінсе. Бо мені доведеться навчитися у вас розмовляти по-буржуйському, замість шпарити звичайною англійщиною. Ось що вам випадає, і я смію припустити, що саме заради цього ви й заварили цю кашу.

Місіс Гігінс. Але ж, дорогий містере Дулитле, вам зовсім не треба терпіти все це, якщо у вас це справді щиро. Ніхто не змусить вас прийняти цей спадок. Ви можете відмовитися від нього. Чи не так, полковнику Пікерінгу?

Пікерінг. Здається, так.

Дулитл (*зм’якшуючи тон із поваги до дами*). У тім-то й трагедія, мем. Легко сказати: кинь це, а зробити – не стає духу. А в кого з

нас стане того духу? Всі ми залякані. Залякані, мем, такі вже ми є. Бо що я матиму на старості літ, коли відмовлюся від цього? Робітний дім? Мені вже доводиться підфарбовувати свою чуприну, щоб роботи не втратити. Був би я “достойним” злиднем та наскладав би трохи, то я міг би й відмовитися; але, з другого боку, чого б мені в такому випадку відмовлятися, адже що достойний бідняк, що мільйонер – одне щастя. Та де їм знати, що таке щастя! А я, один із недостойних бідняків, не мав досі нічого спільного з личиною злидаря, – так ось тобі! Ці розпрокляті три тисячі на рік закидають мене у буржуйський клас. (Даруйте мені такий вираз, мем, але ви б самі його вжили, коли б вас, як мене, довели до цього.) Хоч круть, хоч верть, а не відкрутишся, не відвертишся, бо ж вибору немає, коли на тебе з одного боку чигає Щіля робітного дому, а з другого – Хир-Біда буржуйства, і на робітний дім не стає духу. Авжеж, я заляканий та й годі. Зламаний. Куплений. Щасливіші за мене возитимуться з моїм сміттям і дертимуть із мене на чай, а я тільки дивитимуся безпорадно та заздритиму їм. І все це наслав на мене ваш син! (Замовкає від надміру почуттів.)

Місіс Гігінс. Ну, я вельми рада, що ви не збираєтеся робити ніяких дурниць, містере Дулитле. Це ж вирішує питання Лайзиноного майбутнього. Тепер ви спроможні її забезпечити.

Дулитл (із печальним самозреченням). Атож, мем, тепер усі сподіваються що я всіх забезпечу – з тих трьох тисяч на рік.

Гігінс (зірвавшись на ноги). Дурниці! Він не зможе забезпечити Елайзу. Він не має права забезпечувати її. Бо вона йому не належить. Я заплатив йому за неї п’ять фунтів. Дулитле! Або ви чесний чоловік, або ж мерзотник.

Дулитл (вказуючи терпимість). Трохи такий, а трохи – такий, Енрі, як і всі люди: у мені є всього потроху.

Гігінс. Ну, ви ж узали ті гроші за дівчину? Значить, не маєте права забрати її!

Місіс Гігінс. Генрі, не дурій! Як хочеш знати, де Лайза, то вона тут, нагорі.

Гігінс (вражено). Нагорі!!! То я хуленько спущу її вниз. (Рішуче прямує до дверей.)

Місіс Гігінс (підводячись і йдучи слідом за ним). Заспокойся, Генрі. Сядь. *Гігінс.* Я...

Місіс Гігінс. Сядь, любий, і вислухай мене.

Гігінс. Ну добре, добре, **добре!** (Немилосердно падає на отоманку, обличчям до вікон.) Але ви могли б сказати це нам іще півгодини тому.

Місіс Гігінс. Лайза прийшла до мене вранці. Бона розповіла мені, як нелюдяно ви обійшлися з нею.

Гіггінс (знов підскакуючи). Що?!

Пікерінг (і собі підводячись). Дорога місіс Гіггінс, повірте, це вона нарочазувала вам вигадок. Ми не обходилися з нею нелюдяно. Ми ж їй майже нічого не сказали, і попросилися дуже тепло. (Обертаючись до Гіггінса.) Гіггінсе, ви часом не нагрубили їй після того, як я пішов спати?

Гіггінс. Якраз навпаки. Це вона пошпурила мої капці мені в обличчя. Вона повелася грубо, грубіше бути не може. Я ж не дав їй анінайменшого приводу. Тільки зайшов до кімнати і ще й слова не вимовив, як лясь! лясь! – капці мені по обличчю. А вже що наговорила – жах один!

Пікерінг (приголомшено). Але чому? Що ми їй заподіяли?

Місіс Гіггінс. Мабуть, я досить добре знаю, що ви заподіяли. Дівчина від природи має чулу, ніжну душу, так мені здається. Правда, містере Дулітле?

Дулітл. Вона дуже ніжна душа, чуле серце. У мене вдалася.

Місіс Гіггінс. Ото ж то. Вона прихилилася до вас обох. Вона дуже тяжко працювала на тебе, Генрі. Навряд чи ти цілком усвідомлюєш, що означає розумова робота для дівчини її класу. Так от, здається мені, що, коли настав великий день випробу і вона для тебе сотворила це чудо, без жодної помилки, ви обидва сиділи собі там і хоч би слово кинули їй! Ні, ви ліниво перемовлялися, які ви раді, що все це скінчилося, та як вам остогидла уся ця справа. І ти ще дивуєшся. Генрі, що вона пошпурила в тебе капцями! Я б на її місці пожбурила в тебе кочергу.

Гіггінс. Нічого ми не сказали – ото тільки потомилися і хочемо спати. Правда ж, Піку?

Пікерінг (знижуючи плечима). Ото й всього.

Місіс Гіггінс (іронічно). Ви цілком певні?

Пікерінг. Абсолютно. Ми й справді більш нічого не казали.

Місіс Гіггінс. Ви ж не подякували їй, не похвалили, не висловили свого захоплення, не сказали, що вона все виконала просто блискуче.

Гіггінс (нетерпляче). Але ж вона й сама все це знала! ми й справді не виголошували перед нею вітальних промов – якщо ви це маєте на увазі.

Пікерінг (караючись докорами сумління). Може, ми були трохи неухважливі. Дуже вона гнівається?

Місіс Гіггінс (вертаючись на своє місце за письмовим столом). Ну, мені видається, вона вже не вернеться назад, на Вімпол-стріт, надто тепер, коли містер Дулітл виявився спроможним підтримувати той статус, який ви їй накинули. Але вона каже, що залюбки побачиться з вами на других засадах, щоб пустити минуле в непам'ять: що було – загуло.

Гігінс (розлючено). На дружніх засадах? Святий Георгію! Хо!

Місіс Гігінс. Якщо ти, Генрі, пообіцяєш чемно поводитися, то я попрошу її сюди спуститись. Якщо ні – йди краще додому, бо вже й так забрав у мене чимало часу.

Гігінс. Ну та гаразд! Дуже добре. Піку! Гляди, поведься чемно. Приберімо наші найкращі недільні манери заради цього створіння, яке ми витягли з грязюки. *(Сердито падає в крісло.)*

Дулитл (протестуючи). Ну, ну, Енрі Іггінсе! Зважайте хоч трохи мої буржуйські почуття.

Місіс Гігінс. Пам'ятай про свою обіцянку, Генрі! *(Натискає кнопку дзвінка на письмовому столі.)* Містере Дулитле, будьте ласкаві на хвилику вийти на балкон! Я не хочу, щоб Лайзу приголомшили ваші новини, поки вона не з'ясує своїх стосунків із цими двома чоловіками. Не заперечуйте?

Дулитл. Як скажете, пані. Все, що завгодно, аби допомогти Енрі забрати її з моїх рук. *(Виходить через вікно на балкон.)*

На дзвінок приходить покоївка. Пікерінг сідає на Дулитлове місце.

Місіс Гігінс. Будь ласка, попросіть міс Дулитл спуститися до нас.

Покоївка. Добре, мем. *(Виходить.)*

Місіс Гігінс. Ну ж бо, Генрі, будь чемний.

Гігінс. Я поводжуся абсолютно чемно.

Пікерінг. Він старається з усіх сил, місіс Гігінс. *Пауза.* *Гігінс закидає голову на спинку крісла, простягає ноги й починає свистіти.*

Місіс Гігінс. Генрі, дорогесенький, ти в цій позі аж ніяк не виглядаєш пристойно.

Гігінс (сідаючи прямо). А я ж і не старався виглядати пристойно, мамо.

Місіс Гігінс. Це не має значення, любий. Просто я хотіла, щоб ти заговорив.

Гігінс. Чому?

Місіс Гігінс. Тому що ти ж не можеш одночасно говорити і свистіти.

Гігінс стогне. Знов западає стомлива пауза.

Гігінс (з нетерплячки зриваючись на рівні ноги). І де в чорта оте дівчисько? Чи нам цілий день и дождити?

Входить Лайза – осяйна, впевнена в собі, справляючи приголомшливо переконливе враження своєю невимушеною розкутістю. В руках у неї кошик із шиттям – видно, що відчувається вона, як вдома. Пікерінг такий ошелешений, що забув навіть підвестися.

Лайза. Гау ду ю ду, професоре Гігінсе? Чи ж ви при доброму здоров'ї?

Гігінс (давлячись). Чи я... *(Не може більше мовити й слова.)*

Лайза. Та при здоров'ї, а як же ще – ви ж ніколи не хворієте. Дуже

рада бачити вас знов, полковнику Пікерінгу. *(Той квапливо підводиться, і вони тиснуть одне одному руки.)* Ну й холодний сьогодні ранок, правда? *(Сідає по праву руч від полковника. Той і собі сідає поруч неї.)*

Гігінс. Не смійте випробувати цю гру на мені. Я навчив вас цього, тож воно не про мене. Вставайте і марш додому! Годі клеїти дурня.

Лайза бере з кошика полотно й починає вишивати, не звертаючи анінайменшої уваги на цей вибух гніву.

Місіс Гігінс. Дуже мило, Генрі, краще й не скажеш. Яка жінка устоїть, коли її отак припрошують!

Гігінс. Облиште її, мамо. Хай вона говорить сама за себе. Тоді ви зразу ж переконаєтеся, що вона не має жодної думки, якої я не вклав би в її голову, чи слова, якого б я не вложив їй в уста. Кажу ж вам, я витворив оцю досконалість із пожмаканої капустини, яку підібрав у Ковент-гардені. А тепер вона корчить тут переді мною витончену леді.

Місіс Гігінс (спокійно). Гарзд, любий, але ж ти сядеш, правда? *Гігінс розлючено сідає.*

Лайза (до Пікерінга, ніби й не помічаючи Гігінса, і водночас спритно орудуючи голкою). Чи ж ви, полковнику Пікерінгу, вже назовсім одцураетеся од мене тепер, коли експеримент закінчено?

Пікерінг. О, не кажіть так! Ви не повинні думати, що то був експеримент. Мене, принаймні, це слово прикро вражає...

Лайза. Ну! Я всього лиш пожмакана капустина...

Пікерінг (імпульсивно). Ні!

Лайза (продовжуючи незворушно). ...але я настільки завдячую вам, що почувалася б вельми нещасною, коли б ви мене забули.

Пікерінг. Такі до мене слова – це дуже мило з вашого боку, міс Дулітл.

Лайза. І це не тому, що ви платили за мої сукні. Я знаю, що ви всіх щедро обдаровуєте грішми. Але тільки від вас я навчилася справді гарних манер – тож саме гарні манери роблять із жінки справжню леді, чи не так? Бачите, вони мені давалися дуже нелегко, бо переді мною всякчас був приклад професора Гігінса. Я була так вихована, що поводитися геть як він: нездатна стримуватися, вдавалася до лайки, коли щось хоч трохи мене зачіпало. І я б так ніколи й не довідалася, що леді і джентльмени поводяться зовсім інакше, коли б вас не було поруч.

Гігінс. Ну-ну!

Пікерінг. О, це, знаєте, у нього просто так виходить. Він це ненавмисне.

Лайза. Ох, я теж ненавмисне поводитися так, коли була квіткаркою. Просто у мене так виходило. Але ж, бачите, я саме так поводитися, і в цьому, зрештою, полягає різниця.

Пікерінг. Безперечно. І все ж, саме він навчив вас правильно розмовляти, а я, самі знаєте, цього не зумів би.

Лайза (байдужим тоном). Звісно – але ж це його фах.

Гігінс. Прокляття!

Лайза (продовжуючи). Це було щось таке, ніби я вчилася модного танцю, – більш нічого. Але чи знаєте ви, з чого починалося моє справжнє виховання?

Пікерінг. Із чого ж?

Лайза (облишивши на мить шиття). Із “міс Дулитл” – так ви звернулися до мене того дня, коли я вперше прийшла на Вімпол-стріт. Із цього почалась моя самоповага. *(Зновбереться до шиття.)* І ще було сто таких дрібничок, яких ви й не завважували, бо все це у вас виходить само собою. От я зайшла – ви підвелися; скинули капелюха переді мною на вулиці; відчинили мені двері...

Пікерінг. Ну, це просто ніщо.

Лайза. Так – але ці дрібнички засвідчували, що ви шануете мене і маєте за щось краще, ніж якась посудниця, хоча, звісно ж, я знаю, ви б так само ставилися й до посудниці, коли б її запустили до вітальні. Ви ніколи не роззувалися при мені в їдальні.

Пікерінг. Не слід ображатися на нього за це. Гігінс роззувається де завгодно в дому.

Лайза. Я знаю. І не звинувачую його. Просто так воно у нього виходить, правда ж? Але для мене було так важливо, що ви цього не робите! Бачите, коли по щирій правді, то, не беручи до уваги речей, що їх будь-хто може набути (гарно вдягатися, чисто розмовляти і все таке), – різниця між леді й квіткаркою полягає не в тому, як вона поводитьсь, а як до неї ставляться. Я довіку буду квіткаркою для професора Гігінса, бо він з самого початку ставиться до мене як до квітки й вічно так ставитиметься. Але я знаю, що можу бути для вас леді, бо ви повсякчас ставитеся до мене як до леді й завжди будете ставитися до мене так.

Місіс Гігінс. Будь ласкав, Генрі, не скрегочи зубами.

Пікерінг. Дуже приємно чути це від вас, міс Дулитл.

Лайза. І мені хотілося б, щоб відтепер ви звали мене Лайзою, якщо ви не проти.

Пікерінг. Дякую вам, Лайзо, – залюбки!

Лайза. А ще мені хотілося б, щоб професор Гігінс звав мене “міс Дулитл”.

Гігінс. Швидше я пошлю вас до чорта.

Місіс Гігінс. Генрі! Генрі!

Пікерінг (сміючись). Чом би й вам на “жаргонити” його? Не терпіль кривди. Це буде йому на користь.

Лайза. Не можу. Колись я дала б йому одкоша, але зараз не можу знов зійти до цього. Пам’ятаєте, ви розповідали мені, що коли

дитину привезти на чужину, вона за кілька тижнів вивчить місцеву мову й забуде свою, рідну. Що ж, і я – дитина у вашій країні. Я забула свою мову й розмовляти вмію тепер тільки по-вашому. Так, я по-справжньому порвала з Тотнем-корт-роуд. Із цим покінчено – після того, як я пішла з Вімпол-стріт.

Пікерінг (дуже стривожено). О! Ви не повернетесь на Вімпол-стріт, правда? І простите Гігінса?

Гігінс (підводячись). Вона простить? Чорта з два! Та нехай іде собі. Хай сама переконається, що без нас їй не прожити. Без моєї підтримки вона через три тижні знов скотиться на дно.

В центральному вікні з'являється Дулитл. Докірливо й з гідністю дивлячись на Гігінса, він мовчки, звільна підходить до дочки, яка, сидячи спиною до вікна, не здогадується про його наближення.

Пікерінг. Він невинуватий, Лайзо. Але ж ви не скотитесь на дно, правда?
Лайза. Ні, тепер уже ні. Ніколи більше! Свій урок я добре вивчила.

Мені не віриться, що я змогла б видати хоч один із тих моїх колишніх звуків, навіть коли б захотіла. *(Дулитл торкає її за ліве плече. Побачивши такого розкішно вбраного батька, вона втрачає враз усе своє самовладання і впускає шиття на підлогу.)* А-а-а-а-ах-оу-ох!

Гігінс (переможно горляючи). Ага! Ось так: А-а-а-а-ахоуох! А-а-а-а-ахоуох! А-а-а-а-ахоуох! Перемога! Перемога! *(Падає на диван, пихато згорнувши руки на грудях і широко розставивши ноги.)*

Дулитл. Чи то ж її вина в тому? Не дивися на мене так, Лайзо. Це не я придумав. До мене припливло трохи грошенят.

Лайза. Цим разом, тату ти дібрався, либонь, до мільйонера.

Дулитл. Таки так. Але сьогодні я вбрався для особливої нагоди. Йду до церкви святого Георгія, на Ганновер-сквер. Твоя мачуха виходить за мене заміж.

Лайза (сердито). І ти опустишся до того, що одружишся з тією ницою простачкою?

Пікерінг (лагідно). Він повинен одружитися з нею, Лайзо. *(До Дулитла.)* Чому ж вона передумала?

Дулитл (сумовито). Злякалася, батечку. Злякалася. Буржуйська мораль схопила ще одну жертву. Може, ти натягнеш капелюшка, Лайзо, та сходиш подивившись, як мене обкрутують?

Лайза. Якщо полковник каже, що треба, то я... я *(мало не плачучи)*, я поступлюся гідністю. А вона, певне, обляє мене за мою добрість.

Дулитл. Не бійся, дочко: нині вона вже ні з ким не свариться, бідолашка! Респектабельність її зламала, забрала все завзяття.

Пікерінг (легенько стискаючи Лайзино локтя). Будьте милосердні до них, Лайзо. Удайте, що нічого й не було лихого.

Лайза (ледь усміхаючись полковникові крізь сльози). Та гаразд уже –

просто, щоб показати, що між нами немає зла. За мить я буду готова. (*Виходить.*)

Дулитл. (підсідаючи до Пікерінга). Полковнику, чогось я нервуюся як ніколи через цю церемонію. Чи не могли б ви прийти й підтримати мене в цій випробі?

Пікерінг. Але ж, чоловіче, хіба ви вже не проходили колись цієї випробі? Адже ви одружувалися з Лайзиною матір'ю.

Дулитл. Хто вам це сказав, полковнику?

Пікерінг. Ну, ніхто не казав. Але я виснував... цілком природно...

Дулитл. Ні, полковнику, аж ніяк не природно: це звичай буржуїв, достойних. А я завжди чинив, як годиться недостойному. Тільки ви нічого не кажіть Лайзі. Бо вона не знає – з делікатності я ніколи не говорив їй про це.

Пікерінг. Цілком слушно. То й годі про це, якщо ви не проти.

Дулитл. То ви прийдете до церкви, полковнику, й простежите, щоб мене не обкрутили за всіма правилами?

Пікерінг. Залюбки. Тільки чи буде там якась користь із такого старого парубка, як я?

Місіс Гігінс. А можна й мені прийти, містере Дулитле? Я дуже шкодуватиму, якщо не побуваю на вашому весіллі.

Дулитл. Ця ваша добрість – така велика честь для мене, мем! Та й моїй бідолашній старій буде надзвичайно приємно. Останнім часом вона так сумує, жалкуючи за тими щасливими днями, яких не вернути.

Місіс Гігінс (підводяться). Я замовлю карету й сама приготуюсь. (*Чоловіки всі, крім Гігінса, підводяться.*) Це у мене забере не більше п'ятнадцяти хвилин. (*Коли вона рушає до дверей, до кімнати заходить Лайза в капелюсі й застібаючи рукавички.*) Елайзо, я іду до церкви, на вінчання до вашого батька. Я беру двомісну карету, тож вам краще поїхати зі мною. А полковник Пікерінг може пройтися разом із женихом.

Дулитл. Чи то ж її вина в тому? Не дивися на мене так, Лайзо. Це не я придумав. До мене припливло трохи грошенят.

Лайза. Цим разом, тату ти дібрався, либонь, до мільйонера.

Дулитл. Таки так. Але сьогодні я вбрався для особливої нагоди. Йду до церкви святого Георгія, на Ганновер-сквер. Твоя мачуха виходить за мене заміж.

Лайза (сердито). І ти опустишся до того, що одружишся з тією нищою простачкою?

Пікерінг (лагідно). Він повинен одружитися з нею, Лайзо. (*До Дулитла.*) Чому ж вона передумала?

Дулитл (сумовито). Злякалась, батечку. Злякалася. Буржуйська мораль схопила ще одну жертву. Може, ти натягнеш капелюшка, Лайзо, та сходиш подивися, як мене обкрутять?

Лайза. Якщо полковник каже, що треба, то я... я (*мало не плачучи*), я поступлюся гідністю. А вона, певне облає мене за мою добрість.

Дулитл. Не бійся, дочко: нині вона вже ні з ким не свариться, бідолашка! Респектабельність її зламала, забрала все завзяття.

Пікерінг (*легенько стискаючи Лайзино лікті*). Будьте милосердні до них, Лайзо. Удайте, що нічого й не було лихого.

Лайза (*ледь усміхаючись полковникові крізь сльози*). Та гаразд уже – просто, щоб показати, що між нами немає зла. За мить я буду готова. (*Виходить.*)

Дулитл (*підсідаючи до Пікерінга*). Полковнику, чогось я нервуюся як ніколи через цю церемонію. Чи не могли б ви прийти й підтримати мене в цій випробі?

Пікерінг. Але ж, чоловіче, хіба ви вже не проходили колись цієї випробі? Адже ви одружувалися з Лайзиною матір'ю.

Дулитл. Хто вам це сказав, полковнику?

Пікерінг. Ну, ніхто не казав. Але я виснував... цілком природно...

Дулитл. Ні, полковнику, аж ніяк не природно: це звичай буржуїв, достойних. А я завжди чинив, як годиться недостойному. Тільки ви нічого не кажіть Лайзі. Бо вона не знає – з делікатності я ніколи не говорив їй про це.

Пікерінг. Цілком слушно. То й годі про це, якщо ви не проти.

Дулитл. То ви прийдете до церкви, полковнику, й простежите, щоб мене не обкрутили за всіма правилами?

Пікерінг. Залюбки. Тільки чи буде там якась користь із такого старого парубка, як я?

Місіс Гігінс. А можна й мені прийти, містере Дулитле? Я дуже шкодуватиму, якщо не побуваю на вашому весіллі.

Дулитл. Ця ваша добрість – така велика честь для мене, мем! Та й моїй бідолашній старій буде надзвичайно приємно. Останнім часом вона так сумує, жалкуючи за тими щасливими днями, яких не вернути.

Місіс Гігінс (*підводячись*). Я замовлю карету й сама приготуюсь. (*Чоловіки всі, крім Гігінса, підводяться.*) Це у мене забере не більше п'ятнадцяти хвилин. (*Коли вона рушає до дверей, до кімнати заходить Лайза – в капелюсі й застібаючи рукавички.*) Лайзо, я їду до церкви, на вінчання до вашого батька. Я беру двомісну карету, тож вам краще поїхати зі мною. А полковник Пікерінг може пройтися разом із женихом.

Місіс Гігінс виходить. Лайза виходить на середину кімнати й зупиняється між центральним вікном та отоманкою. До неї підходить Пікерінг

Дулитл. Жених! Що за слово! Вимовиш його – і втямиш так добре, що краще й не треба, на що йдеш.

Пікерінг. Поки я ще тут, Лайзо, простіть уже Гігінса та пообіцяйте, що вернетесь до нас!

Лайза. Навряд чи тато дозволить мені. Чи як, тату?

Дулитл (печально, але великодушно). Дуже хитру штуку зіграли вони з тобою, Лайзо, оці двоє гравців. Був би хоч хтось один із них, ти б могла взяти його на гачок. Але ж, бач, їх двоє, і вони ніби прикривали один одного. *(До Пікерінга.)* Спритно втягли ви її, полковнику, але я не маю на вас зла, бо й сам учинив би так само. Всеньке моє життя я ставав жертвою як не тієї, то тієї жінки, тож я не серджуся на вас, що ви двоє користуєтесь зі своєї переваги над Лайзою. Я в це не втручатимуся. Пора вже, ходімо, полковнику. Бувайте, Енрі. До зустрічі в церкві, Лайзо. *(Виходить.)*

Пікерінг (благально). Ну ж бо, лишіться з нами, Лайзо! *(Виходить слід за Дулитлом.)*

Аби не зоставатися наодинці з Гігінсом, Лайза виходить на балкон. Він устає і собі йде на балкон. Вона негайно вертається в кімнату, прямуючи до дверей, але він швидко проходить по балкону й переймає її, затуливши спиною двері.

Гігінс. Годі-бо, Лайзо, адже ви трохи відігрались, як ви кажете, за свою кривду. Чи не досить? Чи не пора взятися за розум? Чи, може, вам іще мало?

Лайза. Вам треба, щоб я вернулась тільки на те, аби підбирати ваші капці, терпіти вашу лайку і взагалі бути у вас на побігеньках?

Гігінс. Я зовсім на сказав, що хочу, щоб ви вернулись.

Лайза. Ах, так! Тоді про що ж ми говоримо з вами?

Гігінс. Про вас – не про мене. Якщо ви повернетесь назад, я обходитимуся з вами так само, як обходився досі. Я не можу змінити своєї натури й не маю наміру міняти манери. А манери мої точнісінько такі самі, як і у полковника Пікерінга.

Лайза. Неправда. Він обходить із квіткаркою, немов з герцогинею.

Гігінс. А я обходжуся з герцогинею так, неначе вона – квіткарка.

Лайза. Розумію. *(Зосереджено вертається й сідає на отоманку лицем до вікна.)* До всіх однаково.

Гігінс. Саме так.

Лайза. Як мій батько.

Гігінс (осміхаючись трохи присоромлено). Не у всьому приймаючи це порівняння, скажу, Лайзо: так, це правда, ваш батько не сноб, і він чудово почуватиметься будь-де в житті, хоч би куди його прикликала химерна його доля. *(Поважно.)* Великий секрет, Лайзо, полягає не в тому, щоб мати погані чи добрі там манери, чи взагалі якісь особливі манери, а щоб бути на один манер з усіма людськими душами; коротше, поводитися так, ніби ти на небі, де немає пасажирів третього класу й панує всезагальна рівність.

Лайза. Амінь. Ви природжений проповідник.

Гігінс (роздратовано). Річ не в тому, буцім я грубо обходжуся з вами, а в тому, що я ніколи й ні з ким не буваю інший.

Лайза (з несподіваною відвертістю). Мені байдуже, як ви обходитесь зі мною. Я можу не звертати уваги на вашу лайку. Не звертала б уваги й на побої – били мене й до вас. Але *(встаючи й дивлячись йому просто у вічі)* я не хочу, щоб мене топтали під ноги.

Гігінс. Тоді геть з дороги – бо я не зупинюся перед вами. Ви так говорите про мене, немовби я – автобус.

Лайза. Ви ж і є автобус: усі розбігаються, кидаються врозтіч перед вами, а вам начхати на всіх. Але я можу обійтися без вас – ще й як обійдуся, не думайте.

Гігінс. Знаю, що можете обійтися. Сам казав вам про це.

Лайза (скривджена, тікає від нього на другий бік отоманки, повернувшись обличчям до каміна). Знаю і пам'ятаю ваші слова, бездушна ви людино. Ви хотіли позбутися мене.

Гігінс. Брежете.

Лайза. Дякую. *(Сідає з підкресленою гідністю.)*

Гігінс. А ви ніколи не питали самі себе, чи я зможу обійтися без вас?

Лайза (серйозно). Не старайтеся перехитрувати мене. Таки доведеться вам обходитися без мене.

Гігінс (зверхньо). І обійдусь. Без усіх обійдуся. Я маю свою власну душу – мою іскру божественного вогню. Але *(з несподіваним смиренням)* мені бракуватиме вас, Лайзо. *(Сідає біля неї на отоманку.)* Мене дечого навчили ваші ідіотські ідеї – признаюся в цьому покірливо і вдячно. А ще я звик до вашого голосу й вигляду. Вони мені, як-не-як, подобаються.

Лайза. Ну, перше є у вас на фонографі, а друге – в альбомі з фотографіями. Коли знудьгуєтеся без мене, можете увімкнути машину. У машини немає почуттів, їй не можна завдати болю.

Гігінс. Але мені не увімкнути вашої душі. Лишіть мені вашу душу, а голос та обличчя можете забрати геть. Вони – не ви.

Лайза. О, ви диявол! Ви можете завиграшки скрутити серце дівчині, достоту як хтось інший міг скрутити їй руки, щоб завдати болю. Місіс Пірс остерігала мене. Скільки разів пробувала вона піти від вас, але щоразу в останню мить ви обводили її кругом пальця. А вам начхати на неї. І до мене вам байдужісінько.

Гігінс. Мені не байдуже до життя, до людськості, а ви – часточка людськості, що трапилася мені на шляху, вбудувалася в мій дім. І чого ще треба вам чи будь-кому?

Лайза. А мені байдуже до тих, кому байдуже до мене.

Гігінс. Торгашеські засади, Лайзо. От як *(з професійною точністю відтворюючи її ковентгарденську вимову)* “придавать віялки”, чи не так?

Лайза. Не знущайтеся з мене. З вашого боку це нищість – знущатися з мене.

Гігінс. Я ніколи в житті ні з кого не знущався. Знущання не личить ані самій людині, ані її душі, просто я висловлюю свою праведну зневагу до всякого торгашества. Я не торгую і не буду торгуватися почуттям. Ви узиваєте мене тварюкою, бо не вийшло у вас купити мене тим, що ви приносили мені капці та розшукували окуляри. Це була ваша дурість: як на мене, то жінка, що приносить чоловікові капці, це огидне видовище. Хіба я коли подавав вам капці? От коли ви пожбурили їх мені і обличчя, цим ви неабияк вирости в моїх очах. Марна справа: по-рабському прислуговувати мені, а тоді заявляти, мовляв, ви хочете, щоб до вас були небайдужі, – хто небайдужий до раба? Якщо ви повернетесь, то вертайтеся заради щирої дружби, бо нічого іншого ви й не дістанете. Ви й так від мене здобули в тисячу разів більше, ніж я від вас. А якщо ви помієте ще виконувати ваші нікчемні собачі трюки з носінням капців, усупереч моему витвору – герцогині Лайзі, то я захрясну двері перед вашою дурною пичкою.

Лайза. Нащо ж ви творили з мене герцогиню, коли вам було байдуже до мене?

Гігінс (щиро). Як це – нащо? То ж моя робота!

Лайза. І ви ні разу не подумали, який з того вийде клопіт для мене.

Гігінс. А чи був би взагалі будь-коли створений світ, коли б Творець боявся наробити клопоту? Творити життя означає творити клопіт. Є лиш один спосіб уникнути клопоту – вбивство. Боягузи, якщо ви помітили, завжди вимагають, щоб клопітливий людей убивали.

Лайза. Я ніяка не проповідниця й нічого такого не помічаю. Тільки помічаю, що ви не помічаєте мене.

Гігінс (скочивши на ноги й нетерпляче ходячи туди-сюди). Лайзо, ви ідіотка! Я витрачаю скарби мого мільтонівського розуму, розсипаючи їх перед вами. Раз і назавжди збагніть: я йду своїм шляхом і роблю своє діло, і мені байдужісінько, що спіткає вас чи мене. Я не заляканий, як ваш батько й ваша мачуха. Тож ви можете або вернутись, або забиратися до дідька: що вам більше до вподоби.

Лайза. Для чого мені вертатись?

Гігінс (скочивши коліньми на отоманку й перехиляючись до неї).

А щоб було цікаво. На те ж я вас і брав.

Лайза (відвернувшись). А завтра ви викинете мене геть, якщо я не виконуватиму всіх ваших забаганок?

Гігінс. Так. Але ж ви теж можете піти від мене завтра, якщо я не Івиконуватиму всіх ваших забаганок.

Лайза. Щоб жити біля, мачухи?

Гігінс. Так – або продавати квіти.

Лайза. Ох, коли б я тільки могла вернутися до мого кошика з квітами!

Я б тоді ні від кого не залежала – ні від вас обох з батьком, ні від будь-кого в світі! Нащо ви забрали у мене мою незалежність?

Нащо я відмовилася від неї? А тепер я рабіня, попри всю мою гарну одіж.

Гігінс. Аніскілечки. Якщо хочете, я вдочерю вас і покладу гроші на ваше ім'я. Чи ви радше б вийшли заміж за Пікерінга?

Лайза (люто повернувшись до нього). Я б навіть за вас не пішла заміж, коли б ви попросили моєї руки, а ви ж мені віком більш підходяща за нього пара.

Гігінс (лагідно). Не “за нього”, а “ніж він”.

Лайза (підводиться, втративши терпець). Як захочу, так і розмовлятиму. Ви мені більше не вчитель.

Гігінс (розмірковуючи вголос). Хоча навряд чи Шкерінг на це зважиться. Адже він – переконаний старий парубок, як і я.

Лайза. Це не те, що мені треба, – облиште про це й думати. Коло мене завжди крутилося чимало хлопців, що просили мене вийти заміж. Он Фредді Гілл пише мені тричі на день, сувої паперу списує.

Гігінс (прикро вражений). А чорти б його взяли з його нахабством! (Сахається так, що сідає собі на п'яти.)

Лайза. Вій має право писати мені, якщо йому це подобається. Бідолаха, він щиро любить мене.

Гігінс (устаючи з отоманки). Ви не маєте права підохочувати його.

Лайза. Всяка дівчина має право на любов.

Гігінс. На яку любов? Щоб отакі дурні любили?

Лайза. Фредді не дурень. Хай він і слабкий, і вбогий, і потребує мене, але, може, він зробить мене щасливішою, ніж хтось дужчий, що залякує мене, мене не потребуючи.

Гігінс. Але ж чи зможе він зробити щось із вас? Ось у чім річ.

Лайза. Може, то я зумію зробити щось із нього. Але я ніколи не думала, що ми повинні якось переробляти одне одного; ви ж більш ні про що не думаєте, тільки про це. Я просто хочу бути сама собою.

Гігінс. Коротше кажучи, ви б хотіли, щоб я так само був закоханий у вас, як Фредді? Це правда?

Лайза. Ні, не хотіла б. Не такого почуття я бажала б від вас. І не будьте, ви такі впевнені в собі чи в мені. Коли б захотіла, я могла б стати поганою дівчиною. Дечого я набачилася більше, ніж ви, з усією вашою освіченістю. Отакій, як я, дівчині легко закохати в себе джентльмена, аби покохатися з ним. Але навіщо таке кохання, коли за мить обоє вже зичать одне одному смерті?

Гігінс. Звісно, саме так це й буває. То через якого дідька ми з вами сваримось?

Лайза (дуже стурбовано). Мені хочеться трохи доброти. Я знаю, що я проста невчена дівчина, а ви – повний книжкової премудрості пан. Тільки ж я – не грудка бруду під вашими ногами. Я пристала до вас (виправляється) – я лишилась у вас не заради вбрання й таксі; я лишилась, бо нам було приємно разом, і я навчилася... стала небайдужою до вас, але не так, щоб забажати від вас кохання: я не забувала про різницю між нами... Це було більше схоже на дружбу.

Гігінс. Ну звісно ж так! Саме таке і в мене почуття. І в Пікерінга теж. Лайзо, ви дурна!

Лайза. Я такої відповіді не заслужила. (*Заплакана, опускається на стілець біля письмового столу.*)

Гігінс. Нічого іншого й не сподівайтесь, поки не перестанете бути звичайнісінькою ідіоткою. Якщо ви хочете бути леді, вам доведеться навчитися не почувати себе нещасною та покинутою, якщо тільки всі ваші знайомі чоловіки половину свого часу не розводять нюнів коло вас, а другу половину – не прикрашають вам очі синцями. Якщо вам не до снаги моє напружене, але позбавлене пристрастей життя, то йдіть собі назад, на вулицю. Працуйте, поки зробитеся більш твариною, ніж людиною, а тоді бийтеся, впивайтеся і, скрутившись калачиком, залягайте спати. О, воно таки чудове, це життя вулиці! Воно справжнє, бо воно гаряче, несамовите; його відчуєш і крізь найтовщу шкіру, його і на зуб спробуєш, і понюхаєш, і пізнаєш без будь-якої підготовки, без будь-яких зусиль. Не те, що науку, чи літературу, чи класичну музику, чи філософію, чи мистецтво. Вам я видаюся холодним, нечулим, себелюбним, чи не так? Дуже добре: шивайтеся до тих людей, корті вам до вподоби. Вийдіть за котрогось сентиментального кнура з купою грошей і парою товстих губів, щоб ними вас цілувати, та з парою товстих підошов, щоб ними вас копати. Якщо не можете оцінити те, що маєте, то отримуйте вже те, що годні поцінувати.

Лайза (з віддаєм у голосі). Ох, ви, жорстокий тиране! Я ж не можу розмовляти з вами: ви все обертаєте проти мене, хоч би що я сказала – все не так! Але ж ви всякчас дуже добре тямите, що ви самі – звичайнісінький грубіян. І ви добре знаєте, що я вже не можу повернутися на вулицю, як ви це називаєте, і що в світі у мене немає справжніх друзів, окрім вас з полковником. Ви чудово знаєте, що після товариства вас двох мені нестерпне буде життя з ницим звичайним чоловіком, і це жорстоко, негарно з вашого боку – ображати мене, прикидаючись, ніби я змогла б таке стерпіти. Ви гадаєте, що я мушу вернутися на Вімпол-стріт, бо мені більш нікуди піти, крім хіба до батька Але не будьте ви такі певні, що я вже у вас під ногами, і ви можете по мені

топтатися, забивати мене презирливими словами. Я вийду заміж за Фредді, таки вийду, –хай-но лиш спроможуся допомогти йому Гігінс (*мов громом прибитий*). За Фредді!!! За того юного телепня! За того нікчому, що не впорався б і з роботою посылного, навіть коли б у нього стало до духу це спробувати! Жінко – невже вам невямки, що я зробив з вас дружину для короля?

Лайза. Фредді любить мене – то й буде мені з нього король. Я не посылатиму його на роботу – його не привчали так до роботи, як мене. А сама я піду вчителювати.

Гігінс. І що ж ви, в ім'я Бога, будете викладати?

Лайза. Те, чого ви навчили мене. Я викладатиму фонетику.

Гігінс. Ха! Ха! Ха!

Лайза. Запропоную послуги асистентки отому пелехатому угорцеві.

Гігінс (*розлючено зводячись на ноги*). Що? Тому самозванцеві?, отому шахраєві? Отому підлесливому неуківі? Навчити його моїх методів! Віддати йому моє відкриття! Один ваш крок у цьому напрямку – і я скручу вам в'язи. (*Хапає її за плечі.*) Чуєте?

Лайза (*виключно, не чинячи опору*). То й скрутить. Мені байдуже. Я знала, що рано чи пізно ви мене вдарите. (*Він відпускає її, тупає ногою, спересердя, що забувся і дав почуттям волю, і так квапливо задкує, що спотикається і падає на своє колишнє місце на отоманці.*) Ага! Тепер я знаю, як вас приборкати. Яка я дурепа, що не додумалася до цього раніше! Ви не можете забрати назад ті знання, що дали мені. Ви самі казали, що я маю чуліше вухо, ніж у вас. І ще я можу бути чемною та доброзичливою з людьми, на що ви нездатні. Ага! (*Навмисне пропускаючи звуки “г”, щоб дошкулити йому.*) Оце й доконало вас, Енрі Гігінсе, авжеж! Тепер мені начхати (кладає пальцями) на ваші грубощі та на вашу похвальбу. Я дам оголошення в газети про те, що ваша герцогиня – всього лиш квіткарка, яку ви навчили, і що ця квіткарка навчить будь-яку дівчину, як стати герцогинею – за ті самі півроку ще й за тисячу гіней. О, коли я здумаю, як то повзала у вас під ногами та як ви мене попихали і всіляко уживали, – коли в будь-яку мить мені досить було тільки підняти мізинця, щоб дорівнятися до вас, – тоді я ладна вбити себе!

Гігінс. Ах ви кляте нахабне дівчисько! Але це краще, ніж розпускати нюні, краще за приношення капців та пошуки окулярів, чи не так? (*Підводячись.*) Бог свідок, Лайзо, я сказав, що зроблю з вас справжню жінку, і я таки зробив! Отака ви мені подобається.

Лайза. Так: тепер ви знову візьметесь за своє, почнете підлещуватись, бо я не боюся вас і можу без вас обійтись.

Гігінс. Авжеж, саме так я і вчиню, дуренька! П'ять хвилин тому ви ж були, мов жорно на моїй шії. А тепер ви дужі, неначе вежа, немов бойовий корабель! Ви та я, та Пікерінг – буде нас троє заклятих самітників замість якихось там двох чоловіків і

дурного дівчиська. *Вертається місіс Гігінс, вбрана для церемонії. Лайза враз робиться холодна й елегантна.*

Місіс Гігінс. Карета чекає, Лайзо. Ви готові?

Лайза. Цілком. Професор теж буде там?

Місіс Гігінс. Звісно, що ні, він-бо не вміє поводитися в церкві.

Всякчас відпускає зауваження щодо священникової вимови.

Лайза. Тоді я більше не побачу вас, професоре. На все добре! (*Прямує до дверей*)

Місіс Гігінс (підходячи до Гігінса). До побачення, любий!

Гігінс. До побачення, мамо. (*Хоче поцілувати матір, коли згадує щось.*) Ой, до речі, Лайзо, замовте шинки та стилтонського сиру, добре? Та купіть мені пару шкіряних рукавичок, номер вісім, і ще краватку до того мого нового костюма. Підберіть там колір, який кращий. (*Його бадьорий, недбалый, дужий голос свідчить, що він невинуватий.*)

Лайза (зневажливо). Номер вісім замалий для вас, якщо ви хочете, щоб рукавички були всередині підбиті смухом. У вас є три нові краватки – ви їх забули в шухляді умивальника. Полковник Пікерінг віддає перевагу подвійному глостерові перед стилтоном, а ви й не помічаєте різниці між двома сортами. Я ще вранці подзвонила місіс Пірс, нагадала їй про шинку. Що ви без мене робитимете – я просто не уявляю. (*Впливає з кімнати.*)

Місіс Гігінс. Боюсь, ви зіпсували цю дівчину, Генрі! Я б потерпала за тебе й за неї, коли б вона не любила так полковника Пікерінга.

Гігінс. Пікерінга? Дурниці! Вона збирається заміж за Фредді! Ха, ха! Фредді! Фредді!! Ха-ха-ха-ха-ха-ха!!!! (*Його громовим реготом і закінчується п'єса.*)

Запитання і завдання

1. У чому полягає новаторство Шоу-драматурга?
2. Проаналізуйте запропоновану Шоу класифікацію людей та літературних персонажів. Чи поділяєте ви точку зору драматурга?
3. Чому п'єси Шоу називають інтелектуальними?
4. Шоу наголошував, що у п'єсі "Пігмаліон" він ставить завдання пропаганди наукової фонетики. Чи можна стверджувати, що п'єса саме про це?
5. Згадайте міф про Пігмаліона та Галатею. Що зближує п'єсу Шоу з міфом і що відрізняє?
6. Чому твір названо "Пігмаліон", а не "Галатея"?
7. Яких змін зазнає образ Лайзи протягом розвитку дії?
8. Чому Лайза не відчуває себе щасливою після закінчення експерименту? Що більше непокоїть її: тривога за своє майбутнє чи байдужість Гіггінса?
9. Як, на вашу думку, слід розуміти "байдужість" і "грубість" Гіггінса стосовно оточуючих і стосовно Лайзи?
10. У чому полягає своєрідність "виховної системи" професора?
11. Якого перевтілення зазнав Альфред Дулітл? Які соціальні проблеми пов'язані з цим образом?
12. Порівняйте позицію Лайзи і позицію Гіггінса в "дискусії". На чиему ви боці?
13. Чи закономірна відкрита розв'язка п'єси? Які варіанти продовження п'єси пропонує автор у післямові? Чи здаються вони вам можливими?
14. Напишіть твір на одну із запропонованих тем.
 1. Парадокси п'єси Б. Шоу "Пігмаліон".
 2. Чи є переможець у головній "дискусії" "Пігмаліона"?
 3. "Об'єкт" кохання професора Гіггінса.
 4. Задля чого і проти чого бунтує Лайза Дулітл?
 5. "Дорогий містер Шоу..." (лист-враження від творів драматурга).

БЕРТОЛЬТ БРЕХТ

(1898-1956)

Життєвий і творчий шлях

Бертольт Брехт – всесвітньовідомий німецький поет, драматург, режисер, теоретик мистецтва – народився в Аугсбурзі у сім’ї фабриканта, що походив з родини корінних баварських селян. Батько зробив блискучу кар’єру від торгового службовця найнижчого рангу до директора великої паперової фабрики. Та для старшого сина Брехтів подібний злет не був зразком. З юних літ він вступив у жорстку конфронтацію з міщанськими традиціями і уявленнями про мету і сенс життя людини. Пізніше він напише про це у вірші “Вигнаний на законній підставі”:

*В міру того, як я зростаю і вдивлявся довкола,
Відвертало мене від людей мого класу,
Від звички наказувати і від послуг лакея.
І залишив я свій клас, і приєднався
До простолюддя.*

(Переклад Л.Череватенка)

Через свою принципову позицію молодий Брехт з великими проблемами закінчує гімназію і розпочинає вивчати медицину в Мюнхенському університеті. З початком Першої світової війни 1914-1918 років він одночасно працює санітаром у військовому лазареті. Тут йому доводиться пізнати справжні страхиття війни, і Брехт починає писати антивоєнні вірші та пісні. У найбільш відомому з них – “Легенда про мертвого солдата” (1918) – він гостро виступає проти німецької мілітаристської машини, сатирично змальовуючи, як, вичерпавши резерви живої сили, палії війни піднімають з могили мертвого солдата і знову відправляють його на війну. Пізніше “Легенда про мертвого солдата” послужить гітлерівцям “підставою” для позбавлення Брехта німецького громадянства.

У період післявоєнних революційних подій в Німеччині Брехта обирають до Ради робітничих і селянських депутатів Аугсбурга, що була створена наприкінці 1918 р.

Після закінчення війни Брехт оселяється в Мюнхені і повністю присвячує себе літературі та театральній справі. У 1923 р. його п'єса “Барабаний бій уночі” (перша назва “Спартак”) обійшла всі театри Німеччини. За неї молодий драматург отримав премію імені Кляйста за 1922 рік, на той час найпрестижнішу літературну премію в Німеччині. Тоді ж з'являються п'єси “Життя Едуарда II Англійського” та “У хащах міст”, які пройняті духом заперечення буржуазного суспільства.

У 1924 р. Брехт переїжджає до Берліна, де стає режисером театру Рейнгардта. У центрі п'єси “Людина є людина”, що була створена у цей час (на сцені постановлена у 1926 р.), – “маленька людина”. Скромного робітника Гейлі Гея, доброго та чутливого, перетворюють на солдата, “машину для вбивства”. Вдягнутий у військову форму, Гейлі Гей стає грубим гвалтівником, убивцею. Драматург попереджає про небезпеку фашизму і війни, що руйнують свідомість людини, і показує, до яких наслідків може призвести політична байдужість обивателя, його схильність до пристосування.

Як драматург і режисер, Брехт ставить перед собою нові вимоги. Театр повинен художніми засобами звертатися до розуму глядача, виявляти закони суспільного розвитку і пояснювати кожне явище, пробуджувати інтерес глядача до самого ходу подій, змушуючи мислити і аналізувати. Так виникла і наприкінці 20-х років в основних рисах склалася теорія “епічного театру” Б. Брехта, реалізуючи яку, йому вдалося створити дійсно новаторський театр.

Європейську славу драматургу принесла постановка п'єси “Тригрошова опера” (1928) (в іншому перекладі українською мовою – “Копійчана опера”), для якої він використав популярну у XVIII ст. “Оперу жебраків” Джона Гея. Наприкінці 20-х – на початку 30-х років Брехт створює так звані “повчальні” чи “дидактичні” п'єси (“Виняток із правил”, “Горації та Куріації” та інші).

Після того, як у 1933 р. до влади у Німеччині прийшли фашисти, Брехт залишає батьківщину. Роки еміграції він провів у Данії, Швеції, Фінляндії. У 1941 р. виїхав до США.

У сатиричній п'єсі-притчі “Крутоголові та гостроголові” (1934) та сценах “Страх і відчай у третій імперії” (1938) Брехт гостро виступає проти гітлерівського режиму.

У цей період Брехт створює п'єси, що стали шедеврами сучасного театру. Перш за все це “Матінка Кураж та її діти” (1938). Дія п'єси розгортається під час Тридцятилітньої війни XVII ст. В образ маркітантки, запозичений з крутійського роману Х. Гріммельсгаузена “Життєпис пройдисвітки-обманщиці й волоцюжки Кураж” (1670), драматург вкладає зміст, близький сучасності, і змушує глядача розмірковувати про нещастя війни, про те, кому вона вигідна і хто від неї страждає. Матінка Кураж ненавидить війну, від якої залежить її заробіток. Двоє синів маркітантки стають солдатами і гинуть. Задля спасіння мешканців м. Галле жертвує собою її дочка Катрін. Але матінка Кураж і в заключній сцені така ж слабка і покірنا долі. Як і раніше, вона тягне свій візок і поспішає за солдатами на війну.

Твором значного філософсько-морального змісту стала п'єса “Життя Галілея” (1939), у якій драматург порушує проблеми, що залишаються актуальними і в наш час.

П'єса “Добра людина із Сичуані” (1940), яку Брехт вважав своїм улюбленим твором, найбільш вдало відображає принципи “епічного театру”. У центрі п'єси-притчі проблема добра і зла. Боги подорожують по землі у пошуках доброї людини. Тільки доброзичлива дівчина Шен Тен приймає їх на ніч. За винагороду від богів дівчина купує тютюнову крамницю. Добре серце спонукає її допомагати ближнім, але шахраї, користуючись цим, приводять її справу до краху. Щоб зарадити цьому, Шен Те перевдягається в чоловіка і з'являється під виглядом неіснуючого двоюрідного брата – Шуї Та, який виганяє обманщиків, відкриває тютюнову фабрику і безсердечно експлуатує робітників. І так кожного разу: коли доброта Шен Те підводить її до краю загибелі, з'являється Шуї Та зі своїми жорстокими засобами. Ця роздвоєність доводить, що добро неможливе у сучасному суспільстві. Але боги не відмовляються від ілюзії, що добра людина існує на землі, інакше їм потрібно визнати, що світ потрібно переробити. Вони не можуть порадити Шен Те, як їй жити, і погоджуються на її роздвоєність. В епілозі автор звертається до читача з вибаченнями за “погану” розв'язку.

У роки Другої світової війни Брехт продовжує активну громадську і творчу діяльність. Разом з Л. Фейхтвангером він переробив для сцени роман “Сімона” (“Сни Сімони Машар”, 1941). У цей період з’являються сатиричні сцени Брехта “Швейк у другій світовій війні” (1942-1944). В еміграції драматург створює одну з кращих своїх п’єс – “Кавказьке крейдяне коло” (1947), драму “Дні Комуни” (1948) та інші твори.

Американська влада після війни перешкоджала від’їзду Брехта на батьківщину, до Берліна, оскільки це була столиця Німецької Демократичної Республіки, соціалістичної держави, що утворилась внаслідок перемоги над фашизмом. Він зміг здійснити переїзд тільки у 1948 р.

По приїзді у Берлін Брехт відразу починає активно готувати до постановки на сцені твори, написані в еміграції. 11 січня 1949 року відбулась прем’єра “Матінки Кураж”. Спектакль перетворився у повний тріумф Брехта як драматурга і режисера. Далі разом із дружиною, відомою драматичною актрисою Геленою Вайгель, Брехт створює театр “Берлінський ансамбль”, який набуває великої популярності у всьому світі.

Одночасно з плідною постановницькою діяльністю Брехт продовжує працювати над теорією драми і пише свою головну естетичну працю “Малий органон” для театру” (1948). В останні роки свого життя всесвітньовідомий драматург і режисер часто виступає і як автор ліричних віршів. У поетичній творчості, за словами Йохена Гібера, “Бертольт Брехт піднявся до недосяжних вершин любовної лірики. Коханню присвячений його найкоротший вірш. Він складається з трьох рядків, говорить про все і називається “Слабини”: “Ти не маєш жодних. А мав одну: Я любив” (журнал “Deutschland”. – 1997. – №6).

Не меншої популярності набувають його публіцистичні виступи. Брехт був членом Всесвітньої Ради Миру. У 1954 р. його було нагороджено міжнародною премією “За зміцнення миру між народами”. Незадовго до смерті п’ятдесяти-восьмирічний Брехт, зі зростаючою тривогою вдивляючись у похмуро-грізне обличчя свого часу (а в світі тоді набувала обертів так звана “холодна війна”), написав пророчі слова: “Проти кого заплановано Третю світову війну? Проти французів? Проти поляків? Проти англійців? Проти росіян?

Чи проти німців? Невже ви хочете зробити перший крок до війни? Адже ми знаємо, що існують мирні можливості для возз'єднання німецьких земель, мирні й вільні... Війна нас роз'єднала, але не війна може нас об'єднати знову". Можливо, його твори вважали першими творами ХХІ століття саме тому, що, побачивши спотворене обличчя свого часу і жажнувшись побаченого, Б. Брехт застерігав майбутні покоління від повторення трагічних помилок віку "великих воєн і великих революцій".

Багаторічна напружена праця підірвала здоров'я Брехта. 14 серпня 1956 року він помер від серцевого нападу. Поховано видатного сина німецького народу поруч із Гегелем і Фіхте.

Епічний театр Бертольта Брехта

Біля джерел епічного театру Бертольта Брехта стоїть творчість Бернарда Шоу, який започаткував проблемно-інтелектуальний напрям у драматургії ХХ ст. Брехт заперечує традиційний, так званий аристотелівський театр з його прагненням змусити глядача пережити найглибинніші, сутнісновагомі для нього емоції, що призводило б до істотної зміни внутрішнього світу людини, а не спонукало її змінювати світ зовнішній. Бертольт Брехт звертається до розуму глядача. Останній повинен зберігати упродовж вистави вільну та ясну думку, яку не затьмарює ілюзія сцени і яка сприяє критичному мисленню, узагальненню того, що відбувається на сцені. Такі естетичні принципи, що стали визначальними для епічної драми Брехта, вже спостерігалися раніше у п'єсах Шоу.

Але театр Бертольта Брехта виникає також під впливом тенденцій нового модерністського мистецтва ХХ ст. Наголошуючи на тому, що в сучасному світобаченні театр відіграє особливу роль серед інших видів мистецтва, модерністи шукали і відстоювали ідеї радикального перетворення сценічного мистецтва. Так, з'явилися концепції "трагедійного театру"¹, "театру соціальної маски"², "театру жорстокості", "театру абсурду"³, "епічного театру", "тотального театру"⁴.

Теорія "епічного театру" була сформульована Брехтом наприкінці 20-х років ХХ ст. Завдання театру він вбачав у створенні цілковитої ілюзії життя на сцені. Актору не було

потреби повністю перевтілюватися у свого персонажа (що передбачалося, зокрема, за системою Станіславського). Його завдання полягало в тому, щоб грати і через гру показувати, яким є герой, і примушувати таким чином глядача думати, споглядаючи.

Обираючи наріжним каменем свого мистецтва принцип – вплив на “розум”, а не на “серце”, – Брехт вводить до п’єси “зонги” – пісні-монологи, з якими герой звертається до залу. Найчастіше ці пісні безпосередньо не зумовлюються обставинами дії. Герой стає рупором ідей автора: підсумовує події, розмірковує над їхнім змістом і передає результат цих міркувань на розсуд глядача.

Брехт так буде п’єсу і виставу, що глядач має постійно пам’ятати, що він перебуває в театрі, що перед ним сцена, а на ній актори. Для цього він до мінімуму зменшує кількість декорацій, надає підкресленої умовності костюмам і гриму акторів, не дотримуючись при цьому принципу повної відповідності зображуваній історичній епосі. За Брехтом, це сприяє передачі глядачеві раціонального і критичного ставлення до того, що він бачить на сцені. Драматург вважав, що і автор повинен критично ставитися до матеріалу, художньо втіленого в його п’єсі. У зв’язку з цим Брехт стверджував, що “сучасний нам світ може бути змальований лише в тому разі, якщо його уявити як світ, котрий можна змінити”.

Дію в своїх п’єсах драматург часто переносить в екзотичні, зовні нереальні обставини (“Добра людина із Сичуані”, “Кавказьке крейдяне коло”).

Сценічний ефект п’єс Брехта підсилювався різними табличками з написами, що з’являлися над головами акторів перед початком кожного нового епізоду. В цьому драматург також вбачав засіб посилення критичного ставлення до того, що відбувається на сцені.

Театр Брехта був театром “відкритих висновків”, тому що, пропонуючи глядачеві одночасно кілька логічних висновків, що взаємовиключають один одного, режисер таким чином підводив його до певного висновку, який той мав вже зробити самостійно. Глядач завдяки цьому змушений був втручатися не в хід сценічного дійства, а в процес самого життя.

Режисер не імітував життя, а розмірковував над ним. Завдяки цьому театр Брехта ставав дидактичним, де головна

роль відводилась безпосередньо режисерові та глядачеві. Актор повинен був, з одного боку, грати, а з іншого – залишатися самим собою, просто людиною, яка, розігруючи сцену в образах, повинна була ототожнювати себе з учасниками дійства. Актор, як жива людина, мав дивитися на свій персонаж не лише збоку, відсторонено, а й зверху вниз, хоч ким би він був – маркітанткою Кураж чи Галілеєм, Гамлетом чи Турандот. Звідси – відомий “*ефект очуження*” Брехта. О. Чирков наголошує, що цей принцип передбачає незвичне зображення звичайного, і його слід відрізнити від поняття *відчуження* – соціального, економічного: відчуження людини від суспільства, дітей від батьків, працівника від результатів праці тощо. Брехт вказує на те, як саме має реалізовуватися даний ефект: “Щоб застосовувати ефект очуження, актор повинен *відмовитися від повного перетілення* в сценічний образ. Він лише показує цей образ, лише цитує текст, лише *повторює* реальну подію. Глядач не “замерзає”; психологічно він не уніфікований: не впадає в настрій, який би фатально відповідав тому, що розігрується на сцені. (Він може відчувати гнів там, де сценічний образ відчуває радість і т.д. Йому уявляється, а іноді навіть пропонується уявити інший поворот подій чи навіть знайти його і т.д.) Події *історизуються* і соціально *визначаються оточенням*” (IV додаток до теорії “*Купівля міді*”, 1940). Отож, мета Брехта – театр, який тлумачить уроки історії. Звідси всі його персонажі – пішаки в ідейній та політичній грі, а актор – ідеолог, що грає цими персонажами.

Концепція “епічного театру” позначилась на сюжеті драматичного твору. Зовсім відмовитись від сюжету Брехт, звісно, не міг. Тому для реалізації завдань свого “епічного театру” він брав або найтривіальнішу ситуацію, або позичав “чужий” сюжет, як то було, наприклад, у “Тригрошовій опері” чи в “Матінці Кураж”. Такий підхід дозволив драматургу відволікти глядачів від самого сюжету, оскільки вони знали наперед, як розгортатимуться події і чим усе закінчиться. Увага завдяки цьому спрямовувалася на сприйняття авторської думки, поглиблюючи критичне ставлення до зображуваного. Сам Брехт вважав, що умовність його театру не тільки не заважає, а суттєво сприяє глибокому пізнанню дійсності. “Головна перевага епічного театру... – це його

природність, його земний ґатунок і його відмова від будь-якої містики, яка з давніх давен властива звичайному театрові”.

1930 року в нотатках до п’єси “Піднесення і падіння міста Махагоні” Брехт підбиває підсумки цілому етапу своїх роздумів над шляхами розвитку драми і сценічного мистецтва, втілюючи свої думки в широко відому схему:

Драматична форма театру	Епічна форма театру
Дія	Розповідь
Залучає глядача до сценічної дії і розтрачує його активність	Робить глядача спостерігачем, але пробуджує його активність
Дає змогу виявити його почуття	Примушує його приймати рішення
Переживання	Світогляд
Глядач співпереживає	Глядач вивчає
Гіпноз	Аргументація
Сприймання консервується...	переходить у пізнання...

¹Ідея трагедійного театру належить англійському реформатору сцени Гордону Крегу. Критично ставлячись до реалістичного театру з його “літературою” і “літературщиною”, Крег настійно радив режисерам шукати джерела натхнення не стільки всередині театру, скільки поза його світом – у суспільстві. Він відзначав, що театр, вбираючи в себе “природні” враження, має навчитися організовувати їх в абстрактні, відсторонені від побутової конкретності форми, притаманні, наприклад, музичним творам. В цілому трагедійний театр Г. Крега був багато в чому співзвучний філософським шуканням Ф. Ніцше: театральна дія сповнювалася надсміслом, надособистісною істиною, загальною й закономірною. Звідси й визнання основного жанру – трагедії. Мета Г. Крега – театр, що розкриває філософію життя.

²Ідея “театру соціальної маски” належить російському режисеру-експериментатору Всеволоду Мейерхольду, в творчості якого найвиразніше втілюються принципи театру широкого модерністського напрямку. Орієнтуючись на гру актора з маскою і в масці, Мейерхольд намагався відобразити на сцені не стосунки між людьми тієї чи іншої доби, того чи того середовища, а серію не пов’язаних між собою осіб-соціальних типів. Мейерхольд довів до довершеності напрацьовані принципи реформаторського театру.

³“Театр абсурду” теж відкидає реалізм копіювання життя. У драмі “театру абсурду” нічого не відбувається, а те, що діється, – абсурдне і незрозуміле, – чиниться невідомо чому та задля чого. З драми зникає сюжет, і власне дія, драма, якщо виходити з визначення Аристотеля, перестає бути драмою. Персонажі такої драми є носіями масок, вони лише грають, кожен свою роль, не маючи власного обличчя, характеру. Мова персонажів позбувається засобів висловлення думки, зображає безглуздість, абсурдність життя. “Театр абсурду” демонструє глухий кут людського існування, з якого немає виходу, приреченість усіх, загибель всього. У “театрі абсурду” талановито розкривається духовне зубожіння обивательського суспільства, апатія та безглуздість його існування. До “театру абсурду” належить творчість С. Беккета, Е. Іонеско, А. Адамова і Ж. Жене (Франція), Д. Буццаті і Е. Д’Ерріко (Італія), Г. Пінтера і Н. Сімпсона (Англія). В їхніх творах світ постає алогічним, ірраціональним, герої охоплені почуттям відчаю і приреченості, їхні дії і вчинки позбавлені психологічної мотивації. Для “театру абсурду” характерні гротеск, пародія, алегорія, фантастика, буфонада, фарс.

⁴ Цікавим явищем сучасного авангарду є гепенінг (англ. happening – випадкова подія) – найпоширеніший різновид мистецтва дії (процесу, демонстрації тощо). Це один із проявів акціонізму, спрямованого на заміну традиційного художнього твору простим жестом, розіграною виставою, спровокованою подією.

Гепенінг постав як форма авангардистського театру (тотальний театр) у Нью-Йорку (1957). Тут чітко виявилася тенденція авангардизму до розмивання грані не тільки між окремими видами мистецтва, а й між мистецтвом і дійсністю, відбулося уявлення про процесуальний характер художньої діяльності, про перевагу творчого акту над його результатом.

Гепенінг має коріння ще в фольклорних дійствах, у середньовічних мандрівних театрах, маскарадах, фестивалях тощо, кожен учасник яких міг бути водночас глядачем, “актором”, “сценаристом”.

В Україні цей різновид сучасного мистецтва застосовується переважно представниками неоавангардизму, його елементи використовуються у Київському театрі на Подолі.

П’єса “Життя Галілея”

У “Передмові” до п’єси Б.Брехт писав: “Злочин Галілея можна розглядати як “первородний гріх” сучасних природничих наук. Новою астрономією глибоко цікавиться новий клас, буржуазія, оскільки в астрономії знаходили підтримку

революційні соціальні течії того часу; Галілей перетворив її в строго обмежену спеціальну науку, що саме завдяки своїй “чистоті”, тобто своїй байдужості до способу виробництва, мала змогу розвиватися більш-менш безперешкодно. Атомна бомба і як технічне, і як суспільне явище – кінцевий наслідок наукових досягнень і суспільної неспроможності Галілея”.

Показово те, що драматург розпочав роботу над п’єсою, коли в газетах з’явилось повідомлення про розщеплення урану, розуміючи, що в умовах фашизму це наукове досягнення стало страшною загрозою для людства. П’єса писалася впродовж 1938-1957 років і має три редакції, що прочитуються певною мірою по-різному. Перша була створена напередодні Другої світової війни і сприймалася як заклик до антифашистської боротьби. Поява другої була обумовлена трагедією випробування атомної зброї та знайомством Брехта з А. Ейнштейном. Ця редакція піднімає проблему впливу науки на долю людства та моральної відповідальності кожного за все, що діється в світі. Третя і остаточна редакція (1957) виразніше підкреслила проблему попереднього варіанту: було знято дві картини (“Чума” і “Андреа перевозить рукопис Галілея через кордон”), змінено кілька сцен, що позбавило образ Галілея ореолу високої самопожертви.

Сам драматург підкреслював незвичайність і нетрадиційність свого твору. Він писав: “Перед театром неминуче постане питання, чи трактувати “Життя Галілея” як трагедію, чи як оптимістичну п’єсу? Вибрати для провідної тональності Галілеєве “вітання новому часові” з 1-ї сцени чи деякі моменти з 14-ї? Згідно пануючих законів драматургії центр ваги має бути наприкінці. Але ця п’єса побудована не за звичними правилами. У ній змальовано світанок нової ери і зроблено спробу переглянути деякі забобони щодо початку будь-якої нової ери”.

Головне ідейно-художнє навантаження в творі несуть монологи Галілея. Саме через них розкривається не лише внутрішній світ героя, його наукові та суспільні погляди, а й суть заявлених автором конфліктів, власне, – проблематика п’єси.

У перших картинах Галілей – відомий учений, який “відчуває” науку як естетичну насолоду “відкривання істини”. Перед нами переконаний оптиміст, що романтично вірить у прихід “нових часів”, коли все оживе й рухатиметься,

як відкриті ним чотири супутники, що підтверджують систему Коперника. “Сьогодні десяте січня шістсот десятого року. Сьогодні людство заносить у літописи: небо скасовано”, – промовляє Галілей, переконаний, що всі готові сприйняти і прийняти його відкриття. Сагредо, вірний і люблячий друг, реальніше ставиться до світу. Він попереджає Галілея про небезпечні наслідки його відкриттів і в розпачі вигукує: “Злощасна та ніч, коли людина пізнає істину. Як можуть власть імущі тримати на волі того, хто знає правду, бодай про найвіддаленішу зірку! Невже ти гадаєш, що папа зважить на твою правду, коли ти скажеш йому, що він помиляється? Хіба він не знав того раніше?...” Але Галілей, що піддав сумніву світобудову й Бога, наївно вірить у людину: “Я вірю в людину, а це означає, що я вірю в її розум”.

Влада розуму для Галілея абсолютна. І в цьому один із глибинних конфліктів п’єси. Він вірить у людину, в її розум, але спочатку не усвідомлює всієї глибини людських слабкостей, і тому не почуває своєї відповідальності як вчений перед цими тисячами, що не доросли – і не з своєї вини – до розуміння науки, прогресу й свободи, пропонованих наукою.

Галілей відстоює незалежність науки від суспільних чи особистістих факторів. “Як вчені, ми не повинні питати себе, куди може повести істина”, – проголошує Галілей, який з часом, можливо, пошкодує про те, що своєчасно не поставив перед собою такого питання. Навряд чи він підняв би руку на світобудову Птолемея, якби з самого початку розумів, на який небезпечний шлях вступає, на чий інтереси посягає своїм вченням і які сили він настроює проти себе.

Та Галілей упевнений, що йому легко вдасться переконати всіх у своїй правоті доводами розуму та неспростовними фактами і дослідями: “Адже й ченці люди... І вони піддаються владі доказів”. Але, незважаючи на те, що Колегіум Романум підтверджує відкриття Галілея, папський консиліум не вірить в істину, відкрити вченим. Їх зусилля вочевидь направлені не на те, щоб її спростувати, а на те, щоб примусити Галілея замовкнути. Кардинал звинувачує Галілея в тому, що той, живучи на Землі, “каляє своє гніздо”.

У своєму аналізі п’єси Брехта В.Стус вказує на те, що ці думки, висловлені кардиналом, парадоксально поєднуються з оцінкою маленького ченця. Той абсолютно щиро і справед-

ливо доводить Галілеєві, що нова коперниківська космогонія завдасть шкоди найбіднішому селякові. Цей селяк жив з вірою у винагороду за важку земну юдоль, хай хоч на тому світі, а Галілей забирає в нього цю віру, вибиваючи її, наче стільця з-під ніг повішеного.

Гріхопадіння Галілея відбувається поступово. Він з обуренням відкидає те, до чого пізніше сам приходить. “Якби я погодився замовкнути, то зробив би так, без сумніву, з нищих мотивів, щоб жити у достатку, не знати переслідувань, – відповідає Галілей маленькому ченцеві, що закликав його відмовитись від наукових досліджень та публікацій. Але після того, як інквізиція оголосила вчення Коперника еретичним і заборонила його розповсюджувати, Галілей упродовж восьми років мовчить, не відповідає на звернені до нього з усіх боків заклики, тримається на відстані від суперечок з приводу сонячних плям, що охопили всю Європу. І робить він це саме з нищих міркувань, які раніше засуджував. Галілей виганяє одного із своїх учнів, ренегата, що виступав із засудженням вчення, гнівно наголошуючи: “Той, хто не знає істини, той просто неук, але хто її знає і називає брехнею, той злочинець”. Ці слова лунають як прокляття самому Галілею 22 червня 1633 р. у день його малодушного зречення.

Сцена зустрічі з учнями після зречення вченого на суді – ключова для трактування образу Галілея.

“Андреа (голосно). Нещасна та країна, що не має героїв.
Галілей. ... Нещасна та країна, якій потрібні герої.”

Перед нами вічна дилема: що вартісніше для справи: щоб за неї вмирати, чи щоб задля неї жити? Галілей залишився жити і працювати. Але пройшовши всі митарства, прийнявши не одне важке рішення, врешті розуміє, що наука, як і будь-який людський вчинок, вимагає насамперед мужності. Людина повинна відповідати за свої вчинки. Особливо, якщо їхні наслідки зачіпають усе людство. На початку твору Галілей радів з того, що “астрономія вийшла на площі”, наприкінці – зрозумів, що, давши людям телескоп, вже не має права відмовитись від тих сумнівів і відкриттів, які вони зробили завдяки його винаходу. А він, завоювавши довіру і підтримку народу і маючи можливість перетворити науку у важіль народного блага, піддався слабкостям плоті, зрадив народ, науку, справу свого життя, самого себе.

Галілей побачив, що людство на загал “занадто темне, несвідоме”. Воно не готове гідно розпорядитися відкриттями вчених, знайти благо для себе. І вчений мусить завжди пам’ятати, що його відкриття змінює реальність як у “високому” світі вселенських істин, так і в “низькому” світі щоденних людських клопотів. Тому він повинен прогнозувати наслідки своїх відкриттів не лише для “чистої науки” чи “високої політики”, а й для кожної живої істоти.

У 14-й картині учень Галілея Андреа Сарті, що відмовився від свого вчителя після того, як той зрікся істини, приходять попроситися перед від’їздом за кордон. Він любить, незважаючи на все, свого вчителя і тому, довідавшись, що той всі ці роки таємно продовжував свої дослідження, легко піддається спокусі зрозуміти та виправдати його поведінку. Але сам Галілей і разом з ним Брехт вважають, що вчений не має права на виправдання та прощення, адже він зрікся не тому, що то був стратегічний задум, а перш за все через елементарне почуття страху. І його зречення не тільки не пішло на користь науці, але й надовго затримало її розвиток, перелякало, деморалізувало багатьох вчених, примусило їх відмовитися від досліджень і публікацій. Наприклад, Декарт, дізнавшись про зречення Галілея, “сховав у скриню свій трактат про природу світла”, після чого його так і не знайшли.

Найбільшим своїм злочином Галілей вважає те, що зрадив своє покликання. Сенс його буття, як запізно зрозумів він, був не так у винаходах, як у тій позиції, духовній, етичній, соціальній, яку він займав як вчений. Своїм зреченням він породив ціле покоління науковців-служок, які в ім’я спокійного винахідництва ідуть на безконечні компроміси, прискорюючи падіння людства у прірву виродження і самознищення. Галілей картається, тому що зрікся самої можливості внутрішньої свободи, відповідальності за власні вчинки, простору, які, власне, сам же й відкрив цілому світові.

У п’єсі Брехта йдеться про одвічну боротьбу гуманізму й антигуманізму, добра і зла. І в цій боротьбі принциповою є позиція кожної людини, яка усвідомлює свою відповідальність перед людьми й історією. Тому безкомпромісний Брехт вважає, що зречення Галілея “було злочином” і легендарний вчений не може бути виправданий перед нащадками, адже він, зрадивши своє відкриття, загальмував

прихід нових часів і сприяв поверненню часів старих, які називали себе “новою добою”.

Таке трактування повною мірою віддзеркалювало світогляд Брехта, який писав у передмові до “Життя Галілея”: “Що за теревені про “нові часи”? Хіба не застарів сам цей вираз? Він долинає до нас лише в ревищі захриплих горлянок. Саме зараз варварство маскується під нові часи. Воно заявляє, що сподівається прожити тисячу років.

Так чи не краще триматися старих часів? Говорити про зниклу Атлантиду?

Коли я на сон грядущий думаю про ранок учорашній, щоб не думати про завтрашній? Чи не тому я займаюсь епохою розквіту мистецтв і наук – епохою трьохсотрічної давнини? Сподіваюся, що ні.

Порівняння з ранком і ніччю оманливі. Щасливі часи настають не так, як настає ранок після нічного сну”.

Як бачимо, Брехт у “Житті Галілея” художньо втілив свою, авторську концепцію буття, яка відзначається складністю й багатозначністю. І вже тому його п’єсу, на думку Ю. Борева, можна визначити як драму-концепцію, тобто драму глибокого інтелектуального наповнення.

“Матінка Кураж та її діти”

П’єса “Матінка Кураж та її діти” (Mutter Courage und ihre Kinder, 1939) може розглядатись як яскравий приклад естетики “епічного театру”. Успіх до неї прийшов на сцені “Дейчес театер” (1949), і ще більшим він став після постановки 1951 року, здійсненої Брехтом у створеному ним театрі “Берлінер ансамбль”.

П’єса являє собою хроніку подорожі маркітантки Анни Фірлінг, на прізвисько матінка Кураж, і її трьох дітей (Катрін, Ейліф, Швейцеркас) під час Тридцятирічної війни (1616 – 1648). Щоб прогодувати сім’ю, вона мандрує в обозі спочатку армії протестантів, а пізніше – католиків.

“Матінка Кураж та її діти” створювалась напередодні Другої світової війни. Ось як про це писав дослідник творчості Б. Брехта І. Фрадкін: “Подумки письменник вже собі уявляв зловісні обриси катастрофи, що насувається. Його п’єса була голосом перестороги, в ній містився заклик до німецького

народу не тішитися обіцянками, не розраховувати на вигоду, не зв'язувати себе з гітлерівською клікою круговою порукою, узами спільних злочинів і спільної відповідальності та розплати”.

Час дії п'єси, написаної Брехтом в еміграції, особливо значущий для німців: Тридцятирічна війна була найбільш руйнівною для Німеччини. В пам'яті людей вона залишилась як період розрухи, розбою і кровопролиття. У п'єсі війна йде дванадцять років; фургон матінки Кураж, мандруючи кривавими шляхами війни, об'їздив вже Польщу, Баварію, Італію, Саксонію...

Масштаби історичної хроніки допомогли письменнику показати грандіозність народної трагедії, історичний же матеріал допоміг Брехту знайти і найбільш типову, колоритну фігуру головної героїні. Мова йде про ту саму “матінку Кураж”, яка вперше згадується в одному з творів сучасника і учасника Тридцятирічної війни Ганса Гріммельсгаузена. Маркітантка Кураж, “страшенна обманщиця і бродяга”, лише побіжно згадана у давній повісті, у драмі Брехта посіла центральне місце. Саме ця жінка, яка готова мати зиск зі смерті своїх співвітчизників, стала героїнею п'єси, і зображення її характеру мало подвійну мету: засудити корисливість, що веде до злочину, і розбудити свідомість мас, щоб вилікувати їх від страшної фашистської зарази.

Кураж одночасно і героїня, і псевдо героїня. В п'єсі це розкривається як через зіткнення характерів (балакуча Кураж / безмовна Катрін), так і завдяки “зонгам” – головній зброї брехтівської іронії. Філософія Кураж, що ґрунтується на мудрому сприйманні життя, яким воно є (зонг “Пісня про Велику капітуляцію” у 4 сцені), доводиться драматургом до гротеску, до розуміння уразливості і згубності компромісів. Інакше кажучи, завдяки “Пісні” Брехту вдається розкрити фальшивість тих цінностей, які, на перший погляд, подаються у п'єсі як позитивні. Мудрість Кураж – її невігластво. Героїня п'єси непередбачувана: вона то кляне війну, то знову бере в ній участь. Стара говорить: “Буває, що поразка дуже вигідна маленьким людям. Тільки честь втрачена, а решта – в порядку”. Але, подумавши, додає: “А взагалі-то можна сказати, що нам, людям простим, і перемога, і поразка обходяться дорого”.

Вир війни затягує хитромудру маркітантку, яка, не маючи ілюзій щодо справжніх цілей цієї війни, й собі хоче погрітися біля її вогню. Але за все потрібно платити: матінка Кураж втрачає на війні всіх своїх дітей. Як зауважив І. Фрадкін, “дітей Кураж ведуть до загибелі їхні позитивні нахили, їхні добрі, людяні риси”. Вербувальники забирають Ейліфа до війська, і він гине, страчений своїми ж, оскільки так і не зрозумів, що грабунок і насильство, які є “схвальними” у ході воєнних дій, стають злочином після замирення. Він гине від надмірної хоробрості, прагнення подвигів, хоча і в його розумінні. Меншого сина Швейцеракса матінка Кураж влаштовує на безпечну посаду полкового скарбника. Але він, опинившись у полоні в католиків, не “зрозумів”, що не слід від них ховати полкову касу. Інакше кажучи, його вбиває наївна чесність. А Катрін згубила її доброта: пожалівши маленьких дітей, вона почала бити в барабан, аби попередити, що католицькі солдати збираються напасти на місто і всіх знищити. Загибель Катрін змальована як справжній героїчний вчинок, а картина її страти – одна з найсильніших в драмі. Ідею трагічної приреченості дітей Кураж у п’єсі узагальнює іронічний зонг про легендарних особистостей, що буцімто теж стали жертвами власних чеснот.

Провину за зламані долі дітей Б. Брехт, перш за все, покладає на їхню матір. Можна сказати, що їхня смерть “монтується” з комерційними справами матінки Кураж, маркітантку в ній ніщо не може знищити, навіть смерть власних дітей. Наприклад, у сцені прощання з Катрін, здерев’янілими руками покриваючи простирадлом її тіло, Кураж одночасно лізе по гаманець, щоб заплатити за поховання. Пальці звично відраховують монети, стара і в цей момент не втратила здатність рахувати.

Отже, Матінка Кураж залишається одна, доля її не влаштована. Маркітантка, незважаючи на весь свій цинізм і спритність, не дуже пасує до порядків цієї війни, так раніше вона не могла покинути Катрін і піти з кухарем. Але дочку поховано, і ... Кураж знову тягнеться зі своїм фургоном за полком, що вирушив у черговий похід. І взагалі, фургон, цей живий, вічний аксесуар війни, став у п’єсі виразною метафорою, що втілила в собі простори і динаміку війни, її

переможні ритми і згубні наслідки.

Справжнє пізнання трагедії війни і трагічності життя в цілому, за Брехтом, потребує не емоційних реакцій (вони в кожного свої), не опори на загальноприйняті норми, не релігійної віри, а роботи інтелекту, вільної думки. Отже, драматург, створюючи і руйнуючи ілюзію, бореться саме з некерованою глядацькою емоцією. Глядач задає собі питання: “Невже матінка Кураж так нічого і не зрозуміла?”. На нього відповідає сам Б. Брехт: “Глядачі інколи марно очікують, що жертви катастрофи обов’язково з цього винесуть урок... Драматургу важливо не те, щоб Кураж в кінці прозріла... Для нього важливо, щоб глядач все ясно бачив”.

Таким чином, глядач в деяких епізодах може співчувати Кураж, але ніколи з нею себе не ототожнює, адже, в кінці кінців, важливо не те, що бере з досвіду війни Кураж, а реакція на її метаморфози глядача.

Література про життя і творчість Б. Брехта

1. Братко В.О. Новаторство Брехта-драматурга. До вивчення драми “Життя Галілея”. 11 клас // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2000. – № 2. – С. 43-46.
2. Брехт Б. О театре. – М., 1960.
3. Бояджиев Г. От Софокла до Брехта за сорок театральних вечеров. – М.: Просвещение, 1981. – С. 328-338.
4. Затонський Д.В. Дискусії про реалізм і Бертольт Брехт // Затонський Д.В. У пошуках сенсу буття. – К., 1967.
5. Затонський Д. Реалізм Бертольта Брехта / Передмова до видання: Бертольт Брехт. Копійчаний роман. Матінка Кураж та її діти. Кавказьке крейдяне коло. – К.: Дніпро, 1973. – С. 7-10.
6. Зарубежная литература XX века / Под ред. В.М. Толмачева. – М.: Изд. центр «Академия», 2003. – С 370-371.
7. Зингерман Б.И. Очерки истории драмы XX века. – М.: Наука, 1979. – С.218-267.

8. Карягин А. Современный критический реализм и театральное искусство (К методологии изучения проблемы) // Реализм и художественные искания XX века. – М.: Наука, 1969. – С. 134-169.
9. Ніколенко О.М. “Наше неучтво безмежне. Так зменшимо його хоча б на крихту!” Вивчення п’єси Б. Брехта “Життя Галілея”. 11 клас. – Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1998. – №8.
10. Ніколенко О.М. Основні тенденції розвитку драматургії кінця XIX – початку XX ст. // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1999. – №11. – С. 48-51.
11. Савчук Р.П. “... Застосовувати свої знання тільки на благо людства” (Б.Брехт). Вивчення п’єси “Життя Галілея” з використанням елементів лінгвістичної концепції О. Потєбні // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1998. – № 12. – С. 35-40.
12. Ступнікова С.І. “Мистецтво – доля обраних”. Конспект уроку -пошуку по вивченню творчої біографії Бертольта Брехта. 11 клас. // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1998. – № 7. – С. 30-33.
13. Стус В. Про п’єсу Б.Брехта “Життя Галілея” // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1998. – № 12. – С. 32-35.
14. Фрадкин И.М. Бертольт Брехт. Путь и метод. – М., 1965.
15. Чирков А.С. Эпическая драма: Проблемы теории и поэтики. – К., 1988.
16. Шепель Ю.О. Епічний театр Бертольта Брехта // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1998. – №2. – С.62-63.
17. “1998 рік оголошено “роком Брехта” [Добірка матеріалів] // Зарубіжна література. – 1998. – Число 5 (69).

ЖИТТЯ ГАЛІЛЕЯ*

(скорочено)

Дійові особи

Галілео Галілей. Андреа Сарті. Синьйора Сарті, економка Галілея, мати Андреа. Людовико Марсілі, багатий молодий чоловік. Куратор Падуанського університету, синьйор Пріулі. Сагредо, друг Галілея. Вірджінія, дочка Галілея. Федерцони, шліфувальник лінз, помічник Галілея. Дож. Радники. Козімо де Медічі, великий герцог Флоренції. Гофмаршал. Теолог. Філософ. Математик. Старша придворна дама. Молодша придворна дама. Лакей герцога. Дві черниці. Два солдати. Стара жінка. Товстий прелат. Двоє вчених. Двоє ченців. Двоє астрономів. Дуже худий чернець. Дуже старий кардинал. Патер Христовор Клавіус, астроном. Маленький чернець. Кардинал-інквізитор. Кардинал Барберіні, згодом Папа Урван VIII. Кардинал Веллармін. Двоє писарів-ченців. Дві молоді дами. Філіппо Муціус, вчений. Синьйор Гафоне, ректор Пізанського університету. Вуличний співець. Його жінка. Ванні, ливарник. Урядовець. Високопоставлений урядовець. Суб'єкт. Чернець. Селянин. Прикордонник. Писар. Чоловіки. Жінки. Діти.

1.

Галілео Галілей, викладач математики Падуанського університету, прагне довести правильність нового вчення Коперніка про будову всесвіту.

*У тисяча шістсот дев'ятім році
Світільник розуму осяв
Всю Падую з малого дому
Галілео Галілей обрахував.
Земля – у русі. Сонце – нерухоме.*

Убогий кабінет Галілея в Падуї. Ранок. Хлопець Андреа, син домоправительки, приносить склянку молока і булочку. Галілей (весело пирхуючи, вмивається до пояса). Постав молоко на стіл, та дивись, не закрий якої книги.

*Друкується за виданням: Тема. На допомогу вчителю зарубіжної літератури. – 1999. – №4. – С. 80-128. Переклад з нім. Василя Стуса.

Андреа. Мати каже, треба вже заплатити молочареві. А то він враз опише круг навколо нашого дому, синьйоре Галілео.

Галілей. Треба казати “опише коло”, Андреа.

Андреа. Як хочете. Коли не сплатите, то він опише нас кругом, синьйоре Галілео.

Галілей. Гарзд! Я щось для тебе маю. Поглянь-но за таблицями зірок.
Андреа витягає велику дерев'яну модель сонячної системи.

Андреа. Що це таке?

Галілей. Астролябія: ця штука показує, як обертаються планети навколо Землі. Так вважали старі люди.

Андреа. Як?

Галілей. Цілих два тисячоліття людство вірило, що Сонце і всі небесні тіла обертаються навколо нього. Папа, кардинали, князі, вчені, каштани, купці, перекупки риби і школярі вірили, що буцімто нерухомо сидять в цій кристалічній сфері. Але віднині ми вирушаємо, Андреа, в далеку подорож. Бо старі часи минули, настав новий час. Ось уже сто років, як людство жде чогось. У містах стало тісно, в головах теж. Забобони й чума. Віднині ж знаймо, так є, але так не буде. Адже все рухається, мій друже. Я навіть сказав би, що все почалося з кораблів. Споконвіку вони держалися берегів. Та нараз покинули їх і рушили у відкрите море. По нашому старому континенту пішла чутка: десь є нові континенти. І відколи наші кораблі до них добилися, регочуться на всій землі: велике страшне море – не таке вже велике й не таке страшне. Забаглося дослідити причини всіх речей: чому падає камінь, коли його впустиш, і як це він зноситья вгору, коли його жбурнеш. Що не день – то нове відкриття. Навіть столітні діди нащуплюють вухо, аби почути від юнаків, що у світі нового. Вже багато відкритого, та ще більше можна відкрити. Отже, роботи буде і новим поколінням.

Бо там, де тисячоліттями гніздилась віра, тепер оселився сумнів. Всі кажуть: так, це написано в книгах, але ж дозвольте нам тепер самим поглянути. З найбільш прирвичасними істинами тепер не церемоняться: сумніваються в тому, в чому раніш ніколи не сумнівались.

Від цього знявся такий вітер, що розвіяв поли золототканих одінь князів і прелатів, заголивши і товсті і сухі ноги – такі ж ноги, як і в нас. А небо, як виявилось, – порожнє. Тому й зчинився на світі веселий регіт.

Але води Землі крутять нові прядки і кросна на мануфактурах і різні пристрої на корабельних верфях; у ливнових і парусних майстернях на новий лад одночасно рухаються п'ятсот рук. Повір мені, ще за нашого життя про астрономію провадитимуть на всіх базарах. Навіть сини перекупок риби бігатимуть до

школи. Бо жадібним до нового людям наших міст сподобається, коли нова астрономія дасть змогу рухатись і Землі. Завжди вважали, що зорі пришилені до кристалічного склепіння і тому не падають. А тепер ми набралися мужності і дозволяємо їм вільно і без упину плавати в порожнечі. І вони йдуть у далеку подорож, отак, як наші кораблі, без упину в далеку безкінечну подорож. А Земля весело кружляє навколо Сонця, і перекупки риби, купці, князі, кардинали і навіть сам папа – кружляють разом із нею. Всесвіт за ніч утратив свій єдиний центр, а на ранок їх стало безліч. Бо можна вважати за центр усе і нічого: раптом стало багато простору.

Наші кораблі запливають далеко-далеко, наші планети і сузір'я рухаються в безкінечному просторі, навіть у шаховій грі тури нині рухаються по-новому, через усі поля. Як каже поет? «О рання-рань початку!..»

Андреа Але ж пийте молоко, бо скоро знов придуть люди.

Галілей. А ти добре втямив те, про що я тобі казав учора?

Андреа. Але ж я бачу на власні очі, що Сонце увечері не там, де вранці.

Воно ж не може спинитись, ніколи в світі!

Галілей. Він бачить! Що ти бачиш? Ти нічого не бачиш, тільки лупаєш очима. А треба бачити. (*Ставить залізний умивальник посеред кімнати.*) Нехай це буде Сонце. Сідай. (*Андреа сідає на стілець, Галілей стає позаду нього.*) Де Сонце, справа чи зліва?

Андреа. Зліва.

Галілей. А як воно опиниться справа?

Андреа. Звісно, коли ви його перенесете вправо.

Галілей. І тільки? А коли так? (*Бере його разом зі стільцем і робить ним півоберта.*) Де тепер Сонце?

Андреа. Справа.

Галілей. А воно рухалось?

Андреа. Що ні, то ні.

Галілей. А що рухалось?

Андреа. Я.

Галілей(гримає). Неправда твоя! Дурню! Стілець!

Андреа. Але ж і я з ним разом!

Галілей. Звичайно. Стілець – це Земля. А ти – на ній.

Синьйора Сарті (увійшла, щоб прибрати ліжку). Що ви коїте з моїм сином, синьйоре Галілео?

Галілей. Я вчу його бачити, Сарті.

Синьйора Сарті. До вас прийшов молодий синьйор, хоче вчитись. Дуже гарно вбраний, і з рекомендаційним листом. (*Подає*). Ви довчите мого Андреа до того, що він скаже: двічі по два є п'ять. Він уже й так плутає все, що ви йому кажете. Вчора увечері він доводив мені, що буцімто Земля крутиться навколо Сонця. Він твердо переконаний, що це якийсь там пан Кіпернікус обчислив.

Галілей (снідає). Синьйоро Сарті, на підставі наших досліджень ми – Андреа і я – після палкої дискусії зробили відкриття, яке ми велике не в силі тримати в секреті від світу. Настав новий час, велика доба, за якої жити просто приємно.

Синьйора Сарті. Он як! Ну, раз так, то є надія, що ми, нарешті, зможемо сплатити молочареві борг, синьйоре Галілео. (*Показуючи на листа*). Зробіть мені цю єдину ласку – не відсилайте хоч цього учня. Я все думаю про гроші за молоко. (*Виходить*.)

Галілей(сміючись). Дайте мені принаймні випити це молоко. (*До Андреа.*) Все ж таки ми вчора дещо зрозуміли!

Андреа. Я їй так сказав тільки для того, щоб її здивувати. Але це ж не так. Ви ж обернули стілець боком, а не отак (*показує поступове обертання руками*). Бо так би я упав зі стільця, і це – факт. Чому ви не перевернули стільця? Бо тоді було б доведено, що я і з Землі впав би. От що!

Галілей. Я ж тобі довів...

Андреа. Але минулої ночі я дійшов такої думки: коли б Земля оберталася так, то я провисів би цілу ніч головою донизу. А це – факт.

Галілей (бере зі столу яблуко). Отже, це буде Земля..

Андреа. От не беріть ви завше такі приклади, синьйоре Галілео. Так ви будь-що доведете.

Галілей. Гаразд. (*Кладе яблуко назад.*)

Андреа. Прикладами ви завше зможете все довести, ви хитрий. Я ж не можу тягати свою матір на стільці, як ото ви мене. Бачте, який це поганий приклад. Ну, а що з того, коли яблуко буде Землею? Що з того?

Галілей (сміється). Та ти ж не хочеш цього знати.

Андреа. Візьміть його знову. Як же це так, що я не висну вночі головою донизу?

Галілей. Ось як: це Земля, а тут стоїш ти. (*Застромлює в яблуко скіпочку, відколоту від поліна, взятого коло печі.*) А тепер Земля обертається.

Андреа. А тепер я висну вниз головою.

Галілей. Як то? Ану дивись добре. Де зараз голова?

Андреа (показує на яблуці). Ось тут. Унизу.

Галілей. Що? (*Обертає яблуко назад.*) Хіба голова не на тому ж місці? Хіба ноги не внизу? Може, коли я обертаю, ти так стоїш?.. (*Виймає скіпку і перевертає її.*)

Андреа. Ні. А чому ж я зовсім не помічаю обертання?

Галілей. Бо ти обертаєшся із Землею разом. Ти, і повітря над тобою, і все, що на земній кулі.

Андреа. А чому видає так, ніби Сонце ходить?

Галілей (знов обертає яблуко зі скіпкою). Значить, під собою ти бачиш Землю, вона завжди під тобою, і для тебе вона нерухома.

А тепер поглянь угору. Ось лампа над твоєю головою, а вже, коли я оберну, то що тепер над твоєю головою? Отже, що тепер вгорі?
Андреа (повертається слідом за ним). Піч.

Галілей. А де лампа?

Андреа. Внизу.

Галілей. Ага! То ж бо й є!

Андреа. Здорово! Ото вона здивується!

Входить Людовико Марсілі, багатий юнак.

Людовико. Добрий ранок, синьйоре. Мене звать Людовико Марсілі.

Галілей (читаючи про себе рекомендаційний лист). Ви були в Голландії?

Людовико. Де я багато чував про вас, синьйоре Галілео.

Галілей. Приватні уроки – десять скуді за місяць.

Людовико. Дуже добре, синьйоре.

Галілей. До чого маєте хист?

Людовико. До коней.

Галілей. Ах, так?

Людовико. Я до наук не здатний, синьйоре Галілео.

Галілей. А в такому разі п'ятнадцять скуді на місяць.

Андреа виходить.

Людовико. Вам доведеться набратися зо мною терпіння. Головне, що в науках завжди виходить не так, як підказує здоровий глузд. Візьміть, наприклад, цю сміховинну трубу, що її продають в Амстердамі. Я уважно роздивився. Шкіряна трубка з зеленої шкіри, а в ній дві лінзи: одна така (*показує руками ввігнуту лінзу*), а друга (*показує опуклу*) отака. Кажуть, одна збільшує, а друга зменшує. Кожна розумна людина збагнула б, що вони вирівнюють одна одну. Аж ні. Крізь цю штуку все ніби побільшується уп'ятеро. Така ваша наука.

Галілей. І ця труба має дві лінзи? (*Робить ескіз на аркушику паперу*).

Такий вона має вигляд? (*Людовико киває.*) І давно винайдена?

Людовико. Гадаю, що недавніше від кількох днів. Саме коли я від'їздив з Голландії, вона з'явилася у продажу.

Галілей (майже привітно). І нащо то вам вивчати саме фізику. Чому не конярство?

Непомітно для Галілея входить Синьйора Сарті.

Галілей. Ви могли б з таким самим успіхом вивчати мертві мови або теологію. Це ж легше. (*Бачить синьйору Сарті.*) Гаразд, приходьте у вівторок уранці.

Людовико виходить.

Галілей. Не дивись так на мене. Я ж його взяв.

Синьйора Сарті. Бо вчасно мене побачив. Там жде куратор університету.

Галілей. Проти його, він дуже до речі. Це ж, мабуть, п'ятсот скуді. Тоді я обійдусь без учнів.

*Синьйора Сарті вводить куратора.
(Закінчує одягатись, тим часом пише на папірці якісь числа).*

Добрий день, позичте мені півскудо.

*Куратор дістає з гаманця монету і подає Галілею,
той передає її синьйорі Сарті.*

Пошліть Андреа до майстра, що робить окуляри, хай купить дві лінзи, тут записані розміри.

Синьйора Сарті виходить з папірцем.

Куратор. Я прийшов до вас з приводу вашого прохання збільшити вам утримання до тисячі скуді. На жаль, я про це не можу клопотатися перед університетом. Знаєте, математичні колегії не дають університетові ніякого прибутку. Вона не така вже необхідна наука, як філософія, не така корисна, як теологія, але ж вона дає знавцям таку безмежну насолоду!

Галілей (за своїми паперами). Шановний мій синьйоре, я не можу прожити на п'ятсот скуді.

Куратор. Але ж, синьйоре Галілею, ви читаєте по дві лекції двічі на тиждень. Ваша надзвичайна слава напевне приведе до вас скільки завгодно учнів, які можуть сплачувати приватні лекції. Хіба у вас немає приватних учнів?

Галілей. Синьйоре, в мене їх забагато. Я вчу їх і вчу, а коли ж мені самому вчитися? Синьйоре, моїй науці ще дуже бракує знань! А як же мені просуватися вперед, коли я, щоб утримати себе, мушу кожному телепневі з грошима втовкмачувати, що паралельні лінії перетинаються в безкінечності?

Куратор. Не забувайте, що республіка, хоч, може, й не так багато платить, як деякі князі, зате гарантує свободу досліджень. А це чогось таки варте для вас, астронома, бо астрономія така наука, де вчення церкви віддавна вже не має належного авторитету.

Галілей. Синьйора Джордано Бруно ви, проте, вислали до Рима. Бо він поширював учення Коперніка.

Куратор. Не за те, що він поширював учення Коперніка, – звичайно, невірно, – а тому, що він не венеціанець, та й не мав тут посади. Отже, на його спалення посилалися нічого. Разом з тим, при всіх наших свободах, я все ж таки радив би не вимовляти на повен голос ім'я того, кого так виразно прокляла церква. Навіть і тут не слід – так, так, навіть тут.

Галілей. Ваш захист свободи думок, мабуть, річ дуже хосенна, чи не так? Показуючи пальцем, що десь панує і палить людей інквізиція, ви тим самим задешево наймаєте добрих викладачів. Захист від інквізиції ви собі сплачуєте тим, що вкрай зменшуєте їм утримання.

Куратор. Несправедливо! Несправедливо! Що вам була б за користь, коли б перший-ліпший неосвічений ченчик з інквізиції міг би

простісінько заборонити ваші думки. Троянди з колючками, а князі з ченцями, синьйоре Галілею!

Галілей. А яка користь із свободи досліджень, коли немає часу досліджувати? А що робити з набутками досліджень? Покажіть-но добродіям з Синьйорії оці дослідження законів падіння (*показує на паку рукописів*) та поспитайте, чи не варті вони надбавки з кілька скуді?

Куратор. Гроші платять лише за те, що дає гроші. За науку, яку ви продаєте, ви можете правити стільки, скільки зиску має з неї покупець. Наприклад, філософія, якою торгує синьйор Коломбо у Флоренції, дає князеві щонайменше десять тисяч скуді на рік. Ваші закони падіння, безперечно, нарobili сенсації. Їм аплодують у Парижі і в Празі. Але панове, які плещуть у долоні, не виплатять Падуанському університетові того, що він на вас витрачає.

Галілей. Розумію: вільний гендель, вільне дослідження... І вільний гендель дослідженням, чи не так?

Куратор. Але ж, синьйоре Галілею! У квітучій торгівлі республіки я не вбачаю нічого, що було б варте зневаги.

Тим часом Галілей тоскно поглядає на свій робочий стіл.

Подивіться, що навколо вас! Рабство, під ярмом якого ледь животіють науки по деяких містах! Там ріжуть паси зі шкіряних палітурок старовинних фоліантів. Там ні до чого знати, як падає камінь, досить тільки знати те, що писав Арістотель. Очі їм тільки для того, щоб читати. Навіщо їм нові закони падіння? Для них важливі тільки закони упадання на коліна. А проти-ставте цьому ту нескінченну радість, з якою наша республіка сприймає ваші мислі, якими б сміливими вони не були. От де ви маєте змогу досліджувати? От де працювати! Ніхто не стежить за вами. Ніхто не гнітить вас! Наші купці добре знають, що означає краща якість полотна у змаганні з флорентійськими конкурентами, і з цікавістю прислухаються до вашого заклик: «поліпшити фізику!» Та й фізика ж багато чим завдячує вимозі поліпшити якість ткацьких верстатів. Наші найвидатніші громадяни цікавляться вашими дослідженнями, відвідують вас, випробовують ваші винаходи. А в них час – дорогий. Не зневажайте торгівлі, синьйоре Галілею. Тут ніхто не стерпить, щоб вашій праці бодай чимось заважали, щоб негямуці люди завдавали вам труднощів. Погодьтеся, синьйоре Галілею, тут ви можете працювати!..

А щодо матеріального моменту, то змайструйте-но знову щось гарного, на зразок вашого знаменитого пропорційного циркуля, яким (*відкладає на пальцях*) без ніяких математичних знань можна креслити всілякі лінії, обчислювати проценти на

проценти з капіталу, відтворювати плани земельних угідь у збільшеному чи зменшеному масштабі і розраховувати вагу гарматних ядер.

Галілей. Приулі, ви навели мене на думку. Я щось подібне, здається, маю. (*Показує йому папірець з ескізом.*)

Куратор. Невже! Це було б розв'язанням проблеми. (*Встає.*) Синьйоре Галілею, ми знаємо, що ви велика людина, велика, але, з дозволу сказати, нічим не вдоволена.

Галілей. Так, я невдоволений, але саме за це незадоволення ви мені ще приплатили б, коли б мали більше здорового глузду. Бо я невдоволений самим собою. Згоден, мені приємно, панове венеціанці, показати, що я здатний зробити у вашому уславленому арсеналі, на ваших верфях і артилерійських полігонах. Проте ви не лишаєте мені часу віддатись дальшим дослідом у моїй галузі науки.

Куратор. Тоді не заважатиму вам більше.

Галілей. Дякую.

*Куратор виходить. Галілей лишається сам.
Починає працювати. Прибігає Андреа.*

Дай мені лінзи

Андреа. Півскудо не вистачило. Довелось залишити куртку в заставу.

Галілей. Що ж ти робитимеш без неї взимку?

Пауза. Галілей упорядковує лінзи на аркуші з ескізом.

Андреа. Я теж хочу стати фізиком, синьйоре Галілею.

Галілей. Вірю тобі, адже у фізиці ще так багато роботи. (*Підійшов до вікна, дивиться крізь лінзи. Зі стриманою зацікавленістю.*)

Глянь-но сюди, Андреа!

Андреа. Пречиста Маріє, все так близько! Дзвіниця ось-ось! Я навіть можу прочитати мідні літери на дзвоні: "Gratia dei"¹.

Галілей. Це принесе нам п'ятсот скуді.

2.

Галілей передає Венеціанській республіці свій новий винахід.

Не все велике, що великий діє.

І Галілей поїсти смачно вміє.

То ж вислухайте, не забравши гніву,

Про телескоп історію правдиву.

*Великий арсенал Венеції в гавані. Радники з Дожем на чолі.
Остеронь друг Галілея Сагредо і п'ятнадцятирічна Вірджинія.*

*Галілей тримає оксамитову подушку, на якій лежить
60-сантиметровий телескоп в кармазиновому шкіряному
футлярі. На кафедрі Галілей. Позаду нього стоїть штатив для
телескопа, за яким наглядає шліфувальник Федерцони.*

¹Дякувати Богові (латин.)

Галілей. З глибокою радістю і з усією належною покірною можу вам сьогодні показати і передати свою дозорну трубу, або телескоп, виготовлений на найвищих наукових і християнських засадах, у вашому всесвітньо-славному великому арсеналі, плід сімнадцятирічних терпеливих досліджень вашого покірного і відданого слуги.

*Покидає кафедру і стає поруч із Сагредо. Галілей
вклоняється.*

(Стиха до Сагредо). Марно згаяв час!

Куратор (підіймається на кафедру). Ваша світлосте! Висока Синьйоріє! Знову венеціанськими літерами вписується славна сторінка у великій книзі мистецтв.

Поштиві оплески.

Вчений, який має світову славу, передає Вам, і тільки Вам, трубу, що в найвищій мірі придатна бути предметом комерції; Ви можете виготовити її і кинути на ринок, коли тільки ваша воля.

Оплески стають бурхливими.

А тепер, Ваша світлосте, висока Синьйоріє, синьйор Галілей просить вас прийняти його винахід – цей інструмент, цей витвір його генія – з рук його чарівної доньки.

Музика. Вірджинія виступає наперед, вклоняється, передає телескоп кураторові, той передає Федерцоні. Федерцоні кладе телескоп на штатив і наводить. Дож і радники підіймаються на кафедру і дивляться в телескоп.

Галілей. Не обцяю тобі, що вистою увесь цей карнавал. Всі вони гадають, що одержали прибуткову цяцьку. А це щось значно більше. Вчора вночі я навів трубу на Місяць.

Сагредо. І що ж ти побачив? *Галілей.* Він світить не своїм світлом.

Вірджинія (приводить Людовико до батька). Тату, Людовико хоче поздоровити тебе.

Людовико (ніяково). Поздоровляю, синьйоре.

Галілей. Я його вдосконалив.

Людовико. Так, синьйоре. Я бачив, футляр ви зробили червоний. А в Голландії він був зелений.

3.

*Десятого січня тисяча шістсот
десятого року – пам'ятати треба:*

Галілео Галілей побачив, що немає неба.

*10 січня 1610 року з допомогою телескопа Галілей
відкриває в небі явища, що стверджують правильність
системи Коперніка. Друг Галілея остерігає його
від небезпечних наслідків цих відкриттів. Галілей
стверджує, що він вірить у людський розум.*

*Студія Галілея в Падуї. Ніч. Галілей і Сагредо,
загорнуті в теплі плащі, за телескопом.*

Сагредо (дивлячись у телескоп, півголосо). Обідець серпа неправильний, зазубрений і грубий. На темній частині, біля освітленого кола – мерехтливі цятки. Вони спалахують одна за одною. З тих цяток ллеться сяйво, розростаючись дедалі по більшій поверхні, і зливається з більшою сяючою частиною.

Галілей. Велетенські гори. Їхні шпилі золотить східне сонце, а в цей самий час на схилах – ніч. Ти бачиш, як світло стікає з найвищих шпилів у долину.

Сагредо. Але Місяць не може бути Землею з горами і долинами, а Земля не може бути зіркою.

Галілей. Місяць може бути Землею з горами і долинами, а Земля може бути зіркою. Це ж звичайне небесне тіло, одне серед тисячі інших.

Сагредо. Ще не минуло й десяти років, як у Римі спалили чоловіка. Його звали Джордано Бруно, він твердив те саме.

Галілей. Авжеж. Зазирни в трубу, Сагредо. Ти бачиш, що різниці між Землею і Небом немає. Сьогодні десяте січня тисяча шістсот десятого року. Людство занесе в свій літопис: небо скасоване.

Сагредо. Це страшно.

Галілей. Я відкрив ще щось. Мабуть, ще страшніше.

Синьйора Сарті (входить). Куратор.

Куратор прожогом вривається до приміщення.

Куратор (показуючи на телескоп). Ось вона, ця знаменита штука. Можете спокійно викинути її геть. Вона нічого не варта, абсолютно нічого.

Сагредо (що схвильовано ходив по кімнаті). Як так?

Куратор. Ви знаєте, що оцей ваш винахід, плід, як ви кажете, сімнадцятирічної дослідної праці, можна купити за пару скуді на всіх перехрестях Італії?

Галілей. Справді!

Куратор. Не розумію вашого спокою, синьйоре.

Сагредо. Що, власне, вас турбує? Дозвольте доповісти вам, що синьйор Галілей цим інструментом зробив останніми днями надзвичайні відкриття у зоряному світі.

Галілей (сміючись). Можете пересвідчитись, Пріулі.

Куратор. Синьйоре Галілею, свого часу ви винайшли для міста дуже пристойний водяний насос, і ваша зрошувальна споруда діє. Сукновали також схвалюють ваші машини: як же я міг отакого від вас діждати?

Галілей. Не кваптеся, Пріулі. Морські шляхи все ще довгі, непевні й дорогі. Нам бракує ще, сказати б, надійного годинника на небі. Дороговказу для навігаторів. А тепер я маю підставу гадати, що

через цей телескоп можна виразно побачити певні світила, які мають дуже правильний рух. Нові зоряні карти можуть заощадити флотові мільйони. Отак, Приулі.

Куратор. Облиште! Я аж занадто часто вас слухав. З мене досить.

П'ятсот скуді – ваші. Але як чесна людина мушу вам сказати – мені бридкий цей світ!

Іде геть, грюкнувши дверима.

Галілей. Він навіть симпатичний в своєму гніві. Ти чув: світ, де не можна гендлювати, йому бридкий!

Сагредо. Ти знав про цей голландський інструмент?

Галілей. Звичайно, з розмов та чуток. А я сконструював для цих скнар із Синьйори удвічі краший. Як же мені працювати, коли з мого дому не виходить судовий виконавець? А тут ось вже й Вірджинії треба посаг, вона – дівчина не дуже великого розуму. Крім того, я люблю купувати книжки, та й не тільки з фізики, і люблю добре попоїсти. Від доброї їжі в мене виникають і добрі думки. Мені б років п'ять вільно попрацювати – я довів би все! Так-так, і що весь неосяжний світ з усіма планетами не крутиться навколо нашої малесенької Землі, як це уявляли собі досі.

Сагредо. Значить, все це тільки сузір'я. А де ж тоді Бог?

Галілей. Хіба я теолог? Я – математик.

Сагредо. Насамперед ти людина. Я запитую, де в твоїй світовій системі Бог?

Галілей. В нас самих, або ніде.

Сагредо (з криком). Як спалений казав?

Галілей. Як спалений казав.

Сагредо. За те його і спалили! Нема ще й десяти літ!

Галілей. Бо він нічого не міг довести. Тільки твердив.

Починають дзвонити до ранньої обідні. Входить Вірджинія у плащі, з ліхтарем.

Вірджинія. Доброго ранку, тату. А ти щось нового побачив на небі?

Галілей. То все тобі нецікаве. Лише кілька тьмяних плямок від великої зірки зліва, якимось треба буде звернути на неї увагу. (*Звертаючись до Сагредо.*) Мабуть, я їх назву “зорями Медичі” на честь великого герцога Флоренції. (*Знову до Вірджинії.*) Тобі, Вірджиніє, ось що буде цікаво: ми, можливо, переїдемо до Флоренції. Я написав туди листа із запитанням, чи не візьме герцог мене придворним математиком.

Вірджинія (сяє). При дворі?!

Сагредо. Галілео!

Галілей. Дорогий, мені потрібен вільний час, щоб доводити своє. І я люблю м'ясо. Нарешті, на цій посаді мені вже не треба буде втовкмачувати приватним учням Птолемеєву систему, а матиму час, час, час, час обґрунтувати мої докази, бо того, що я маю

тепер – не досить. Але я знайду такі докази, знайду – переконливі для кожного – для синьйори Сарті чи для самого папи. Єдине, чого боюсь: а що, коли мене флорентійський не візьме.

Вірджінія. А певне, що візьмуть, тату, – з твоїми новими зірками і з усім іншим.

Галілей. Я зрідка пишу до високих осіб. *(Дає Сагредо листа.)* Бачу, тобі мій лист здався занадто раболіпним. А я думаю собі, чи не замало він раболіпний, чи не занадто сухий, чи досить низько я в ньому гну спину. Стриманого листа може собі дозволити той, хто має заслуги в доведенні правоти Арістотеля, а не я. Такий, як я, може тільки плазом на череві доскочити більш-менш путнього становища. Ти ж знаєш, я зневажаю людей, яким бракує клепки, щоб набити собі черево.

Синьйора Сарті і Вірджінія проходять повз них, ідучи до меси.

Сагредо. Не їдь до Флоренції, Галілео!

Галілей. Чому?

Сагредо. Галілео, ти ступаєш на страшний шлях. Злощасна та ніч, коли людина пізнає істину. Як можуть власть імущі тримати на волі того, хто знає правду, бодай про найвіддаленішу зірку. Невже ти гадаєш, що папа зважить на твою правду, коли ти скажеш йому, що він помиляється? Хіба він не знав того раніше? Гадаєш, він просто запише в свій щоденник: десятого січня тисяча шістсот десятого року – небо скасоване? Коли ти оце стояв коло телескопа і дивився на зірки, мені видалось, що ти вже стоїш на багатті, а коли ти казав, що віриш в докази, мені запахло горілим м'ясом. Я люблю науку, але ще дужче за неї я люблю тебе, мого друга. Не їдь до Флоренції, Галілео!

Галілей. Якщо тільки візьмуть, поїду.

4.

Галілей змінив республіку Венецію на Флорентійський герцогський двір. Його відкриття, зроблені за допомогою телескопа, зустріли недовір'я тамтешніх учених.

Старе каже: Я те саме, що було завжди.

Нове каже: Ти недобре, то й геть іди.

Дім Галілея у Флоренції. Синьйора Сарті в його кабінеті налаштовує все до прийому гостей, її син Андреа сидить і впорядковує зоряні таблиці.

Синьйора Сарті. Відколи зажили щасливо в цій славній Флоренції, немає кінця поклонам та лестощам. Геть усе місто проходить коло цієї труби, а ти, знай собі, мий підлогу. *(Внизу стукають. Вона заглядає у дзеркальце за вікном.)* Боже мій, великий герцог вже тут. А Галілей ще в університеті!

Біжить униз по сходах і запрошує великого герцога Тосканського, Козімо де Медічі, в супроводі Гофмаршала, двох придворних дам. Козімо. Я хочу побачити трубу.

Гофмаршал. Чи не зволить ваша високість потерпіти, поки прийдуть синьйор Галілей та інші синьйори з університету. (До синьйори Сорті.) Синьйор Галілей хотів, щоб панове астрономи перевірили зорі, відкриті ним і названі зорями Медічі.

Козімо. Але вони ж не вірять у трубу, зовсім не вірять. Де ж вона? Синьйора Сарті. Нагорі, в кабінеті.

Хлопчик киває, показує на сходи і по знаку синьйори Сарті біжить нагору. Внизу входять Галілей з групою професорів університету. За ними – Федерцони.

Гофмаршал. Панове мої, невелика слабкість не дозволила синьйору Сурі, наставникові його високості, супроводити сюди його високість.

Галілей (розчаровано). Значить його високості тут немає.

Гофмаршал. Його високість там нагорі.

Ідуть нагору. Хлоп'ята принишкли, почувши гомін внизу.

Привітання нагорі.

Галілей. Ваша високосте, я щасливий, що мені дозволено у вашій присутності ознайомити шановних професорів вашого університету з деякими новинками.

Козімо церемонно кланяється до всіх, до Андреа теж.

Галілей (біля телескопа). Чи не зволять панове почати зі спостереження супутників Юпітера, зірок Медічі?

Андреа (показуючи на табурет перед телескопом). Прошу сідати сюди. Філософ. Дякую, дитя моє. Боюсь, що це все не так просто. Синьйоре Галілео, перш ніж приступити до вашої знаменитої труби, ми просили б вас зробити нам приємність і провести диспут. Тема: чи можливі такі планети?

Галілей. Я сподівався, ви просто подивитесь у телескоп і переконаєтесь самі.

Математик. Звичайно, звичайно. Вам, безперечно, відомо, що на думку древніх неможливі такі зорі, які б мали якийсь інший, крім Землі, центр своєї орбіти, і не мали б опори в небі?

Галілей. Так...

Філософ. І, зовсім не кажучи про можливість існування таких зірок, що їх математик, здається, бере під сумнів, я як філософ з усією скромністю хотів би запитати: чи потрібні такі зірки?

Галілей. А що, як ваша високість зараз крізь цей телескоп побачить оці і неможливі, і непотрібні зірки?

Математик. Тоді хотілося б зауважити, що ваша труба, показуючи щось таке, чого не може бути, не дуже надійна річ, чи не так?

Галілей. Що ви цим хочете сказати?

Математик. Чи не краще, синьйоре Галілео, аби ви сказали нам, на якій підставі ви припускаєте, що в найвищій сфері незмінного неба можуть існувати планети, вільні у своєму русі.

Галілей. Підстави? Та досить глянути на самі планети і на мої записи. Синьйори, наш диспут стає банальним.

Математик. Якби мати певність, що ви не розхвилюєтесь ще більше, можна було б сказати: одна річ те, що видно у вашу трубу, а друга – те, що в небі.

Федерцони. Ви гадаєте, що ми намалювали зірки Медічі на лінзах?

Математик. Ваш інструмент, хай то рідне, чи то прийомне дитя, звичайно, дуже майстерний, в цьому немає сумніву.

Філософ. І ми цілком переконані, синьйоре Галілео, що ні ви, ні будь-хто інший, не посміє назвати зорі, існування яких далеко не безсумнівне, найсвітлішим ім'ям нашого володаря.

Всі низько кланяються великому герцогові.

Козімо (обертається до придворних дам). Що, хіба з моїми зірками щось негаразд?

Старша придворна дама (до герцога). Все гаразд з зірками вашої високості. От тільки панове запитують, а чи є вони справді.

Пауза.

Галілей (майже улесливо). Мої панове, я найпокірніше прошу: довіртеся своїм очам!

Математик. Шановний Галілею, хай то і видасться вам старомодним, але інколи я читаю Арістотеля і можу запевнити вас в тому, що при цьому я довіряю своїм очам.

Галілей. Я вже звик до того, що панове з усіх факультетів закривають очі на всі факти і удають, ніби нічого не сталось. Показую свої записи, вони посміхаються, пропоную свій телескоп, аби їх переконати, а мені цитують Арістотеля. Він же не мав телескопа!

Математик. Звичайно ні, звичайно ні.

Галілей. Істина – це дитя часу, не авторитету. Я мав невимовне щастя озброїтись новим інструментом, яким можна відхилити хоч ріжечок покрову всесвіту. Скористайтеся з цього.

Філософ. Ваша високосте, мої пані й панове, я лише питаю, куди це нас заведе?

Галілей. Смію думати, що вчений не повинен питати, куди його заведе істина.

Філософ (розлючено). Синьйоре Галілео, істина може завести нас куди завгодно.

Гофмаршал. Ваша високосте, на превеликий жаль, я бачу, що ця вельми повчальна розмова трохи затяглася. Вашій високості слід хоч трохи відпочити перед балом.

На його знак герцог вклоняється Галілею. Придворні поспішають за ним. Старша придворна дама відводить герцога.

Галілей. Але ж, синьйори, вам досить тільки глянути в телескоп.
Гофмаршал. Його високість не проміне нагоди запитати про ваші
твердження думку нашого найповажнішого з сучасних
астрономів, синьйора патера Христофора Клавіуса, головного
астронома папської колегії в Римі.

5.

Не заляканий навіть чумою, Галілей продовжує свої дослідження.

A

*Рано-вранці Галілей вже за телескопом і за своїми кресленнями
та обчисленнями. Вірджинія заходить з дорожньою сумкою.*
Галілей. Вірджиніє! Що сталося?
Вірджинія. Монастир закрився. Ми мусили негайно роз'їхатися по
домівках. В Арчетрі п'ять випадків чуми.
Галілей (кличе). Сарті!
Галілей. Не пакуйте нічого. Беріть Вірджинію і Андреа! А я візьму
свої записи.
*Біжить до свого столу і поспіхом збирає свої папери. Синьйора
Сарті натягає на Андреа, який саме прибіг, плаща і приносить
децю з постелі і їжі. Входить великогерцогський лакей.*
Лакей. Через летючу пошесть його високість покинули місто й
виїхали в напрямі Болоньї. Вони, однак, наполягали на тому,
щоб синьйорові Галілею так само було надано змогу уникнути
небезпеки. За дві хвилини карета буде коло дверей.
Синьйора Сарті (до Вірджинії і Андреа). Зараз же сідайте в карету.
Ось беріть це.
*Вірджинія (протестуючи, тим часом як синьйора Сарті виводить
Андреа).* Поможіть йому з книжками, а то він не прийде.
Синьйора Сарті (кричить від дверей). Синьйоре Галілео, візник
відмовляється чекати.
Галілей. Синьйоро Сарті, я не думаю, щоб мені можна було їхати.
Тут, знаєте, все в такому безладді. Записи за три місяці.
Доведеться їх викинути геть, коли ще який день над ними не
попрацюю. А пошесть зараз скрізь.
Синьйора Сарті. За годину вже невільно буде їхати. Ти повинен іти!
(*Прислухається.*) Поїхав! Треба затримати. (*Вибігає*)
*Галілей ходить по кабінету. Синьйора Сарті
вертається зблідла, без пакунка.*
Галілей. Чого ви тут стоїте? Дивіться, бо карета без вас поїде.
Синьйора Сарті. Поїхали. Вірджинію мусили втримати силоміць. В
Болоньї про них подбають. А хто ж вам їсти зварить?
Галілей. Ти не при своєму розумі. Через оту кухню лишатись тут!..

(Бере в руки свої записи) Не думайте, синьйоро Сарті, що я дурень. Я не можу покинути ці записи напризволяще. У мене є сильні вороги, і я мушу зібрати докази для своїх тверджень.
Синьйора Сарті. Не треба вибачатись. А все ж таки це нерозумно.

Б

Перед будинком Галілея у Флоренції. Звідти виходить Галілей і оглядає вулицю. Дві черниці проходять повз нього. За канатом раптом з'являється Андреа з заплаканим обличчям.

Галілей. Андреа! Звідки ти взявся?

Андреа. Я ще вранці був тут. Стукав, але ви не відчинили. Люди сказали мені, що...

Галілей. Хіба ти не виїхав?

Андреа. Виїхав. Але по дорозі я вистрибнув з карети. Відрджинія поїхала далі. Можна мені ввійти?

Стара. Ні, не можна. Мусиш піти до Урсулінок. Там, мабуть, і твоя мати.

Андреа. Я там був. Але мене до неї не пустили. Вона дуже слаба.

Галілей. Так здалеку йшов? Уже ж три дні, як ти поїхав.

Андреа. Не гнівайтесь, я не міг раніше. Мене вже раз упіймали.

Галілей (безпорадно). Не плач. Бач, я чимало знайшов за цей час. Розповісти?

Андреа, хлипаючи, ствердно киває.

Слухай уважно, а то не зрозумієш. Пригадуєш, я показував тобі планету Венеру. Не слухай того галасу, хай собі. Пригадуєш? І знаєш, що я побачив? Вона зовсім така сама, як Місяць. Я бачив її у вигляді половини диска й у вигляді серпа. Що ти на це скажеш? Я можу тобі все показати з допомогою кулі і свічки. Це доводить, що ця планета також сама не світиться. І вона обертається навколо Сонця просто по колу. Чи ж не дивно?

Андреа (хлипаючи). Авжеж! І це факт.

Галілей (стиха). Я її не затримував (*Андреа мовчить.*)

Звичайно, коли б я не залишився, цього б не було.

Андреа. А тепер вони мають вам повірити?

Галілей. Тепер я зібрав усі докази. Знаєш, коли все це минеться, я поїду до Рима і покажу їм.

З кінця вулиці з'являються двоє людей в масках, з довгими списками і з цебром. На списках вони подають у вікна хліб –

Галілеєві і старій жінці.

Стара. З того боку будинку є жінка з трьома дітьми. Покладіть їм.

Галілей. Я не маю що пити. В домі немає води. (*Обоєм низують плечима.*) Ви завтра прийдете?

Один чоловік (глухо, бо рот йому зав'язано хустиною). Хто знає сьогодні, що буде завтра!

Галілей. Чи не могли б ви заразом принести мені одну книжечку, потрібну для роботи?

Чоловік (глухо регоче). Зараз тільки до книжок. Радій, що хоч хліб маєш.

Галілей. Та ж он той хлопчик, мій учень, передасть вам її для мене.

(До Андреа). Це карта з орбітою Меркурія, Андреа, я свою кудись заклав. Ти мені добудеш таку саму в школі?

Обидва чоловіки вже пішли далі.

Андреа. Звичайно, синьйоре Галілео, привезу. *(Йде собі.)*

*Галілей і собі зникає в будинку. З дому навпроти виходить
Стара жінка і ставить перед дверима Галілея глечик.*

6.

*1616 рік. “Колегіум Романум” – дослідний інститут у
Ватикані, підтверджує відкриття Галілея.*

*Такого світ не бачив ніде,
Як вчитель сам по науку йде.*

*Раб Божий Клавіус сказав,
Що Галілео рацію мав.*

*Зал Римської Колегії в Римі. Ніч. Високопоставлене Духовенство,
Ченці, Вчені – групами. Остеронь самотньо стоїть Галілей.*

*Панує надзвичайна невимушеність. Перед відкриттям сцени
чути оглушливий регіт. В зал, опираючись на ченця, входить*

*Дуже старий Кардинал. Усі поштиво розступаються перед ним.
Старезний Кардинал.* Вони ще й досі там? Невже не можна швидше

упоратися з цією дрібницею? Клавіус же повинен розумітися на своїй астрономії. Я чув, що цей синьйор Галілей пересадив людину з центру всесвіту кудись аж на краєчок. Отже ясно, що він ворог людського роду! Людина – вінець творіння, кожна дитина знає, що це найвищий і найулюбленіший витвір Божий. Як міг би Господь плід таких чудотворних зусиль витратити на маленьку крайню планетку, яка весь час кудись тікає? Невже він послав би в таке місце свого сина? Як можуть бути такі розбещені люди, щоб вірити отим рабам своїх обчислювальних таблиць? Кому з Божих створінь таке сподобається?

Товстий Прелат (півголосом). Цей синьйор тут присутній.

Кардинал (до Галілея). То це ви? Знаєте, я вже недобачаю, проте бачу, що ви надзвичайно схожі з тим, – як його? – з чоловіком, якого ми свого часу спалили. Ви хочете принизити Землю, хоч ви на ній живете і з неї все маєте. Але принаймні я цього не дозволю. *(Відпихає ченця і починає гордовито ходити взад-вперед).* Я не яке-небудь там створіння на якийсь планетні, що десь собі кружляє якийсь час. Я ходжу по твердій Землі, твердою ногою, а Земля нерухома, вона центр всесвіту, а я – в центрі, і око Всевишнього Творця почіє на мені і тільки на мені. Навколо мене, прикріплені до

восьми кристалічних сфер, кружляють нерухомі зірки і могутнє Сонце, створене для того, щоб осявати все, що навколо мене, та й мене, щоб Господь бачив мене. І так очевидно і невідмінно все зосереджене навколо мене, людини, витвору Божого, створіння в центрі світу, мене – богоподобного, неминуючого і... (*заточується*).

В цю мить відчиняються двері, й на чолі своїх астрономів виходить великий Клавіус. Він мовчки й швидко, не озираючись, проходить залом і вже на виході говорить до ченця.

Клавіус. Все правильно.

Виходить у супроводі астрономів. Двері за ним лишаються відчиненими. Мертва тиша. Старенький кардинал опритомнює. Старий Кардинал. В чому річ? Рішення ухвалено?

Ніхто не наслідують відповісти. Допомагають старому вийти. Всі збентежено покидають зал. Маленький чернець із слідчої комісії Клавіуса спинається біля Галілея.

Маленький чернець (нишком). Ви перемогли. (Виходить). Галілей (намагається його затримати). Я переміг? Ні, не я, а розум переміг!

7.

*Але інквізиція вносить вчення Коперніка до індексу¹
(5 березня 1616 року).*

*У Римі Галілей, як гість,
У кардинала н'є і їсть.
Йому на учтах ллють вино
І шлють проханнячко одно.*

Будинок кардинала Белларміна у Римі. Бал у повному розпалі. У вестибюлі, де двоє Духовних Секретарів грають у шахи і кидають зауваження щодо гостей, кілька дам і панів аплодисментами стрічають Галілея. Він іде в супроводі своєї дочки Вірджинії та її нареченого Людовико Марсілі.

Вірджинія. Послухай моє серце.

Галілей (кладає їй руку до серця). Б'ється.

Вірджинія. Мені хочеться бути гарною.

Галілей. Ти мусиш бути гарною, бо інакше вони знову засумніваються, чи вона насправді крутиться.

Людовико. Та вона ж і не крутиться зовсім. Галілей сміється.

Рим тільки про вас і гомонить. Віднині ж, синьйоре, почнуть гомоніти і про вашу доньку.

Вірджинія. Тату, перукар на Віа дель Тріумфо прийняв мене першою: чотири дами мусили чекати. Твоє ім'я одразу справило на нього враження. (Іде.)

¹Index librorum prohibitorum – список заборонених церквою книг (прим, перекл.)

Старенький кардинал в супроводі Ченця переходить сценою. Він бачить Галілея, іде повз нього і нерішуче вітається. Галілей сідає.

Секретар. Це ж перший карнавал після чумних років. Сьогодні тут всі славетні родини Італії: Орсіні, Віллані, Нукколі, Сольданієрі, Кане, Леккі, д'Есте, Коломбіні...

Другий секретар (перебиває). ... їх еміненції, кардинали Беллармін і Барберіні.

Входять кардинал Беллармін і кардинал Барберіні. Тримують перед обличчям на паличках маски вівці і голуба.

Барберіні (вказує пальцем на Галілея). “Сонце сходить і заходить і вертається на місце своє”. Так каже Соломон. А що каже Галілей?

Галілей. Коли я був малий (показує рукою від підлоги). Ваша еміненціє, я стояв на човні і кричав: “Берег відпливає”. Нині я знаю, що берег стояв, а відпливав човен.

Барберіні. Хитро, хитро. Коли бачиш, Белларміне, що зоряне небо обертається, не вір, згадаймо про човен і берег. А що вірно, власне, що Земля обертається, того бачити не можна. Хитро. І супутники Юпітера – то тверді горішки для наших астрономів. На жаль, я теж колись трохи читав. І астрономію, Белларміне. Це чіпляється, як короста.

Беллармін. Ідімо в ногу з віком, Барберіні. Коли зоряні карти, що ґрунтуються на новій гіпотезі, стають у пригоді мореплавцям, нехай вони з тих карт і користуються. Нам тільки не подобаються вчення, які спростовують Святе Письмо. (*Привітно кланяється до бальної зали.*)

Барберіні. “Хіба можна поставити ногу на пекучий жар, а нога щоб не згоріла?” Ласкаво просимо до Риму, друже Галілею. Чи не здається вам, друже Галілею, що ви, астрономи, всього тільки зручніше влаштуєте свою астрономію? Ви мислите колами, еліпсами, рівномірними швидкостями, простими рухами, відповідно до вашого мозку. А що, як Бог звелів своїм планетам рухатись отак-о? (*Креслить пальцем у повітрі з мінливою швидкістю дуже складну криву.*) Що сталося б тоді з вашими обчисленнями?

Галілей. Ваша еміненціє, якби Господь так конструював світ (*повторює жест Барберіні*), то він сконструював би наш мозок саме так (*повторює жест*), і він визнав би за найпростіші саме оці криві. Я вірю в розум.

Барберіні. А я вважаю, що одного розуму замало. (*Показує на Галілея.*) Мовчить. Він занадто чемний, аби сказати, ніби в мене замало розуму... (*Сміється і відходить від балюстради.*)

Беллармін. Розум, друже, недалеко сягає. Скрізь ми бачимо тільки фальш, злочинство, слабкості. Де ж істина?

Галілей (гнівно). Я вірю в розум.

Барберіні (до секретарів). Не треба записувати нічого, це ж тільки наукова розмова друзів. Зважте на мить, скільки праці і мислі коштувало отцям церкви і їх наступникам внести хоч трохи смислу в цей світ, – а хіба вік не огидний? Зважте на жорстокість тих, хто в Кампанії в своїх маєтках стьобає бичами своїх напівголих селян, і дурість цих бідолах, які за те цілують їм ноги.

Беллармін. Відповідальність за смисл подій, яких ми не в силі зрозуміти, – а життя все складається з них – ми переклали на якусь вищу істоту. Ми говоримо, що все це має певну мету і відбувається за певним великим планом. Не можна сказати, що цим досягнуто повного заспокоєння. Але ось тепер ви винуватите цю вашу істоту в тому, що вона не розуміє доладу, як рухаються небесні тіла. А от ви – це зрозуміли. Хіба це розумно?

Галілей (готується до пояснення). Я – вірний син церкви.

Барберіні. Ні, він просто неможливий. Так безневинно він хоче закинути Богові найгрубіші помилки в астрономії. Аякже, Бог не досить старанно вивчав астрономію перед тим, як створити Святе Письмо?

Беллармін. А чи не здається вам більш вірогідним, що Творець всесвіту знає його куди краще, ніж будь-хто із його створінь?

Галілей. Але ж, панове, зрештою людина може хибно пояснювати не тільки орбіти планет, а й саму Біблію!

Беллармін. Як пояснювати Біблію, хай, зрештою, вирішують теологи святої церкви, чи не так?

Галілей мовчить.

Бач, тепер ви мовчите. *(Подає знак секретарям.)* Синьйоре Галілею, цього вечора священний офіцій ухвалив: вчення Коперніка, згідно з яким Сонце є центром всесвіту і нерухоме, а Земля не є центром всесвіту і обертається, визнати безглуздим, абсурдним і еретичним. Мені доручено закликати вас зрестися цих поглядів.

Галілей. Але як же тоді бути з фактами? Я зрозумів так, що астрономи з Римської Колегії визнали мої спостереження вірними.

Беллармін. І висловили найглибше задоволення в найпочеснішій для вас формі.

Галілей. Але супутники Юпітера, фази Венери...

Беллармін. Свята конгрегація ухвалила взяти до відома, не враховуючи дрібниць.

Галілей. Це означає, що будь-яке дальше наукове дослідження...

Беллармін ...цілковито забезпечене, синьйоре Галілею. Згідно з вченням церкви, знати ми не спроможні, а досліджувати можемо. *(Знову питає якогось гостя в бальній залі.)* Вам вільно

і викладати це вчення – в формі математичної гіпотези. Наука – законна і найулюбленіша дочка церкви, синьйоре Галілею. Ніхто з нас не вважає, що ви справді хочете підірвати довір'я до церкви. Галілей (*гнівно*). Довір'я закінчується там, де починається підозра. Барберіні. Хіба? (*Голосно регочучи, ляскає його по плечу. Потім, гостро дивлячись йому в вічі, каже майже доброзичливо.*) Не виплесніть і дитини разом з водою, друже Галілею. Ми цього не робимо: ви нам потрібні більше, ніж ми вам.
Беруть Галілея під руки і ведуть до бальної зали. Заходить кардинал-інквізитор.

Інквізитор. Відбулася розмова?

Перший секретар (механічно). Спершу прийшов синьйор Галілей зі своєю дочкою. Вона сьогодні заручилася з синьйором...
Інквізитор робить заперчливий жест.

Синьйор Галілей виклав нам потім новий спосіб шахової гри, коли фігури всупереч усяким правилам можуть рухатись через усі поля.

Інквізитор (спиняє його). Протокол.

Секретар подає йому протокол. Кардинал сідає, щоб нашвидку прочитати його. Входить Вірджінія, озиряється, шукаючи когось.

Інквізитор. Ну, дитино моя!

Вірджінія (трохи злякавшись, бо не бачила його). О, ваша еміненціє!

Інквізитор подає, не дивлячись, руку. Вона підходить і, ставши навколішки, цілує перстень на його руці.

Інквізитор. Розкішна ніч! Дозвольте поздоровити вас із зарученням.

Ваш наречений – з вельможного роду. Ви залишитесь у нас, в Римі?

Вірджінія. Поки що ні, ваша еміненціє. Стільки ж усього треба приготувати до весілля.

Інквізитор. Значить, до Флоренції ви поїдете зі своїм батьком. Легко зрозуміти, що вашому батькові без вас було б нелегко. Математика – нудна супутниця життя, правда? Істота з плоті і крові в такому оточенні має дуже велике значення. Адже й великій людині легко загубитись у цих неосяжних зоряних світах.

Вірджінія (задихаючись від хвилювання). Ви такі добрі, ваша еміненціє. Але я, справді, нічого не розумію в тих зорях.

Інквізитор (перегортаючи протокол). Я тут бачу, що наші новатори, чийм вождем, визнанням у всьому світі, є ваш татко, – найбільший із великих, – вважають сучасне уявлення про значення нашої любої Землі трохи перебільшеним. З часів стародавнього мудреця Птолемея і по сей день вважалося, що весь світ, вся кристалічна сфера, всередині якої стоїть Земля, приблизно в 20 тисяч разів більша за діаметр Землі. Неабиякий простір! А бач, малий, замалий для новаторів їх послухати, то він так нескінченно розширюється, а відстань від Землі до

Сонця, – як нам завжди здавалось, величезна, – настільки мізерна порівняно з відстанню між бідною нашою Землею і нерухомими зорями, прикріпленими до крайньої зовнішньої кристалічної сфери, що її і враховувати не варт! А ще кажуть, що новатори не живуть на широку ногу.

Вірджинія сміється. Сміється і інквізитор.

Справді, деякі панове з священного офіційуму нещодавно були майже шоковані таким образом світу, що перед ним наш дотеперішній є тільки образком, якого вішають на таку чарівну шийку, як у певної молоденької дівчинки. Вони побоюються, що в такому страшному просторі може легко загубитись не тільки прелат, ба навіть кардинал, сам папа міг би загубитись з очей всемогутнього. Так, це смішно, але все ж таки я радий знати, що ви, моя люба дитино, і надалі будете поблизу вашого великого батька, котрого ми так цінуємо. От тільки не пригадую, чи знаю я вашого сповідника?

Вірджинія. Патер Христофор від святої Урсули.

Інквізитор. Так, втішаюсь, що ви, отже, супроводите вашого батька.

Це йому так потрібно. А втім, дитя моє, я вас затримую, та й боюсь викликати ревності у вашого нареченого, а може, й вашого любого татка, бо розповів вам про зорі дещо таке, що, мабуть, давно вже застаріло. Ідіть мерщій танцювати, та не забудьте вітати від мене патера Христофора.

Вірджинія низько вклоняється і швидко виходить.

8.

РОЗМОВА

Галілео Біблію читав,

Коли юний ченчик завітав.

Селянський син, що знав з дитинства скруту,

Хотів він знати, як знання здобути,

Хотів він знати, знати він бажав.

В палаці флорентійського посла в Римі Галілей слухає маленького ченця, який після засідання Римської Колеги пошепки передав йому ухвалу папських астрономів.

Маленький чернець. Синьйоре Галілею, ось уже третю ніч мене сон не бере. Не уявляю собі, як декрет, який я чув, погодити зі супутниками Юпітера, які я бачив. Я вирішив сьогодні вранці піти до вас.

Галілей. Щоб сказати мені, що Юпітер не має супутників?

Маленький чернець. Ні. Мені пощастило досягнути розумом всю мудрість декрету. Він відкрив мені ту небезпеку, яку коває для всього людства занадто вже необмежена свобода дослідження, і я вирішив зректись астрономії. Проте мені важливо було

викласти вам ті стимули, що спонукають астронома знехтувати розширенням певного вчення.

Галілей. Дозволю собі сказати, що мені відомі такі стимули.

Маленький чернець. Я виріс в сільській родині, в Кампаньї. Це прості люди. Вони багато чого знають про оливкові дерева і майже нічого – більше. Спостерігаючи фази Венери, я бачу перед собою своїх батьків. Бачу, як вони разом з моєю сестрою сидять коло вогнища, їдять свій сир. їм живеться нелегко, та навіть в цій нужденності є певний лад. Бо все – від підмітання підлоги і сезонної роботи на оливковій плантації до сплати податків – має свій певний кругообіг. Так само регулярно спадають на них злигодні. Спиною мого батька зігнулась не відразу, а потроху, після кожної весни в оливковому саду. Так само й пологи, щоразу забираючи жіночу красу моєї матері, повторювались через однакові проміжки часу. Завжди перед їх очима – свій шмат землі, щорозу зеленіючі дерева, маленька церква, де вони слухають недільні тексти з Біблії. Все це викликає в них те почуття сталості й необхідності, в якому вони черпали собі силу, щоб, обливаючись потом, тягати гірськими стежками свої копійки, народжувати дітей, ба навіть їсти, їх упевнили, що око Всевишнього почіє на них – допитливо, майже тривожно, що увесь світовий театр створено навколо них для того, щоб вони могли виконувати в ньому свої постійні ролі.

Що б сказали ці люди, коли б почули від мене, що живуть на маленькій кам'яній брилі, яка, безперервно обертаючись у порожнечі, сама рухається навколо інших зірок – одна з багатьох інших і така незначна. То нащо здалися тоді таке терпіння, така покора перед злиднями? І нащо здалося тоді Святе Письмо, яке все пояснює і доводить необхідність поту, терпіння, голоду, підвладності, коли воно, як виявляється, сповнене помилок? Ні, я бачу, як їхні очі виповнює страх, як випадають з рук їхні ложки, бачу, якими зрадженими й ошуканими вони себе почувують. Вони кажуть: то виходить, око Всевишнього не почіє на нас? То мусимо дбати про себе самі – темні, старі й згорьовані? Виходить, ніхто не дарував нам іншої ролі, крім цієї тлінної, гіркої, на крихтій Землі, такій залежній, що навколо неї вже ніщо не обертається? Жодного глузду немає в нашій бідності. Голод – це просто брак їжі, а не випробування сил, а виснажлива праця – теж ніяка не заслуга, коли вік гни спину і, як проклятий, роби. То ви розумієте, що з декрету священної конгрегації я вчитав благородну материнську жалість, велику душевну доброту.

Галілей. Душевну доброту! Ви, мабуть, думаєте, що нема нічого: вино випито, губи пересмагли, то хай цілують сутану! Чому єдиним ладом у цій країні є тільки лад порожніх засік, а необхідність –

це тільки необхідність виснажуватись до смерті? Ваші селяни з Кампанї сплачують війни, що їх заступник лагідного Ісуса веде в Іспанії та Німеччині. Для чого він ставить Землю в центр всесвіту? Для того, щоб трон святого Петра міг стояти в центрі Землі. Ви маєте рацію, йдеться не про планети, а про селян з Кампанї. Чесноти зовсім не пов'язані зі злиднями, дорогий мій. Якби ваша паства складалась із заможних і щасливих людей, вона могла б розвинути чесноти добробуту і щастя. А тепер ці чесноти виснажених людей виростають на виснажених нивах, і я відкидаю їх. Синьйоре, мої водяні насоси можуть створити більші чудеса, ніж усе ваше смішне надлюдське мучеництво. «Плодіться і множьтея», а ниви неродючі, а війни знищують кожного десятого з вас. Що ж мені – брехати вашій пастві?

Маленький чернець (вкрай схвильований). Є вищі мотиви, що змушують нас мовчати: це душевний мир нездолених!

Галілей. Дорогий мій, в нагороду за те, що я збережу душевний спокій, скажімо, ваших батьків, власті пропонують мені вино, яке селяни вичавлюють в поті свого лиця, створеного, як відомо, за образом і подобою Бога. Коли б я погодився мовчати, то це б мало, без сумніву, вельми підлі мотиви: заможне, дозвоільне життя, ніяких переслідувань і так далі.

Маленький чернець. Синьйоре Галілею, я – священик.

Галілей. Але ви й фізик. І бачите, що у Венери є фази.

Маленький чернець. А чи не здається вам, що істина, – коли це істина, – проб'ється і без нас?

Галілей. Ні, ні, ні! Пробиваються саме стільки істин, скільки ми їх пробиваємо, перемога розуму може бути лише перемогою розумних. Ваших селян з Кампанї'ї ви змальовуєте вже, як мох на їхніх хижах! Як може хтось припустити, що сума кутів трикутника може відповідати його потребам! Та коли вони не зрушать з місця і не навчаться думати, то найкращі водокачки їм ні до чого. Чорт забирай, я бачу божественне терпіння ваших людей, але де ж їх божественний гнів?

Маленький чернець. Ви втомилися.

Галілей (розкидає перед ним купу рукописів). Ти фізик, сину мій? Ось тут з'ясовані причини припливів і відпливів світового океану. Але тобі не можна цього читати, чуєш? О, ти вже читаєш? То ти фізик?

Маленький чернець заглиблюється в рукописи.

9.

Вісім років мовчав Галілей. Після того, як на папський престол вступив новий папа, який і сам був ученим, Галілея захоплюють знову взятись за свої дослідди.

*Правду – в мішку. Рот – на замку.
Держав вісім років. Але не втернів –
І правду на люди пустив.*

Будинок Галілея у Флоренції. Учні Галілея – Федерцоні, маленький чернець і Андреа Сарті, вже юнак, зібрались на експериментальну лекцію. Сам Галілей стоїть і читає книгу. Вірджінія і синьйора Сарті шують весільну білизну.

Вірджінія. Як весело шити весільне вбрання. Це буде скатертина для довгого стола. Людовико любить гостей. Тільки треба, щоб було до ладу зроблено, його мати помітить кожну ниточку. Вона не згодна з книгами тата. І патер Христофор теж.

*Синьйора Сарті. Ось уже за скільки років він не написав жодної книжки. Заходить Філіппо Муціус, вчений середніх літ.
Вигляд має трохи збентежений.*

Муціус. Можете ви сказати синьйору Галілею, що він повинен мене прийняти? Він мене проклинає, не вислухавши.

Синьйора Сарті. Але ж він не хоче вас прийняти.

Муціус. Бог вам заплатить, коли ви його попросите. Я мушу з ним поговорити.

Вірджінія (підходить до сходів). Тату!

Галілей. Що там?

Вірджінія. Синьйор Муціус.

Галілей (реучко встає, іде до сходів, учні за ним). Що вам треба?

Муціус. Синьйоре Галілею, прошу дозволу пояснити вам деякі місця в моїй книзі, де нібито піддається прокляттю вчення Коперніка про обертання Землі. Я...

Галілей. Що ви збираєтесь пояснити? Ви цілком згодні з декретом святої конгрегації від тисяча шістсот шістнадцятого. Звичайно, то ваше право. Можете з повним правом казати, що цей камінь (витягає з кишені камінця і кидає його до передпокою) допіру полетів угору, до стелі.

Муціус. Синьйоре Галілею, я...

Галілей. Не кажіть нічого про труднощі! Мені й чума не завадила продовжувати свої спостереження.

Муціус. Синьйоре Галілею, чума – то ще не найгірше.

Галілей. То я вам скажу: хто не знає істини, той просто неук. А хто її знає і називає брехнею, той – злочинець! Ідіть геть з мого дому.

Муціус (ледве чутно). Ваша правда. (Виходить.)

Галілей знов іде до свого кабінету. Входить Гафоне, ректор університету.

Гафоне. Я приніс книгу, яка, можливо, зацікавить вашого батька. Заради Бога, не турбуйте синьйора Галілея. Нічого не можу вдіяти з собою. Мені здається, що кожну хвилину, яку крадеш у цієї людини, крадеш у Італії. Я гарненько кладу книжечку у ваші ручки, а сам йду геть. Навшпиньки. (Виходить.)

Вірджінія подає книжку Федерцоні.

Галілей. Про що вона?

Федерцоні. Не знаю. (*Читає по складах латину.*) “De maculis in sole”.

Андреа. “Про плями на сонці”. Ще одна.

Федерцоні з досадою віддає йому книжку.

Послухайте лише присвяту: “Найбільшому авторитетові в галузі фізики, Галілео Галілею”.

Галілей знов заглибився в свою книгу.

Про ці плями я читав трактат Фабриціуса з Голландії. Він гадає, що це зоряні рої, які пропливають між небом і землею.

Маленький чернець. Хіба це не підлягає сумніву, синьйоре Галілео?

Галілей не відповідає.

Андреа. У Парижі і Празі гадають, що це випари Сонця. Ось уже два тижні я підіймаюсь кожного сонячного дня під гонтовий дах. Крізь тоненькі щілини в гонті падає лише тоненький промінь. Тоді на аркуші паперу можна впіймати обернений відбиток Сонця. Я бачив пляму, завбільшки з муху, розпливчасту, як хмаринка. Вона пересувалась. Синьйоре Галілео, чому ми не досліджуємо цих плям?

Галілей. Тому, що ми вивчаємо плаваючі тіла.

Андреа. Вся Європа питає вашої думки. Авторитет ваш так зріс, що мовчати ви більше не маєте права.

Галілей. Рим сприяв зростанню мого авторитету саме тому, що я мовчав.

Федерцоні. Але тепер ви вже не можете собі дозволити мовчати.

Галілей. Ну, я також не можу дозволити, щоб мене, як шинку, підсмажували на вогнищі.

Андреа. Гаразд, тримаймося за крижинки, це вам не пошкодить.

Галілей. Вірно.

Входить Людовико Марсілі в дорожньому одязі. За ним слуга несе пакунки. Вірджінія біжить назустріч Людовико, обіймає його.

Вірджінія. Чому ти не написав, що прийдеш?

Людовико. Я був тут поблизу, оглядав наші виноградники при Буччолі і не міг утриматись.

Галілей (короткозоро мружить очі). Хто це там?

Вірджінія. Людовико!

Галілей. О, Людовико (*іде йому назустріч*). Як ся мають коні?

Людовико. В доброму здоров'ї, синьйоре.

Галілей. Сарті, святкуємо! Неси глек того сіцілійського вина, старого!

Сарті і Андреа виходять.

Людовико (до Вірджінії). Ти ніби зблідла. Життя в селі піде тобі на користь. Мати жде тебе у вересні.

Вірджінія. Зажди, я покажу тобі весільне вбрання! (*Вибігає.*)

Людовико. Я чув, синьйоре, що на ваших лекціях в Університеті буває більше тисячі студентів. Над чим ви зараз працюєте?

Галілей. Щодня те саме. Ти їхав через Рим?

Людовико. Так. Поки не забудь, мати вітає вас з приводу вашого вельми тактовного ставлення до нових голландських оргій з сонячними плямами.

Галілей (сухо). Дуже вдячний.

Сарті і Андреа приносять вино і склянки.

Всі збираються за столом.

Людовико. Весь лютий місяць у Римі тільки про те й розмови. Христофор Клавіус висловлював побоювання, щоб через ці сонячні плями вдруге не почався той цирк з обертанням Землі навколо Сонця.

Галілей. А ще які новини з священного міста, крім надій на мої нові гріхи?

Людовико. Ви, певне, знаєте, що найсвятіший отець при смерті.

Галілей. Кого називають його наступником?

Людовико. Найчастіше – Барберіні.

Маленький чернець. Кардинал Барберіні сам математик.

Федерцоні. Вчений на святому престолі!

Пауза.

Галілей. Тепер їм потрібні такі, як Барберіні, які трохи і в математиці тямлять. В світі починається зрушення. Федерцоні, ми доживемо, коли нам не треба буде озиратися, як злодіям, щоб сказати: двічі по два чотири. Андреа, забери геть цей мотлох – лід, миску, голку. Я ціную втіхи плоті. Не терплю тих боягузів, які щось провадять про слабості... Скажу вам: треба вміти насолоджуватись.

Маленький чернець. Що ви збираєтесь робити?

Федерцоні. Ми знову починаємо цирк з обертанням навколо Сонця.

Андреа, Федерцоні і маленький чернець поспіхом, прибирають з робочого столу.

Андреа. Ми могли б виявити, що Сонце теж крутиться. Як це тобі сподобається, Марсілі?

Людовико. Звідки таке збудження?

Галілей. Тепер я знаю, нащо твоя мати прислала тебе до мене.

Барберіні йде вгору. Знання стане пристрасстю, а дослідження – насолодою. Клавіус має рацію, ці сонячні плями мене дуже цікавлять. Як тобі моє вино, Людовико? Справді, смачне?

Людовико (напружено). Справді.

Галілей. Невже ти зайдеш так далеко, що приймеш чиясь вино або дочку, не зажадавши, щоб він почепив своє покликання на кілочок? Що спільного між астрономією і моєю дочкою? Фази Венери не змінять форм її заду.

Синьйора Сарті. Не будьте ж таким вульгарним. Я зараз покличу В'рджінію.

Людовико (затримує її). Шлюб у таких сім'ях, як моя, береться не тільки за принципом статевого потягу.

Галілей. Значить всі вісім років, поки я проходив випробування, тебе утримували від шлюбу з мою дочкою.

Людовико. Моя дружина і в сільській церкві мусить бути поважною особою.

Галілей. Андреа, Фульганціо, принесіть латунне дзеркало і екран. Ми відкинемо на нього сонячний відбиток, щоб очей не різало. Це твій метод, Андреа.

Андреа і маленький чернець приносять дзеркало і екран.

Людовико. Свого часу ви, синьйоре, підписали в Римі зобов'язання не втручатися більше в цю справу з обертанням Землі навколо Сонця.

Галілей. Ах, тоді? Тоді у нас був відсталий папа.

Синьйора Сарті. Був! Адже його святість ще не померли!

Галілей. Майже, майже! Нанесіть на екран сітку меридіанів та паралелей Будемо працювати методично. А потім зможемо відповідати на їхні листи, правда, Андреа?

Екран встановлений.

Людовико. Якщо його святість умре, синьйоре Галілею, то й новий папа, хто б він не був і як би він не любив науки, муситиме так само зважати на те, яку велику любов відчувають до нього найвельможніші родини Італії.

Маленький чернець. Господь створив фізичний світ, Людовико, Господь створив людський мозок. Господь дозволить і фізику.

Синьйора Сарті. Галілео, тепер послухай, що я скажу. Я бачила, як мій син чинив гріх через ті “експерименти”, “теорії”, “обсервації”, і нічого не могла вдіяти. Нехай вже я жертвую своїм вічним блаженством за прихильність до єретика, це вже моє діло, але ти не маєш права топтати своїми ножищами щастя своєї доньки!

Галілей (похмуро). Принесіть телескоп!

Людовико. Джузеппе, віднеси багаж до карети. *(Слуга виходить.)*

Синьйора Сарті. Вона цього не переживе! Ви б могли їй то самі сказати. *(Біжить геть, все ще з глечиком у руках.)*

Людовико. Синьйоре Галілею! У вас чудова голова. Шкода її.

Маленький чернець (здивовано). Він вам погрожує.

Галілей. Еге. Адже я міг би підбурити його селян і спонукати їх до роздумів. І його слуг, і його управителів.

Федерцони. Яким чином? Адже ніхто з них не читає латиною.

Галілей. Я міг би писати народною мовою, для багатьох, замість писати латиною тільки для обраних. Для нових думок потрібні люди, що працюють руками. Бо хто ж інший прагне дошукатись причин всіх речей? Ті, що бачать хліб тільки на своєму столі, не хочуть знати, як його випікають. Ця наволоч дякує радше

Богові, ніж пекареві. Ті ж, хто робить хліб, скоро зрозуміють, що ніщо не рухається само, коли його не зрушити. Твоя сестра, Фульганціо, яка працює на олійниці, не стільки здивується, скільки, мабуть, сміятиметься, коли почує, що Сонце – не золотий герб можновладця, а важіль: Земля рухається, бо її рухає Сонце.

Людовико. Ви завжди будете рабом своїх пристрастей. Перепросіть за мене Вірджінію. Я думаю, нам зараз краще не бачитись.

Галілей. Посаг у вашому розпорядженні повсякчас.

Людовико. Прощавайте. (*Йде.*)

Маленький чернець. Новим папою буде освічена людина.

Галілей. Отже, розпочнемо спостереження за сонячними плямами, що нас цікавлять, на свій страх і ризик, не дуже покладаючись на підтримку нового папи.

Андреа. (перепиняє). Але з цілковитою певністю, що розвіємо зоряні тінні пана Фабриціуса і сонячні випари пражан і парижан, та ще й доведемо обертання Сонця.

Галілей. Ні, лише з деякою надією на те, що доведемо обертання Сонця. Доводити, що досі я мав рацію, то не моя мета. Я хочу перевірити, чи я таки її мав. Я кажу вам: покиньте всяку надію, всі, хто стає на шлях дослідів. Може, це випари, а може, й плями, та перш, ніж припустити, що це бажані нам плями, припустімо краще, що це риб'ячі хвости. Так, ми знову і знову і ще раз піддамо все сумніву. Будемо просуватись не семимильним кроком, а зі швидкістю черепахи. І те, що хочемо знайти, ми, знайшовши, розглянемо з особливим недовір'ям. Отже, приступаймо до спостережень за Сонцем з непохитним наміром довести непорушність Землі. І тільки зазнавши невдачі, цілковитої і безнадійної поразки, зализуючи свої рани, в найсумнішому настрої ми почнемо запитувати, а чи не мали ми таки рації, чи таки не обертається Земля справді! (*Підморгує.*) І коли після того у нас всяке інше припущення розповзеться під руками, тоді ніякої пощади тим, хто не досліджував, а плескав язиком. Зніміть покривало з труби і спрямуйте її на Сонце (*встановлює латунне дзеркало*).

Мовчки починають дослідити. Коли пломеніючий відбиток Сонця з'являється на екрані, прибігає Вірджінія у весільному вбранні.

Вірджінія. Ти прогнав його, батьку! (*Знепритомніла.*)

10.

У наступному десятиріччі вчення Галілея поширилось серед народу. Памфлетисти і співці балад скрізь підхоплюють нові ідеї. Під час карнавалу деякі міста Італії обрали астрономію темою карнавального походу гільдій.

*Напівзголоділа пара вуличних акторів з п'ятирічною дівчинкою
із немовлятком на руках з'являються на ринку, де юрба жде
карнавальної процесії. Деякі в масках. Обидва актори тягнуть
пакунки, барабан, інше причандалля.*

Вуличний співак (співає).

*Коли Господь вчинив всевишню волю,
тоді він сонцю владно повелів,
як служнику, крутитись круг Землі
і на гірку не нарікати долю.*

*Віднині кожен менший кружеляв
круг старшого, бо так Господь сказав.*

*То й почали обертатись:
бідні – кругом магнатів,
навколо вищих – малі.*

Як на небі, так і на землі.

*Круг пап забігали кардинали,
круг кардиналів – єпископи закружляли,
круг єпископів юрби секретарів,
круг секретарів – світське начальство різне,
круг світського начальства – ремісники,
круг ремісників – слуги покірні,
а навколо слуг – забігали понури
голодні жebraки, собаки і кури.*

Мудрий Галілей схопивсь,

Біблію жбурнув,

взявся за трубу

та на небо гордо позирнув.

І до сонця вигукнув: спинись!

*Все інакше нині обертатись
має – поза волею богів.*

Доведеться панові намотись,

як побігає коло слуги

Оце так штука! Це так жарт, хай тобі кат!

Вже й вража челядь день при дні зухваліє, погана.

Бо чом би й ні? Настали ж дні. Тому й кажу: давно вже варт.

Признайтесь: хто б то не хотів прожити вік без пана?

Слуга вже в ноги не впаде,

бездомний гладшає пес,

школяр до школи не іде,

а служба – і до мес.

А кепський з Біблією жарт, хай тобі кат!

Для наших ший сплели малий плоскінний зашморг, драний!

То чом би й ні? Настали ж дні. Тому й кажу: давно вже варт.

Признайтесь: хто б то не хотів прожити вік без пана?

*Дві пані заклакли між рибних лавок,
лише головами хитають:
рибачка відламує хліба шматок
і рибу сама наминає.
Муляр виводить камінний мур,
панський забравши камінь.
Собі цей будинок, а не когось
він зводить своїми руками.*

*А кепський з Біблією жарт, хай тобі кат!
Для наших ший сплели малий плоскінний зашморг, драний!
То чом би й ні? Настали ж дні. Тому й кажу: давно вже варт.
Признайтесь: хто б то не хотів прожити вік без пана?
Вже пана б'є під зад носком
розгніваний бідак.
Малечі бідній – молоко.
Попам – свята вода.*

*А кепський з Біблією жарт, хай тобі кат!
Для наших ший сплели малий плоскінний зашморг, драний!
То чом би й ні? Настали ж дні. Тому й кажу: давно вже варт.
Признайтесь: хто б то не хотів прожити вік без пана?
Жінка співака. Я, прогрішивши, далєбі
Кажу до Чоловіка:
Не гнівайся Шукай собі,
Як хоч, постійну зірку.*

*Співак.
Твоя наука, Галілей, нехай їй кат, то кепський жарт!
Зніми намордника із пса – він враз кусати стане.
Бо чом би й ні? Там жарт – не жарт, а нам обов'язково варт
прожити вік. щоб і не знать, не відати про пана.*

*Обоє.
Повстань, хто в злиднях на землі живе,
Бо кожен з вас мети одної прагне.
І вас навчить правдивий Галілей
Простій абетці боротьби.
Ачей Ярма важкого досить для людей.
Пора і нам прожити вік, не знаючи про пана.*

11.

*1633 р. Інквізиція викликає славнозвісного дослідника до Риму.
Глибінь гаряча. Зимна височінь.
Воляють вулиці. А двір мовчить.
Передпокій і сходи в палаці Медічі у Флоренції.
Галілей з дочкою чекають прийому у герцога.*

Вірджинія. І довго ж це триває. Ось знову той чоловік, що йшов за нами слідом. (Показує на суб'єкта, який минає їх, не звертаючи на них уваги.)

Галілей (зір його погіршав). Я його не знаю.

Вірджинія. А я часто бачила його останнім часом. Він здається мені зловісним.

Галілей. Дурниці. Ми у Флоренції, а не серед корсиканських бандитів.

Вірджинія. Йде ректор Гафоне.

Галілей. Оцього я боюсь. Цей дурнувятий знову втягне мене в довжелезну розмову.

Вниз по сходах спускається Гафоне, ректор університету. Він явно лякається, побачивши Галілея, і йде напружено, одвернувши обличчя, минає обох, ледь кивнувши.

Який біс у ньому сидить? Він хоч привітався?

Вірджинія. Ледь-ледь. Що там у твоїй книзі? Може, її знову визнали за єретичну?

Галілей. Ти вже занадто вдаєшся до тих церков.

Вірджинія. Ось синьйор Ванні, ливар, якому ти накреслив план ливарні.
Сходами спускається чоловік.

Ванні. Нагорі йшла мова про вас. На вас складають вину за памфлети проти Біблії, які нещодавно скрізь продавали.

Галілей. Про памфлети нічого не знаю. Моє улюблене читання – Біблія і Гомер.

Ванні. А хоч би й ні: хотів би скористатися з нагоди запевнити вас, що ми, мануфактуристи, на вашому боці. Я не з тих, хто багато знає про рух зірок, але для мене ви – людина, яка бореться за свободу вчення нового. За один лише останній рік в Лондоні вийшли в світ п'ять книг про сільське господарство. А тут ми дякували б хоч за однієчку книжку про голландські канали. Ті самі кола, які завдають вам неприємностей, не дозволяють лікарям Болоньї розтинати трупи для досліджень.

Галілей. Ваш голос чимало важить, Ванні.

Ванні. Сподіваюсь. Ви знаєте, що в Амстердамі і Лондоні є фондові біржі. Так само й ремісничі школи. І регулярно виходять газети з новинами. А нам тут невільно навіть заробляти гроші. Проти ливарень заперечують, бо, бачте, коли в одному місті багато робітників, то це сприяє розпусті. Я цілком на боці таких людей, як ви, синьйоре Галілео. За вами стоїть вся північна Італія, синьйоре Галілею.

Галілей. Наскільки мені відомо, ніхто не збирається щось мені заподіяти.

Ванні. На мою думку, у Венеції вас би краще шанували. Там менше чорних сутан. Звідти ви могли б розпочати боротьбу. У мене є дорожня карета, синьйоре Галілео, і коні.

Галілей. Не можу уявити себе втікачем.

Ванні. Авжеж. Але з того, що я тут чув нагорі, стає ясно, що треба поспішати. Гадаю, що саме зараз вам краще не бути у Флоренції.

Галілей. Дурниці. Великий герцог – мій учень, а крім того, сам папа рішуче постане проти всяких спроб накинути мені зашморга на шию.

Ванні. Здається, синьйоре Галілео, ви не дуже чітко відрізняєте друзів від ворогів.

Галілей. Зате я відрізняю силу від безсилля. *(Рвучко йде геть.)*

Ванні. Чудово! Бажаю щастя. *(Йде.)*

Галілей (іде назад з Вірджинією). Всяк, хто в цій країні має якісь скарги, обирає мене за адвоката, особливо там, де мені це найменш може йти на користь. Я написав книгу про механіку всесвіту, оце й усе. А що з того зроблять, або не зроблять, те мене вже не обходить.

Вірджинія (стиха). А взагалі, герцог тебе сьогодні запросив?

Галілей. Ні. Але я просив доповісти про мене.

Кардинал-інквізитор спускається сходами.

Вірджинія. Кардинал-інквізитор!

Він, минаючи, низько вклоняється Галілею.

Що робити кардиналу-інквізитору у Флоренції, тату?

Галілей. Не знаю. Він поводився не без чемності. Я знав, що чинив, коли переїхав у Флоренцію і всі ці роки мовчав. Вони так розхвалили мене, що мусять тепер приймати мене таким, як є.

Урядовець (вигукує). Його високість, великий герцог!

Козімо де Медічі спускається сходами. Галілей йде йому назустріч.

Герцог, трохи збентежений, спиняється,

Галілей. Хотів би я запропонувати Вашій високості мої діалоги про обидві космічні системи...

Козімо. Мене турбує стан ваших очей. Справді турбує. Ви, мабуть, понад міру сидите за вашим чудовим телескопом, чи не так? *(Іде далі, не взявши книги з рук Галілея.)*

Галілей. Він не прийняв книги.

Вірджинія. Тату, я боюсь.

Галілей (приглушено, але твердо). Нічим не видавай себе. Звідси підемо не додому, а до склоріза Вольпі. Я домовився, що в сусідньому з ним заїзді завжди буде наготові віз з порожніми винними барилами. Мене вивезуть з міста.

Вірджинія. Ти знав?..

Галілей. Не оглядайся.

Збираються йти.

Високопоставлений урядовець (сходить донизу). Синьйоре Галілею, я маю доручення повідомити вас, що флорентійське герцогство не спроможне більше чинити опір бажанню найсвятішої інквізиції допитати вас у Римі. Карета найсвятішої інквізиції чекає на вас, синьйоре Галілею.

12.

Папа

Палати Ватикану. Папа Урбан VIII (колишній кардинал Барберіні) приймає кардинала-інквізитора. Під час аудієнції папа одягається. За дверима чути човгання багатьох ніг.

Папа (дуже голосно). Ні! Ні! Ні!

Інквізитор. Отже, ваша святість, тут зібрались усі доктори усіх факультетів, представники всіх священних органів і все духовенство, і ви хочете повідомити їх, що Святе Письмо надалі не може вважатися за істинне?

Папа. Не дам розбити грифельну дошку, не дам.

Інквізитор. Ці люди скажуть вам, що то грифельна дошка, а не дух заколоту і сумніву. Але це не грифельна дошка. В світ прийшов жахливий неспокій. Це неспокій їх власного розуму, який вони лише переносять на нерухому Землю. Невже людське суспільство ми будемо будувати на сумніві, а не на вірі? “Ти мій пан, але я сумніваюсь, чи це добре”. “Це твій дім і твоя дружина, але я сумніваюсь, чи не повинні вони бути моїми”. Що було б, якби всі вони, слабі плоттю і схильні до всяких неподобств, вірили б тільки у власний розум. А це ж його той безумець Галілей оголошує верховним суддею. Раз узявши під сумнів те, чи справді Сонце зупинилось над Гаваоном, вони захотіли взяти під свій брудний сумнів і церковну карнавку!* Відтоді, як вони плавають по морях, – а втім, я нічого не маю проти цього, – вони вірять в мідну скриньку, яку називають компасом, а не в Бога. Той Галілей ще замолоду писав про машини. Машинами вони хочуть творити чудеса. Які? У всякому разі, Бога їм уже не треба. їм це непотрібно. Цей негідник знає, що робить, коли пише свої астрономічні твори не латиною, а мовою рибалок і торгівців вовною.

Папа. Це свідчить про його низький смак. Я скажу йому.

Інквізитор. Він нацьковує одних і підкупляє інших. Портові міста Північної Італії все настійніше вимагають для своїх кораблів зоряних карт синьйора Галілея. І доводиться на це піти, бо це інтерес матеріальний.

Папа. Але ці зоряні карти спираються на його еретичні твердження.

Не можна засудити це вчення і користуватися з його карт.

Інквізитор. А чому ж ні? Інакше ніяк не можна.

Папа. Це човгання мене дратує. Вибачте, що я весь час прислухаюсь.

Інквізитор. Це човгання може сказати вам більше, ніж я, ваша святість. Невже всі оті люди мають піти звідси з сумнівами на серці?

*Карнавка – церковна кружка для збору грошей.

Папа. Зрештою, цей чоловік – найвидатніший фізик світу, світоч Італії, а не якийсь там недоум. У нього є друзі. Серед них і Версаль, і Віденський двір. Ви хочете, щоб вони прозвали святу церкву помийницею для гнилих забобонів? Ні, геть від нього руки.

Інквізитор. На практиці нам не доведеться дуже далеко заходити. Він людина плоті і негайно піддається.

Папа. Він любить плотські втіхи більше, ніж усі люди, кого я знав. Він і мислить пристрасно. Не може відмовити собі ні в старому вині, ні в новій ідеї. Я дозволив йому видати книгу з тією умовою, що він в кінці висловить думку, що останнє слово не за наукою, а за вірою. Він цього додержав.

Інквізитор. Але як? В його книзі дискутують: дурень, який, звичайно, висловлює погляди Аристотеля, і розумний, який, так само природно, заступає синьйора Галілея. І як гадає ваша святість, хто робить останнє зауваження?

Папа. Що там іще? Хто висловлює нашу думку?

Інквізитор. Вже ж не розумний.

Папа. Це, звичайно, неподобство. Це тупотіння в коридорах прямо нестерпне. Що там, весь світ зібрався?

Інквізитор. Не весь, а його найкращі представники.

Пауза. Папа вже в повному орнаті.

Папа. В крайньому разі, нехай тільки покажуть йому знаряддя.

13.

22 червня 1633 року Галілео Галілей перед судом інквізиції зрікається свого вчення про рух Землі.

*Цей день червневий скоро проминув,
А він для нас усіх важливим був.
З п'ятьми нічної раптом розум зринув,
Та цілий день простояв за дверима.*

В палаці флорентійського посла в Римі. Учні Галілея чекають звістки. Маленький чернець і Федерцоні грають у нові шахи, ходячи через усю шахівницю. В кутку навколішки моляться Вірджинія.

Маленький чернець. Папа не прийняв його. Кінець всяким науковим дискусіям.

Андреа. Вони погублять його. Він не допише до кінця своїх “Розмов”. *Федерцоні (потай зиркає на нього).* Ти гадаєш?

Андреа. Бо він ніколи не зречеться.

Маленький чернець (стиха). Уже двадцять три дні як він у в'язниці. Вчора був останній допит. А сьогодні засідання. *(Помітивши, що Андреа прислухається, голосно.)* Коли я відвідав його тоді,

двома днями після декрету, ми сиділи отам, і він показав мені крізь вікно маленьку статую Пріапа біля сонячного годинника в саду, – ви можете його і зараз побачити, – і порівнював свою працю з сатирою Горація, в якій теж не можна нічого змінити. Він говорив про своє естетичне чуття, яке змушує його шукати правди. І згадав епіграф “Hieme et aestate, et prope et procul, usque dum vivarn et ultra”*. Він мав на увазі правду.

Андреа (до маленького ченця). Ти розповів їм, як він стояв у “Колегіум Романум”, коли вони перевіряли його трубу? Розкажи.

Чернець заперечливо хитає головою.

Він поводився, як завжди. Руки в боки, черево наперед і каже: “Звертаюсь до вашого розуму, панове!” (*Сміючись, передражняє Галілея.*)

Пауза.

(*Про Вірджінію.*) Вона молить Бога, щоб він зрікся.

Федерцоні. Вони викликали з Флоренції до себе її сповідника.

Входить суб’єкт з палацу великого герцога Флоренції.

Суб’єкт. Синьйор Галілей незабаром буде тут. Можливо, йому потрібна буде постіль.

Федерцоні. Його відпустили?

Суб’єкт. Сподіваються, що перед судилищем інквізиції о п’ятій годині синьйор Галілей зречеться. Заблаговістить великий дзвін собору Святого Марка, а дослівний текст зречення буде сповщено прилюдно.

Мовчанка.

Федерцоні (поглядає на сонячний годинник у саду). П’ята година.

Вірджінія молиться голосніше.

Андреа. Не можу більше чекати, чуєте! Вони стинають голову правді!

Закладає вуха, те саме робить і маленький чернець.

Але дзвону не чути. Після паузи, заповненої молитовним бурмотінням Вірджінії, Федерцоні заперечливо хитає головою, інші опускають руки.

Федерцоні. Не чути. Вже після п’ятої три хвилини.

Андреа. Він не піддається!

Маленький чернець. Він не зрікається!

Федерцоні. Ні. О, яке щастя!

Обіймаються, сповнені щастям.

Андреа. Отже, сила не бере. Вона не все може! Отже, дурість пере-
можено, вона не є невразливою! Отже людина смерті не боїться!

Федерцоні. Тепер настає справжній час пізнання. Це година його народження. Подумайте, що було б, якби він зрікся!

Маленький чернець. Я не казав цього, але дуже побоювався. О, я маловір!

*“Взимку і влітку, поблизу і вдалині, доки живу і після смерті” (латин.).

Андреа. Я знав: він не зречеться!

Федерцоні. Тоді було б так, наче вранці знову повернулась ніч.

Андреа. Наче гора сказала б: я – вода.

Маленький чернець, (плачучи, падає навколішки). Хвала тобі,
Господи!

Андреа. А нині все змінилося! Після довгих мук людина підводить
голову і каже: я можу жити! Тільки один піднявся і мовив: – ні!
А скільки завойовано!

В цю мить пролунав дзвін собору Святого Марка.

Всі стоять окляклі.

Вірджинія (підводиться я колін). Дзвін Святого Марка! Він не
проклятий!

З вулиці долинає голос оповісника, який оголошує зречення

Галілея.

Голос герольда. “Я, Галілео Галілей, викладач математики і фізики
у Флоренції, клятвено відрікаюся того, чого я навчав: ніби Сонце
є центром всесвіту і стоїть на своєму місті непорушно, а Земля
не є центром і не є непорушною. Клятвено зрікаюся, проклинаю
і засуджую з чистим серцем і нелицемірною вірою всі ці помилки
і ересі, так само, як усі інші помилки і кожна іншу думку,
протівну святій церкві”.

Сутеніє. Коли знову настає світло, дзвін іще гуде, потім стихає.

Вірджинія вийшла. Учні Галілея ще тут.

Федерцоні. Він ніколи не платив тобі як слід за твою роботу. Ти не
міг собі ні купити штанів, ні опублікувати свої праці. Ти все
терпів, бо “це потрібно було для науки”!

Андреа (голосно). Нещасна та країна, що не має героїв!

З'являється Галілей. За час процесу він майже невпізнанно
змінився. Він чув слова Андреа. Кілька секунд чекає в дверях на
привітання, але його нема. Учні сахаються від нього. Тоді він
повільно і невпевнено, бо погано бачить, проходить наперед, де
знаходить лаву, і сідає.

Андреа. Не можу дивитись на нього. Хай іде геть.

Федерцоні. Заспокойся.

Андреа (кричить до Галілея). Винний бурдюк! Прожера! Врятував
свою рідну шкуру? (Сідає). Мені погано!..

Галілей (спокійно). Дайте йому води!

*Маленький чернець приносить Андреа склянку води. Інші не
звертають уваги на Галілея, що, прислухаючись, сидить на лаві.*

Здалеку чути знову голос оповісника.

Андреа. Я вже можу йти... Поможіть мені тільки...

Вони ведуть його до дверей. В цю мить їх спиняє голос Галілея.

Галілей. Ні! Нещасна та країна, якій потрібні герої.

Читання перед завісою:

“Хіба не ясно, що кінь, який має три або чотири лікті заввишки, впавши з висоти, поламає собі ноги, тоді як собака не зазнає шкоди; так само і кішка впаде навіть з висоти восьми або десяти ліктів і не пошкодить себе, ба, навіть цвіркун, що впаде зі шпиля башти, а мурашка з Місяця впавши, неущкоджені лишаться. І як дрібні травини відносно дужчі й міцніші за великих, то й менші рослини тримаються міцніш; дуб у двісті ліктів заввишки не міг би стримувати своє галуззя в тих же пропорціях, що маленький дуб, і природа не може створити коня завбільшки з двадцять звичайних коней, ні велетня десятикратної величини, не змінивши відповідно пропорції всіх членів, особливо кісток, які мусять бути понад міру зміцнені, пропорційно до більшої величини. Поширена думка, що великі й малі машини однаково витривалі, – очевидно є помилковою. Галілей, Discors*”.

14.

1633-1642 рр. Галілео Галілей живе в замиському будинку поблизу Флоренції, до самої смерті лишаючись в'язнем інквізиції.

З тисяча шістсот тридцять третього року аж до тисяча шістсот сорок другого – тобто до самої смерті –

Галілей залишався церковним в'язнем.

Простора кімната, в ній стіл, шкряний стілець, глобус. Галілей, вже старий і напівсліпий, ретельно експериментує з маленькою дерев'яною кулькою на вигнутому дерев'яному жолобі. В передпокої сидить на варті чернець. Стукіт у двері. Чернець відчиняє, заходить селянин, приносить двох обскубаних гусей.

Вірджинія виходить з кухні, їй вже під сорок.

Селянин. Звеліли віддати.

Вірджинія. Від кого це? Я не замовляла гусей.

Вірджинія здивовано розглядає гусей. Чернець бере з її рук і недовірливо розглядає їх. Потім заспокоєно віддає назад, і вона, держачи їх за шиї, несе до Галілея у велику кімнату.

Вірджинія. Якийсь проїжджий прислав тобі гостинця.

Галілей. Що там таке?

Вірджинія. Хіба ти не бачиш?

Галілей. Ні. (Підходить.) Гуси? Ім'я проїжджого відомо?

Вірджинія. Ні.

Галілей (бере гуску з її рук). Важка. Я б з'їв трошки гусятини.

Вірджинія. Не може бути, щоб ти вже зголоднів. Ти ж щойно вечеряв.

І що це знову з твоїми очима? Ти ж мусив бачити їх від столу.

*Розмови (італ.)

Галілей. Ти стоїш у затінку.

Вірджинія. Я стою не в затінку. *(Виносить гусей з кімнати.)*

Галілей. Додай мкнину і яблук.

Вірджинія (до ченця). Нам треба послати по очного лікаря. Батько не зміг від столу побачити гусей.

Чернець. Треба раніш спитати дозволу монсиньйора Карпула. Він знову писав сам?

Вірджинія. Ні. Він диктував свою книгу мені, ви ж це знаєте. У вас сторінки сто тридцять перша і сто тридцять друга, і це були останні.

Чернець. Він – старий лис.

Вірджинія. Він нічого не робить проти приписів. Його каяття – щире. Я наглядаю за ним. *(Дає ченцеві гусей).* Скажіть на кухні, щоб печінки підсмажили з цибулиною і яблуком. *(Вертається у велику кімнату.)* А тепер подбаємо про наші очі, покинемо цю кульку і продикуємо трохи далі нашого щотижневого листа до архієпископа.

Галілей. Я себе недобре почуваю. Прочитай мені дещо з Горация.

Вірджинія. Лише на останнім тижні мені сказав монсиньйор Карпула, якому ми повинні бути дуже вдячні – ще сьогодні знов прислав овочів, що архієпископ кожного разу питає його, як сподобались тобі запитання і цитати, які він тобі надсилає. *(Підготувалась писати під диктування.)*

Галілей. На чому я зупинився?

Вірджинія. Фрагмент четвертий: що ж до позиції святої церкви в справі заколотів в арсеналі Венеції, то я цілком погоджуюсь зі ставленням кардинала Сполетті до бунтівних канатників...

Галілей. Ага. *(Диктує.)* Я цілком погоджуюсь зі ставленням кардинала Сполетті до бунтівних канатників, а саме, що краще в ім'я християнської любові до ближнього видавати їм юшку, аніж збільшувати їм платню за їхні корабельні та дзвовні канати. Оскільки мудрішим здається зміцнювати їхню віру, замість пожадливості. Апостол Павло каже: “Доброчинство школи не пропаде намарно”. Як це тобі?

Вірджинія. Чудово, батьку!

Галілей. Як ти гадаєш, чи не можна прочитати в цьому якоїсь іронії?

Вірджинія. О, ні, архієпископ відчує блаженство. Він такий практичний.

Галілей. Покладаюсь на твою думку. Що там далі?

Вірджинія. Чудовий текст: «Коли я кволий, тоді я сильний».

Галілей. Ніякого тлумачення.

Вірджинія. Але чому ж?

Галілей. Що йде далі?

Вірджинія. “... Зрозумійте, що любити Христа далеко ліпше, ніж будь-яке знання”. Послання до Ефесян апостола Павла III, 19.

Галілей. “Особливо дякую вашій еміненції за чудову цитату з послання до Ефесян. Спонуканий цим, я знайшов у неповторному творі “Наслідування Христа” ще таке: (*цитую напам’ять*) “Він, до кого промовляє вічне Слово, вільний від багатьох запитань”. Чи можна мені при цій нагоді говорити про власні Справи? Мені все ще дорікають, що я колись книгу про небесні тіла видав базарною мовою. Я зовсім не мав на меті пропонувати або схвалювати, щоб книги про значно важливіші предмети, наприклад, богослов’я, видавались мовою продавців макарон. Звичайно доводять, що завдяки універсальності латини службу Божу всі народи правлять однією мовою. Але цей довід здається мені не дуже влучним, бо зухвали глумливці можуть йому протиставити інший, а саме: жоден з цих народів тоді ні слова не зрозуміє. Охоче знехтую дешевою зрозумілістю святих істин. Латина, яка звучить з кафедри, захищає вічні істини церкви від цікавості невігласів і збуджує довір’я, коли вимовляється священниками з нижчих класів з місцевим акцентом. Ні, викресли це.

Вірджинія. Все?

Галілей. Все, після “продавців макарон”.

Стукають у двері. Вірджинія йде до передпокою. Чернець відчиняє.

Входить Андреа Сарті. Це вже людина середнього віку.

Андреа. Добрий вечір. Я збираюсь покинути Італію, щоб зайнятись науковою роботою в Голландії, і мене попросили проїздом відвідати його, щоб мати змогу там розповісти про нього.

Вірджинія. Не знаю, чи схоче він тебе бачити. Ти ніколи не приходив.

Андреа. Спитай його.

Галілей розпізнав голос Андреа. Сидить нерухомо. Вірджинія підходить до нього.

Галілей. Це Андреа?

Вірджинія. Так. Відіслати його?

Галілей (після паузи). Приведи його.

Вірджинія приводить Андреа.

Вірджинія (до ченця). Він безпечний. Він був його учнем. А тепер це його ворог.

Галілей. Лиши нас самих, Вірджиніє.

Вірджинія. Я хочу послухати, що він розповість. (*Сідає.*)

Андреа (холодно). Як ся маєте?

Галілей. Підійди ближче. Як живеш? Розкажи про свою роботу. Я чув, що вона з гідравліки.

Андреа. Фабриціус з Амстердама доручив мені довідатись про ваше життя.

Пауза.

Галілей. Я почуваю себе добре. Мені приділяють багато уваги.

Адреа. Радий, що зможу повідомити, що ви почуваете себе добре.
Галілей. Фабриціус зрадіє, почувши це. А ти можеш йому сказати, що я живу з комфортом. Глибиною свого каяття я удостоївся такої прихильності своїх властителів, що мені дозволено в скромному обсязі і під духовним контролем вести наукові дослідження.
Адреа. Так. Ми теж чули, що церква задоволена вами. Ваше повне підкорення вплинуло. Запевняють, ніби власті з задоволенням переконались, що відколи ви зреклися свого вчення, в Італії не опубліковано жодного твору з новими твердженнями.
Галілей (прислухаючись). На жаль, є країни, які ухиляються від піклування церкви. Боюсь, що там розвиваються далі засуджені вчення.
Адреа. Ваше зречення і там викликало радісні для церкви наслідки.
Галілей. Правда?

Пауза.

Що чути про Декарта? З Парижа – нічого?

Адреа. Дещо є. Після звістки про ваше зречення Декарт сховав у шухляді свій трактат про природу світла.

Тривала пауза.

Галілей. Мене турбує доля деяких наукових друзів, яких я вів шляхом облуди. Їх навчило моє зречення?

Адреа. Щоб мати змогу науково працювати, я хочу виїхати до Голландії. Бику не дозволено того, чого собі не дозволяє Юпітер.

Галілей. Розумію.

Адреа. Федерцоні знову шліфує лінзи, в якійсь міланській лавці.

Галілей (сміється). Він не знає латини.

Пауза.

Адреа. Фульганціо, наш маленький чернець, припинив дослідження і вернувся в лоно церкви.

Галілей. Так.

Пауза.

Моє начальство сподівається мого повного духовного одужання.

Я роблю кращі успіхи, ніж можна було чекати.

Адреа. Он як.

Вірджинія. Хвала Господу.

Галілей (гостро). Подивись до гусятини, Вірджиніє.

Розгнівана Вірджинія виходить. По дорозі з нею заговорив чернець.

Чернець. Цей чоловік мені не до вподоби.

Вірджинія. Він не страшний. Ви ж самі чуєте. *(На виході.)* Ми одержали свіжий козячий сир.

Чернець іде за нею.

Адреа. Я їхатиму цілу ніч, щоб завтра вранці перейти кордон. Я можу йти?

Галілей. Не знаю, нащо ти прийшов, Сарті? Щоб схвилювати мене? Я живу обережно і обережно думаю, відколи опинився тут. Не без того, що часом берусь і за старе.

Андреа. Я не хотів би вас хвилювати, синьйоре Галілео.

Галілей. Барберіні казав, що це чіпляється, як короста. Він і сам не був вільний від неї. Я знову писав.

Андреа. Так?

Галілей. Я закінчив свою книгу “Розмови”.

Андреа. Як? “Розмови відносно двох нових галузей науки: механіки і законів падіння тіл”? Тут?

Галілей. О, мені дають папір і пера. Моє начальство не дурне. Воно знає, що, коли хвороба здавніє, її не вилікуєш за одну ніч. Вони беруть мене від небезпечних наслідків, забираючи від мене сторінку за сторінкою.

Андреа. О Боже!

Галілей. Ти щось сказав?

Андреа. Значить, вони дозволяють вам орати воду! Дають вам папір і перо, щоб ви заспокоїлись. Як могли ви писати взагалі, знаючи про такий наслідок?

Галілей. О, я раб своїх звичок.

Андреа. “Розмови” в руках ченців! Коли їх так жадібно чекають Амстердам, Лондон, Прага.

Галілей. Звідси чую, як бідкається Фабріціус, вимагаючи свого фунта м’яса, а він же сидить в цілковитій безпеці в Амстердамі.

Андреа. Дві нові галузі науки все одно що втрачені!

Галілей. Але й Фабріціуса і ще декого безперечно порадує чулка, що я поставив на карту останні мізерні рештки своїх вигод, щоб зробити копію, поза власною, сказати б, спиною, потай від самого себе, на протязі останніх шести місяців, користуючись в ясні ночі останніми унціями світла.

Андреа. У вас є копія?

Галілей. Моя суєтність досі не давала мені її знищити.

Андреа. Де вона?

Галілей. “Коли око твоє досаждає тобі, вирви його”. Той, хто писав це, більше розумівся на комфорті, ніж я. Гадаю, що це верх безумства, віддати її. Ні, раз я не зумів відійти подалі від наукової праці, то ви можете її мати. Копія лежить у глобусі. Якщо наважиться взяти її з собою в Голландію, то, звичайно, всю відповідальність за це візьмеш на свою шию. В разі чого, ти скажеш, що купив рукопис у незнайомця, який має доступ до оригіналу в святому офіціумі.

Андреа підходить до глобуса. Витягає звідти копію.

Андреа. “Розмови”! (Перегортає сторінки рукопису.) “Мій намір викласти зовсім нове вчення про дуже давній предмет – рух.

Шляхом експериментів я відкрив деякі його властивості, які варті того, щоб про них знали”.

Галілей. Якось треба було згаяти своє дозвілля.

Андреа. Це стане основою нової фізики.

Галілей. Сховай під куртку.

Андреа. А ми думали, що ви перекинулись до них. І я найдужче обурювався проти вас.

Галілей. Так і слід було. Я проповідував науку, а заперечував істину.

Андреа. А оце міняє все. Все!

Галілей. Правда?

Андреа. Ви приховали істину. Приховали від ворога. І в галузі етики випередили нас на століття.

Галілей. Скажи ясніше, Андреа.

Андреа. Разом з усіма ми казали: “Він умре, а не зречеться”. А ви прийшли з словами: “Я зрікся, але буду жити”. “Ваші рухи заплямовані”, – сказали ми. Ви сказали: “Краще нехай будуть заплямовані, аніж порожні”.

Галілей. Краще заплямовані, аніж порожні. Це звучить реалістично. Звучить по-моєму. Нова наука – нова етика.

Андреа. Я, я мусив це знати раніше за будь-кого. Мені було одинадцять, коли ви продали венеціанському сенатові телескоп, винайдений іншим чоловіком. А я бачив, яке безсмертне застосування ви для нього знайшли. Ваші друзі докірливо похитували головами, коли ви у Флоренції гнулися перед дитиною, а наука здобула собі аудиторію. Ви все сміялись з героїв. “Страждальці докучають мені”, – казали ви. “Злигодні йдуть від хибних обчислень”. А ще: “Коли наражаєшся на перепони, то найкоротшою відстанню між двома точками буде крива”.

Галілей. Пригадую.

Андреа. Тоді, в тридцять третьому, коли ви знайшли за потрібне зректись одної популярної тези вашого вчення, я мусив знати, що ви, власне, відійшли від безнадійної політичної бійки, для того, щоб далі посувати справу науки.

Галілей. Яка полягає...

Андреа ...у вивченні властивостей руху, який є творцем машин; саме вони перетворюють Землю на таке гарне житло, що від неба можна буде відмовитись.

Галілей. Ага!

Андреа. Ви виграли вільний час для того, щоб написати науковий твір, який одному вам під силу. Якби ви скінчили життя у вогняному ореолі на вогнищі, то переможцями стали б інші.

Галілей. Вони й є переможці. І нема такого наукового твору, що його міг би написати лише один учений.

Андреа. Чому ж ви тоді зреклись?

Галілей. Я зрікся, бо побоявся фізичних мук.

Андреа. Ні!

Галілей. Мені показали знаряддя тортур.

Андреа. Значить заздалегідь ви не мали плану.

Галілей. Жодного.

Пауза.

Андреа (голосно). Наука знає лише одне мірило цінності: внесок в науку.

Галілей. Цей внесок я зробив. Ласкаво прошу в стічну канаву, брате мій по науці і кум по зраді! Ти їси рибу? У мене є риба. Але смердить не риба, а я. Я лише продаю, а ти покупець. О, книга, священний товар, перед яким не можна подолати спокуси! Побачиш її, і в роті набігає слина, в якій тонуть прокляття. Велика вавилонська блудниця, мерзенна смертовбивча тварина, багряна, вона розверзає чресла, – і все стає інакшим. Хай святиться наша шахрайська настрахана смертю співдружність, яка виправдовує все.

Андреа. Страх смерті – властивий людям. Людські слабості не мають відношення до науки.

Галілей. Хіба?! Мій любий Сарті, навіть у теперішньому моєму стані я почуваю себе спроможним дати вам кілька вказівок на те, що має відношення до науки, якій ви себе віддали.

Маленька пауза. Галілей, склавши руки на череві, говорить дидактичним тоном.

У години дозвілля – а у мене їх чимало – я міркував над тим, що зі мною сталося, і думав, як до цього поставиться науковий світ, до якого я себе вже не зараховую. Навіть торговець вовною клопочеться не тільки про те, щоб дешевше купити і дорожче продати, а й про те, щоб торгівля вовною могла йти безперешкодно. З цього погляду мені здається, що розвиток науки вимагає особливої мужності. Наука оперує знаннями, здобутими через сумнів. Здобуваючи знання про все і для всіх, наука прагне зробити скептиками всіх. Але князі, поміщики і духовенство держать більшість населення в райдужному тумані забобонів і старих слів, бо цей туман приховує махінації цих панів. Злидні, в яких скніє більшість людства, стародавні, як гори, і з висоти амвонів і кафедр вони оголошуються такими ж незрушними, як і гори. Наше новітнє мистецтво сумніву захоплює більшість людей. Вони вирвали нам з рук телескоп і спрямували його на своїх гнобителів. Ті себелюбні насильники, які пожадливо використовували для себе плоди науки, раптом відчули холодне допитливе око науки, спрямоване на тисячолітні, але штучні злидні. Виявляється, що їх можна усунути, якщо усунути гнобителів. Вони засипали нас погрозами і підкупом, якому кволі душі не могли опиратись. Але чи можемо ми відступитися

від мас народу і залишитись ученими? Рухи небесних тіл стали проглядатися краще; рухи ж властителів все ще для народів незбагненні. Завдяки сумнівам виграно боротьбу за право обміряти небо; завдяки сліпій вірі римська господарка знов і знов програє свою боротьбу за молоко. Наука, Сарті, має справу і з тією і з іншою боротьбою. Людство, яке бреде наосліп в цьому тисячолітньому райдужному тумані забобонів і застарілих слів, – занадто темне, несвідоме, щоб повністю розгорнути власні сили, – нездатне буде розвинути ті сили природи, що ви їх відкриваєте. Заради чого ви працюєте? Я стою на тому, що єдина мета науки – полегшити нужденне людське існування. А коли вченим, заляканим корисливими властителами, буде досить того, щоб тільки накопичувати знання заради самого знання, то така наука стане калікою, а ваші нові машини лише призведуть до нових злиднів. З часом ви зможете відкрити все, що може бути відкритим, але ваш поступ у науці буде лише відступом від людства. Безодня між вами і ним може стати колись такою глибокою, що ваш захоплений вигук про нове відкриття буде зустрінuto всесвітнім зойком жаху. Як учений, я мав єдину в своєму роді можливість. За мого часу астрономія вийшла на ринки і майдани. За тих абсолютно виняткових умов стійкість однієї людини могла б викликати великі зрушення. Якби я вистояв, то вчені могли б скласти щось на зразок Гіпократової присяги лікарів, – урочисту присягу застосовувати свої знання виключно для блага людства! А так, як тепер, то найбільше, на що можна надіятись, – це на породу винахідливих карликів, яких можна було б наймати на будь-яку роботу. До того ж, я переконався, Сарті, що мені ніколи не загрожувала справжня небезпека. Протягом кількох років я був такий же дужий, як і мої властители. Але я віддав можновладцям свої звання, щоб вони їх вживали або не вживали, чи зловживали ними – як їм заманеться – в їх власних інтересах.

З повною мискою в руках входить Вірджинія і спиняється.

Я зрадив своє покликання. Людину, яка зробила те, що зробив я, не можна терпіти в лавах учених.

Вірджинія. Зате тебе прийнято до лав віруючих. (Іде далі і ставить миску на стіл.)

Галілей. Правильно. А тепер час вечеряти.

Андреа простягає руку. Галілей бачить її, але не бере.

Ти сам тепер навчаєш інших. Чи можеш ти дозволити собі потиснути таку руку, як оця? (*Іде до столу.*) Хтось, проїжджаючи через наше місто, надіслав мені гусей. Я все ще люблю попоїсти.

Андреа. А тепер ви вже не думаєте, що настали нові часи?

Галілей. Думаю. Бережися, коли з істиною під курткою проїжджатимеш через Німеччину.

Андреа (не в силі піти). Щодо вашої оцінки автора, про якого ми говорили, я не зумію вам відповісти. Але не можу й погодитися з тим, що ваш убивчий аналіз лишиється вашим останнім словом.

Галілей. Красно дякую, синьйоре. *(Починає їсти.)*

Вірджинія (проводжаючи Андреа). Ми не дуже охоче приймаємо колишніх відвідувачів. Вони хвилюють його.

Андреа йде. Вірджинія вертається.

Галілей. Як гадаєш, хто прислав цих гусей?

Вірджинія. Не Андреа.

Галілей. Може й ні. Яка ніч сьогодні?

Вірджинія (біля вікна). Ясна.

15.

1637 р. Книга Галілея “Розмови” переходить італійський кордон.

*Не забувайте, люди, чорний час,
Коли втікала за кордон від нас
Наука. Ми ж, полишені самі,
Йшли навання, у нещасті й пітьмі.
Тепер науки світло бережить.
На користь, не на зло його несить,
Щоб чорна буря вогняна
Колись не поглинула нас.
О так, всіх нас.*

Маленьке італійське прикордонне містечко. Біля шлагбауму граються діти. Андреа та його кучер ждуть, поки прикордонники перевірять його папери. Він сидить на невеликій скрині й читає рукопис Галілея. За шлагбаумом стоїть дорожня карета.

Діти (співають).

*Марія край води сидить,
Її сорочечка смердить
Брудна, давно не прана.
Уже завіяла зима,
Вона сорочки не зніма:
Брудна, зате не драна.*

Прикордонник. Чому ви покидаєте Італію?

Андреа. Я вчений.

Прикордонник (до писаря). Пиши проти слів “причина виїзду” – вчений. Я повинен перевірити ваш багаж. *(Починає перевіряти.)*

Перший хлопчик (до Андреа). Тут вам не слід сидіти. *(Показує на хижку, перед якою сидить Андреа.)* Там, у цій хижі, живе відьма.

Другий хлопчик. Стара Марина ніяка не відьма.

Перший хлопчик. Хочеш, щоб я тобі скрутив руку?

Третій хлопчик. Авжеж, що відьма. Вона ж ночами літає на мітлі.
Перший хлопчик. Чому ж, коли вона не відьма, ніхто в цілому містечку не дасть їй і глечика молока?

Другий хлопчик. Як же вона може літати в повітрі? Цього ж ніхто в світі не може. (До Андреа.) Хіба це може бути?

Перший хлопчик (показує на другого). Це Джузеппе. Він нічогісінько не знає, він не ходить до школи, бо в нього нема цілих штанів.

Прикордонник. Що це за книга?

Андреа (не підводить очей від рукопису). Великого філософа Арістотеля.

Прикордонник. А хто це?

Андреа. Він уже вмер.

Хлоп'ята, кепкуючи з Андреа, ходять навколо нього, удаючи, ніби читають книги.

Прикордонник (до писаря). Подивись, чи нема там чогось проти релігії.

Писар (гортає сторінки). Нічого не знаходжу.

Прикордонник. Всі ці шукання ні до чого. Хто ж це отак напоказ повезе тобі щось таємне. (До Андреа.) Підпишіть, що ми все перевірили.

Андреа нерішуче встає і, читаючи, іде разом з прикордонниками в сторожку.

Третій хлопчик (до писаря, показуючи на скриню). Тут іще щось є, бачите?

Писар. Хіба цього раніш не було?

Третій хлопчик. Це чорт поставив. Це скринька.

Другий хлопчик. Та ні, це проїжджого скринька.

Третій хлопчик. Я туди не пішов би. Вона зачарувала коней кучера Паса. Після завірюхи я сам заглядав у стайню крізь дірку в даху і чув, як коні кашляли.

Писар (збирався вже відчинити скриню, та завагався і повернувся назад). Чортовиння якесь, га? Ну, ми ж і не можемо все перевірити... Коли б то ми з усім цим упорались?

Андреа вертається з глечиком молока. Він знов сідає на скриньку і читає далі.

Прикордонник (іде слідом за ним з паперами. До писаря.) Позакривай скриньки. Все у нас перевірене?

Писар. Все.

Другий хлопчик (до Андреа). Ви ж учений, скажіть самі може людина літати в повітрі?

Андреа. Почекай-но трохи.

Прикордонник. Можете проїжджати. (Кучер бере багаж. Андреа підводиться зі скриньки, бере її і хоче йти.) Стій. Що це за скриня?

Андреа. Це книги. *(Знов заглиблюється в рукопис).*
Перший хлопчик. Це відьомські книги.
Прикордонник. Дурниці. Як вона може зачарувати скриньку?
Третій хлопчик. Їй же чорт допомагає.
Прикордонник (сміється). Ну, тут це не пройде. *(До писаря).*
Відчини. *(Скриньку відчинено. Незадоволено.)* Скільки їх тут!
Андреа. Тридцять чотири.
Прикордонник (до писаря). І скільки ж ти з цим промарудишся?
Писар (гортає книжки абияк). Всі вже друковані. Про свій сніданок і не думайте, а мені ж іще треба збігати до кучера Пассі, щоб стягти з нього подорожне, поки не спродали з аукціону його хати. Коли ж мені упоратися з цими книжками?
Прикордонник. Еге ж, гроші треба стягти! *(Штурхає ногою книги.)*
Та що вже там такого написано! *(До кучера.)* Їжджай!
Третій хлопчик (показує на глечик, залишений Андреа). Ось дивіться!
Перший хлопчик. І скринька щезла! Бачите, що це був чорт?
Андреа (обернувся). Ні, це був я. Учись дивитись як слід. За молоко заплачено, за глечик теж. Це для старої. Ага, я ще не відповів тобі, Джузеппе, на твоє запитання. На палиці не можна літати в повітрі. Треба до неї, принаймні, приборити машину. Але такої машини ще нема. Можливо, ніколи й не буде, бо людина занадто важка. Це, звичайно, поки що невідомо. Ми ж далеко не все знаємо, Джузеппе. Бо ми й справді стоїмо лише на самому початку.
Андреа з кучером, який несе скриню, переходять кордон. Там він ховає в дорожню сумку рукопис Галілея.

Запитання і завдання

1. Сформулюйте головні особливості театру Б. Брехта.
2. Які риси епічного театру знайшли відображення в п'єсі “Життя Галілея”.
3. Як відомо, п'єса створювалася впродовж 1938-1957 років і мала три редакції. Що спонукало автора переробляти п'єсу? Чи змінювалася при цьому головна ідея твору?
4. Спробуйте визначити жанр п'єси Б.Брехта.
5. Про які наукові відкриття Галілея йдеться у п'єсі?
6. Яку ідею декларує герой п'єси?
7. Що означала для Галілея наука?
8. Яких помилок припустився Галілей у своїх мріях?
9. Як змінюється поведінка Галілея у різних ситуаціях?
10. Проаналізуйте взаємовідносини Галілея і Сарті.
11. У чому полягає злочин Галілея з точки зору інквізиції?
12. Як Галілей ставиться до Бога і церкви?
13. У чому полягає трагедія Галілея?
14. Що є справжньою причиною поразки Галілея?
15. Напишіть твір на одну із запропонованих тем.
 1. Суд та зречення Галілея – це поразка чи перемога?
 2. “Злочин Галілея – “первородний гріх” сучасних природничих наук...” (Б. Брехт).
 3. Галілей – великий вчений, великий грішник чи земна людина?
 4. Галілей: “Я вірю в людину, а це означає, що я вірю в її розум” (Б. Брехт. “Життя Галілея”).

МАТІНКА КУРАЖ ТА ЇЇ ДІТИ*

**Хроніка з часів Тридцятилітньої війни
(скорочено)**

Дійові особи

Матінка Кураж.
Катрін, її німа дочка.
Ейліф, старший син.
Швейцеркас, менший син.
Вербувальник.
Фельдфебель.
Кухар.
Командувач.
Військовий священик.
Інтендант.
Іветта Потье.
Чоловік із пов'язкою.
Інший Фельдфебель.
Старий полковник.
Писар.
Молодий солдат.
Літній солдат.
Селянин.
Селянка.
Юнак.
Стара жінка.
Інший Селянин.
Інша Селянка.
Хлопець.
Прапорщик.
Солдати.
Голос.

* Друкується за виданням: Бернольт Брехт. Копійчаний роман. Матінка Кураж та її діти. Кавказьке крейдяне коло. – К.: Дніпро, 1973. – С.351-431.

Весна 1624 року. Командувач Оксеншерна вербує в Даларне військо для походу на Польщу. У маркітантки Анни Фірлінг, відомої за прізвиськом Матінка Кураж, забирають сина. На шляху поблизу міста, мерзнучи, стоять Фельдфебель і Вербувальник.

Вербувальник. Хіба тут набереш загін? Фельдфебелю, мені вже часом спадає на думку повіситись. До дванадцятого я маю підготувати для *Командувача* чотири ескадрони, а тут людиська такі кляті, що я вже не сплю ночами. Одного лобуря я, нарешті, піймав, подивився крізь пальці на те, що в нього курячі груди, вдав, ніби не помічаю у нього розширених жил, добраче його напоїв, він уже підписався, я плачу за горілку, а він іде надвір. Щось, думаю, непевне – і пішов слідом за ним. Де там! Зник, як блоха в сні. Тутешні люди не знають ні слова честі, ні почуття обов'язку, ні вірності. Тут я втратив віру в людство, фельдфебелю.

Фельдфебель. Зразу видно, що в цих краях давненько не було війни. Звідки ж тут узятися моральності, питаю? Мир – це безладдя. Тільки війна творить лад. Мирного часу людство переводиться нінащо. І люди, і худоба розбещуються вкрай. Кожне жере, що хоче, білу паляницю з сиром, а поверх сиру ще й скибку сала. Ніхто не знає, скільки в цьому місті молодих хлопців і добрих коней, їх ніколи ніхто не рахував. Я побував у краях, де війни не було, мабуть, років сімдесят, тож там люди взагалі не мають прізвищ, не знають одне одного. Лише там, де точиться війна, є такі як слід списки і реєстрація, і чоботи паками, і зерно лантухами, там кожну людину і кожну худобину візьмуть на облік і відберуть. Бо ж відома річ, що без порядку нема війни!

Вербувальник. Щира правда!

Фельдфебель. Всяке добре діло починати тяжко, отак і війну. Зате вже коли розбуває, не стримаєш. Тоді люди починають боятися миру, як гравці кінця гри. Бо ж доведеться підрахувати, скільки вони програли. Але спочатку люди бояться війни. Це ж бо для них новина.

Вербувальник. Диви-но, якийсь фургон іде. Дві жінки і двоє хлопців. Затримай стару, фельдфебелю. Коли й цього разу нічого не вийде, я більше не згоден мерзнути під цим холодним вітром, кажу тобі прямо.

Чути звуки губної гармонійки. Двоє парубійків тягнуть фургон.

На ньому сидить Матінка Кураж та її німа дочка Катрін.

Матінка Кураж. Доброго ранку, пане Фельдфебель! *Фельдфебель (заступаючи дорогу).* Доброго ранку, людоньки! Хто ви такі?

Матінка Кураж. Крамарі.

Співає.

*Гей, командири, у поході
Мерщій спинить людей своїх:
Везу обідраній піхоті
Багато пар чобіт міцних.
Солдатам легше крокувати,
І годувать вошву в путі,
І помирають під гул гармати
В новому, доброму взутті.*

*Гей, християни! Тане сніг!
Мерці вкутають супокій.
А кожен, хто ще не поліг,
Встає, щоб вирушити в бій.
Вам треба знати, що Солдати
На смерть не підуть без ковбас.
Кураж їх ладна частувати –
Вина у мене є запас.
Гарматний грім замість сніданку
Солдатам шкодить з давніх пір.
А поїдять і вип'ють зранку –
Ведіть людей хоча б у вир.*

*Гей, християни! Тане сніг!
Мерці вкушають супокій.
А кожен, хто ще не поліг,
Встає, щоб вирушити в бій.*

Фельдфебель. Стривайте, обозники, з якої ви частини?

Старший син. З Другого Фінляндського полку.

Фельдфебель. Де ваші папери?

Матінка Кураж. Папери?

Менший син. Та це ж Матінка Кураж!

Фельдфебель. Зроду про таку не чув. А чому її звать Кураж?

Матінка Кураж. Кураж мене звать, фельдфебелю, тому, що, боячись розору, я під гарматним вогнем виїхала з Риги з півсотнею хлібин у фургоні. Хліб уже почав цвісти, я мусила поспішати, у мене іншої ради не було.

Фельдфебель. Ну, годі жартувати! Де папери?

Матінка Кураж (виймаючи з бляшаної коробки купу паперів і злязачи з фургона). Ось, фельдфебелю, всі мої папери. Це цілий служебник, я дістала його в Альтетінзі, він іде у мене на загортання огірків, а ось карта Моравії, бозна, чи мені коли доведеться там побувати, якщо ні, то на біса вона мені, а ось тут свідчиться печаткою, що моя коняка не хвора ні на сип, ні на ящур, на жаль, вона в мене здохла, а коштувала п'ятнадцять гульденів – не мені, хвалити Бога. Чи цього паперу не досить?

Фельдфебель. Ти що, хочеш заморочити мені голову? Я відучу тебе від такого зухвальства. Ти ж знаєш, що повинна мати ліцензію.

Матінка Кураж. Говоріть зі мною пристойно і не базікайте при моїх малолітніх дітях, ніби я хочу закрутити вам голову. Не годиться так, я вас і знати не знаю. Обличчя порядної жінки – ось моя ліцензія у Другому полку, і якщо ви не вмієте читати такі ліцензії, то це не моя провина. А печатки на себе ставити я не дозволю.

Вербувальник. Фельдфебелю, з цієї баби так і пре непокірливий дух. У нашому таборі має бути дисципліна.

Матінка Кураж. А я думала – має бути ковбаса.

Фельдфебель. Як звати?

Матінка Кураж. Анна Фірлінг.

Фельдфебель. То ви всі Фірлінги?

Матінка Кураж. Чого це? Фірлінг – це моє прізвище. А в них не такі.

Фельдфебель. Ая думав – усі вони твої діти.

Матінка Кураж. Авжеж, та чому вони всі повинні мати одне прізвище? (*Показуючи на старшого сина.*) Цей, наприклад, Ейліф Нойоцький. Чому? Його батько завжди твердив, що він Койоцький чи то Мойоцький. Хлопчик ще добре його пам'ятає, а втім, пам'ятає він уже іншого, отого француза з цапиною борідкою. А взагалі він кмітливий, весь у таточка; той, було, так спритно стягне штани з селянина, що бідолаха нічого й не помітить. Кожне з нас має своє прізвище.

Фельдфебель. Що, кожне має інше прізвище?

Матінка Кураж. А буцімто ви такого ніколи не чули?

Фельдфебель. То цей, либонь, китаєць? (*Показує на меншого сина.*)

Матінка Кураж. А от і не вгадав. Швейцарець.

Фельдфебель. Після француза?

Матінка Кураж. Після якого француза? Я не знаю ніякого француза. Не плутайте, бо ми простоїмо тут до вечора. Він швейцарець, а прізвище його Фейош, але це прізвище зовсім не його батька. У того було інше прізвище, і в н будував фортеці, та, на жаль, спився.

Менший син радісно киває головою, німій Катрін так само весело.

Фельдфебель. Чому ж тоді він зветься Фейош?

Матінка Кураж. Не хочу вас образити, але клею у вас у голові не дуже багато. Коли він народився, я жила з одним угорцем, на прізвище Фейош. А угорцеві було байдуже, що я дала синові його прізвище, він хворів на нирки, хоча горілки й не нюхав і був дуже порядний чоловік. Хлопчик удався в нього.

Фельдфебель. Таж він не був йому батьком!

Матінка Кураж. І все ж таки хлопець удався в нього. Я називаю його Швейцераком, Швейцарським Сиром. Чому? Бо він добре тягне фургон. (*Показуючи на дочку.*) А її звати Катрін Гаупт, вона наполовину німкеня.

Фельдфебель. Гарненька сімечка, нічого не скажеш.

Матінка Кураж. Авжеж, весь світ я обійшла з цим фургоном.

Фельдфебель. Все це ми запишемо. (*Записує.*) Ти ж із Баварії, з Бамберга, як тебе сюди занесло?

Матінка Кураж. А що, мені було чекати, поки війна до Бамберга прийде?

Вербувальник. Вам би годилося зватись Лошаком і Віслюком, бо ж ви тягнете фургон. Мабуть, ви ніколи не вилазите з цього запрягу?

Ейліф. Матусю, можна, я дам йому по пиці? Мені дуже кортить.

Матінка Кураж. Стій, не руш з місця. А тепер, панове офіцери, чи вам не потрібні добрі пістолети або пряжки? Ваша, пане Фельдфебель, вже зовсім стерлась.

Фельдфебель. Мені потрібне дещо інше. Я бачу, твої хлопці вирости кремезні, як ті дуби, груди як барило, плечі широкі. Цікаво, чому вони ухиляються від військової служби?

Матінка Кураж (швидко). Нічого не вдієш, фельдфебелю. Сини мої не годяться для воєнного ремесла.

Вербувальник. А чому це? Воно ж дає і гроші, і славу. Торгувати чобітьми – діло жіноче. (*До Ейліфа.*) Вийди наперед, дай глянути, чи є в тебе м'язи, чи ти кволий як курка.

Матінка Кураж. Він кволий як курка. Досить суворо глянути на нього, і він зразу падає.

Вербувальник. А падаючи, вбиває теля, коли яке трапиться поряд. (*Хоче відвести Ейліфа вбік.*)

Матінка Кураж. Та дайте йому спокій! Він не про вашу честь.

Вербувальник. Він тяжко образив мене, назвавши моє обличчя пикою. Ми з ним зараз відійдемо трохи й поговоримо віч-на-віч, по-чоловічому.

Ейліф. Не бійся, мамо. Я йому всиплю.

Матінка Кураж. Не руш, гультяю! Знаю тебе, ти б цілий день бився. У нього за халявою ніж, він вас штрикне.

Вербувальник. Я вирву в нього ножа, як молочного зуба. Ходімо, хлопчику!

Матінка Кураж. Пане Фельдфебель, я поскаржусь полковникові. Він запроторить вас за ґрати. Лейтенант – наречений моєї дочки.

Фельдфебель. Не чіпай його, братику. (*До матінки Кураж.*) А чим тобі не до вподоби військова служба? Хіба його батько не був солдатом? Хіба не поліг він у чесному бою? Ти ж сама це сказала.

Матінка Кураж. Мій син ще зовсім дитина. Ви хочете повести його на заріз, знаю я вас. Бо одержите за нього п'ять гульденів.

Вербувальник. Насамперед він дістане гарного капелюха і пару чобіт із закатами, чи не так?

Ейліф. Не від тебе.

Матінка Кураж. Ходімо зі мною рибу вудити, сказав рибалка черв'якові. (До Швейцеркаса.) Біжи й кричи, що вони хочуть украсти твого брата. (Витягає ножа.) Спробуйте-но, тільки торкніться його! Я вас заріжу, падлюко! Я вам покажу, як гнати його на війну! Ми чесно торгуємо близнюку і шинкою, ми люди мирні.

Фельдфебель. Видно по твоєму ножаці, які ви мирні люди. І взагалі, посоромся. Дай-но сюди ножа, шльондро! Ти ж сама сказала, що живеш з війни, та й з чого б ти жила, якби не було війни? А хіба війна буває без солдатів?

Матінка Кураж. То хай чужі сини ідуть у солдати, а не мої.

Фельдфебель. Ага, нехай, значить, війна самий качанчик виїсть, а грушку тобі залишить! Ти хочеш вигодувати на війні свій виводок, а данину війні хай платять інші. Нехай, мовляв, війна сама піклується про себе? Називаєшся Кураж, боїшся війни, своєї годовальниці? А сини твої не бояться, певен.

Ейліф. Я війни не боюсь.

Фельдфебель. А чого її бояться? Гляньте на мене: хіба солдатське життя пішло мені на шкоду? А я з сімнадцяти років у війську.

Матінка Кураж. Тобі ще не сімдесят.

Фельдфебель. Можу почекаати.

Матінка Кураж. Чи, бува, не в могилі?

Фельдфебель. Ти кажеш, що я помру, аби мені дошкулити?

Матінка Кураж. А що, коли це правда? А що, коли я бачу на тобі знак смерті? А що, як ти виглядаєш, наче мертвяк у відпустці?

Швейцеркас. Вона бачить те, що приховане, всі кажуть. І вмій провіщати майбутнє.

Вербувальник. Ану, провісти-но панові фельдфебелю його майбутнє, розваж його трохи.

Фельдфебель. Ет, пусте це все.

Матінка Кураж. Дай-но свій шолом.

Фельдфебель (дає їй шолом). Це ворожіння і понюху табаки не варте.

Я лиш хочу трошки посміятись.

Матінка Кураж (виймає аркушик пергаменту і рве на клапти).

Ейліфе, Швейцеркасе і Катрін, хай і нас так само роздере на шматки, якщо ми занадто встрянемо у війну. (До фельдфебеля.)

Та хай, для вас я зроблю ласку, поворожу безплатно. Намалюю на цьому клаптику чорного хреста. Це означає смерть.

Швейцеркас. А решта клаптиків – чисті, бачиш?

Матінка Кураж. Тепер я їх згорну і перемішаю. Так само, як усі ми перемішані ще в материнському лоні. А тепер тягни і довідаєшся про свою долю.

Фельдфебель вагається.

Вербувальник (до Ейліфа). Я беру не кожного. Всі знають, який я перекірливий. Але ти Хлопець завзятий і мені подобається.

Фельдфебель (порившись у шоломі). Та це нісенітниця! Мана, і квит! Швейцеркас. Фельдфебель витяг чорного хреста. Йому вже рясту не топтати.

Вербувальник. Та не бійся, ще не для кожного кулю відлито.

Фельдфебель (хрипко). Ти мене пошила в дурні.

Матінка Кураж. Ти сам пошив себе в дурні того дня, коли пішов у солдати. А тепер, діти, їдьмо далі, війна буває не щодня, мені треба квапитись.

Фельдфебель. Стривай, дідька лисого ти мене піддуриш. Твого байстрюка ми заберемо, зробимо з нього солдата.

Ейліф. Хочу в солдати, мамо.

Матінка Кураж. Заткни пельку, ти, фінський чортяко!

Ейліф. От і Швейцеркас хоче в солдати.

Матінка Кураж. Оце-то новина! Зараз я вас примушу тягти жеребок, усіх трьох. *(Біжить у глиб сцени і малює хрести на клаптиках пергаменту.)*

Вербувальник (до Ейліфа). Наші вороги плещуть, ніби у шведському таборі занадто дбають про віру. Та це брехня, її вигадали, щоб нам шкодити. З божественного співають у нас тільки неділями, і тільки один псалом, та й то лиш ті, хто має голос.

Матінка Кураж (повертається з клаптиками пергаменту в фельдфебелевому шоломі). Вони, чортяки, раді втекти від матері, їм кортить потрапити на війну, як телятам полизати сіль. Але зараз я поворожу, і вони побачать, що світ – це не райський сад, і коли тобі співають “Ходімо, синку, станеш командиром”, знай, що це брехня. Фельдфебелю, я страшенно боюся за них, боюся, що вони погинуть на війні. У них, у всіх трьох, жажлива вдача. *(Простягає шолом Ейліфові.)* Ану, тягни свій жеребок.

Ейліф виймає і розгортає клаптик паперу.

(Видирає жеребок у сина.) Ось і маєш хреста! О, я нещасна мати! Чи на те я його в муках породила? Невже він загине? Такий молодий? Якщо він піде в солдати, то певне вріже дуба! Він занадто хоробрий, у батька вдався. Коли не буде розумний, його посічуть на січку, жеребок правду каже. *(Гримає на нього.)* Ти будеш розумним?

Ейліф. Чом би й ні?

Матінка Кураж. Розумний той, хто лишається біля матері, а коли з тебе глузують і називають тебе кволою куркою, ти смійся, та й годі.

Вербувальник. Якщо ти вже наклав у штани, я побалакаю з твоїм братом.

Матінка Кураж. Я ж тобі сказала, щоб ти сміявся. Тож смійся! А тепер тягни ти, Швейцеркасе. За тебе я менше боюся, ти хлопець чесний.

Швейцеркас тягне з шолома папірець.

Ой, чого ти так чудно дивишся на жеребок? Певне ж, він чистенький. Не може бути, щоб там стояв хрест. Тебе ж я не

повинна втратити. (*Бере жеребок.*) Хрест? І в нього! Невже тому, що він такий простак? Ох, Швейцеркасе, і ти загинеш, коли не будеш чесний завжди й в усьому, як і я вчила тебе з пелюшок, коли не вертатимеш мені рещту, купивши хліба. Лише тоді ти порятуєш своє життя. Диви-но, фельдфебелю, хіба тут не чорний хрест?

Фельдфебель. І справді хрест. Не розумію тільки, чому саме я витяг хреста. Я ніколи не лізу наперед. (*До Вербувальника.*) Вона не махлює, її сини також витягли хрести.

Швейцеркас. І я витяг хреста. Але я стерегтимусь.

Матінка Кураж (до Катрін). Тепер тільки за тебе я не боюся, ти сама – наче хрест, у тебе добре серце. (*Простягає їй шолом, але сама витягає жеребок.*) Ой, лишенько! Не може цього бути, я, певно, помилилась, коли перемішувала. Не будь занадто доброю, Катрін, не будь, бо й на твоєму шляху стоїть хрест. Поводься тишенько, тобі воно не важко, бо ж ти – німа. Що ж, тепер ви все знаєте. Стережіться всі, бо вам є чого стерегтись. А тепер сядемо та й поїдемо. (*Віддає фельдфебелеві його шолом і лізе на фургон.*)

Вербувальник (до фельдфебеля). Затримай їх!

Фельдфебель. Щось мені нездужається.

Вербувальник. Може, ти застудився на вітрі без шолома. Почни з нею торгуватись. (*Голосно.*) Ти б хоч глянув на пряжку, фельдфебелю. Адже ці добрі люди живуть торгівлею, правда? Гей, ви, Фельдфебель хоче купити пряжку!

Матінка Кураж. Півгульдена. Така пряжка коштує два гульдени. (*Знов вилазить із фургона.*)

Фельдфебель. Пряжка не нова. Тут такий вітер, а мені треба роздивитись її як слід. (*Бере пряжку і йде за фургон.*)

Матінка Кураж. По-моєму, ніякого вітру нема.

Фельдфебель. Може, пряжка справді варта півгульдена, вона ж срібна.

Матінка Кураж (іде до нього за фургон). Тут повних шість унцій.

Вербувальник (до Ейліфа). А потім хильнемо по чарці, як справжні чоловіки. Завдаток у мене з собою. Ходімо.

Ейліф вагається.

Матінка Кураж. Хай уже буде півгульдена.

Фельдфебель. Не розумію. Я завжди тримаюсь позаду. Нема безпечнішої служби, ніж фельдфебельська. Завжди можеш послати вперед інших, нехай здобувають собі славу. Аж обідати не хочеться. Знаю, що й шматок у горло не полізе.

Матінка Кураж. Та нащо брати це так близько до серця, щоб аж їсти не хотілось. Тільки тримайся позаду, оце й усе. На ось, випий чарку горілки, вояче. (*Дає йому випити.*)

Вербувальник (бере Ейліфа під руку й тягне його за собою). Кладу тобі десять гульденів на бочку, і ти герой героєм, і воюєш за

короля, і жінки б'ються за тебе. І можеш дати мені по пиці за те, що я тебе образив.

Обидва виходять. Німа Катрін зістрибує з фургона і кричить хрипким голосом.

Матінка Кураж. Зараз, Катрін, зараз. Ось тільки пан Фельдфебель заплатить. *(Пробує на зуб монету.)* Я перевіряю кожну монету. З мене людина бувала, фельдфебелю. Що ж, ця монета не фальшива. А тепер їдьмо далі. Де той Ейліф?

Швейцаркас. Пішов з Вербувальником.

Матінка Кураж (постояла мовчки, потім). Ех ти, простаче. *(До Катрін.)* Я знаю, ти не можеш говорити, ти не винна.

Фельдфебель. Вихили й ти чарку, матінко. Отаке-то... Солдатом – це ще не найгірше. Хочеш коштом війни жити, а щоб ти і твої діти лишились осторонь?

Матінка Кураж. Тепер, Катрін, доведеться тягти тобі з братом.

Брат і сестра впрягаються у фургон і рушають з місця. Матінка

Кураж іде поруч. Фургон котиться далі.

Фельдфебель (дивлячись їм услід). Хоче війною жити,

Мусить їй щось та сплатити.

2

У 1625-1626 роках Матінка Кураж мандрує дорогами Польщі в обозі шведського війська. Коло фортеці Вальгоф вона зустрічає свого сина. Вигідно продано каплуна; день слави її хороброго сина.

Намет Командувача. Поряд кухня. Чути грім гармат. Кухар торгується з матінкою Кураж, яка хоче продати йому каплуна. Кухар. Шістдесят гелерів за таке нікчемне пташеня?

Матінка Кураж. Нікчемне пташеня? Оцей гладкий орляка? Невже ваш Командувач, нажерши собі отаке пузо, неспроможний заплатити якихось там шістдесят гелерів? Буде вам, якщо ви лишите його без обіду!

Кухар. Та я де завгодно на десять гелерів куплю десяток таких пташок.

Матінка Кураж. Що, такого каплуна ви дістанете де завгодно? Коли облога і голод такий, що аж у голові паморочиться? Пацюка, може, ви ще дістанете, я кажу “може”, бо всіх пацюків уже пожерли. Уп'ятьох треба ганятись півдня за одним голодним пацюком. А ви даєте п'ятдесят гелерів за здоровезного каплуна, та ще й під час облоги!

Кухар. Але ж не ми обложені, а вони. Ми облягли їх, зрозумійте ви це, нарешті!

Матінка Кураж. Але ж і ми не маємо чого їсти, нам ще гірше, ніж тим, обложеним. Місто ж має запаси. Кажуть, вони там розкошують. А ми! Я була у селян, по хатах як виметено.

Кухар. Селяни мають харч, вони приховали.

Матінка Кураж (радісно). У них нема нічого. Вони розорені вщент, ось що! Люди мруть з голоду. Я сама дещо бачила: ті викопують корінці, ті варять шкуртки, та ще й пальці облизують. Он воно як. А я щоб віддала каплуна та за сорок гелерів!

Кухар. Не за сорок, а за тридцять. Я ж сказав, що за тридцять.

Матінка Кураж. Та щоб ви знали, це ж не простий каплун. Це був птах із великим хистом. Кажуть, він жер тільки під музику і мав свій улюблений марш. І був такий кмітливий, що навіть умів рахувати. І сорок гелерів за такого каплуна – це забагато? Командувач із вас голову зніме, якщо ви не подасте йому обіду.

Кухар. Ось бачите, що я зроблю? (*Бере шмат м'яса і збирається його різати.*) Ось у мене шмат воловини, візьму та й підсмажу. Даю вам хвилину на роздуми.

Матінка Кураж. Що ж, смажте. М'ясо торішнє.

Кухар. Вчора ввечері цей віл ще траву скуб. Я бачив його на власні очі.

Матінка Кураж. Значить, він смердів ще за життя.

Кухар. Якщо потрібно буде, я варитиму його п'ять годин поспіль.

Побачимо, чи буде воно тверде. (*Ріже м'ясо.*)

Матінка Кураж. Покладіть більше перцю, щоб пан Командувач не почув смороду.

У намет заходять Командувач, Військовий священник і Ейліф.

Командувач (поплескуючи Ейліфа по плечу). Ну, синку, заходь до свого командувача і сідай праворуч від мене. Ти вчинив подвиг, ти благочестивий лицар. Те, що ти зробив, зроблено в ім'я Бога, у війні за віру, за це я тебе найдужче хвалю, і тільки-но збуду місто, нагороджу тебе золотим наручнем. Ми прийшли врятувати їхні душі, а що витинають ці безсоромні, задрипані селяки? Вони женуть геть свою худобу! Зате попів вони годують як на заріз. Але ти навчив їх доброго звичаю. Ось я наливаю тобі кухоль червоного вина, і ми вип'ємо його одним духом!

П'ють.

Священикові ж дамо дулю, він у нас благочестивий. А що тобі хотілося б на обід, синку?

Ейліф. Та якби м'яса добрий кусень.

Командувач. Кухарю, м'яса!

Кухар. І так нема чого їсти, а він ще гостей приводить.

Матінка Кураж знаком просить його мовчати, бо вона прислухається до голосів у наметі.

Ейліф. Селян дубасити така робота, що зразу зголоднієш.

Матінка Кураж. Господи, та це ж мій Ейліф!

Кухар. Хто?

Матінка Кураж. Мій старший. Два роки я його не бачила. Його вкрали у мене дорогою. Певно, він тут у великій ласці, коли вже

сам командувач запрошує його до столу. А що у тебе на обід? Якась погань! Ти чув, чого забажав гість: м'яса! Послухайся доброї ради, купи швидше каплуна, він коштує один гульден.

Командувач (сідаючи за стіл з Ейліфом і священиком, кричить).

Неси їсти, Ламбе, а то я тебе вб'ю, клятий кухарю!

Кухар. Давай сюди, хай тобі чорт, шкуродерк!

Матінка Кураж. А я гадала, що це дрібне пташеня.

Кухар. Душа в тебе дрібна! Це ж безбожна ціна. П'ятдесят гелерів дам.

Матінка Кураж. Я сказала: один гульден. Для мого старшого, коли він у гостях у самого пана командувача, мені нічого не шкода.

Кухар (дає їй гроші). Тоді хоч обскуби його, поки я розпалю вогонь.

Матінка Кураж (сідає скубити каплуна). Ото рота роззявить, як мене побачить. Він у мене хоробрий і розумний хлопець. У мене є ще один син, той дурний, зате чесний. Дочка моя – ні риба ні м'ясо. Але вона принаймні мовчить, це вже чогось варте.

Командувач. Вищий ще келих, синку, це моє улюблене фалернське, у мене лишилась ще тільки одна бочка, найбільше дві, але мені не шкода, коли я бачу, що є ще справжня віра у моєму війську. А душпастир хай знову на нас подивиться, бо не знає, як воно робиться. А тепер, Ейліфе, сину мій, розкажи нам докладніше, як ти вбрав у шори селян і здобув двадцять волів. Сподіваюсь, їх скоро приведуть сюди.

Ейліф. Через день, найпізніше через два.

Матінка Кураж. Мудро придумав мій Ейліф, що волів приженуть лише завтра. А то б ви на мого каплуна і оком не кинули.

Ейліф. Ось як воно було. Я дізнався, що селяни потай, здебільшого ночами, зганяють захованих від нас у лісі волів до одного гайка. А звідти їх мали забрати городяни. Я дозволив селянам спокійно зігнати худобу в одне місце, адже їм легше розшукувати її в нетрях, ніж мені. А своїм людям я два дні ще більше врзував і так мізерну пайку, і вони до того зголодніли за м'ясом, що у них слина текла, тільки-но почують якесь слово на “м'я”, наприклад, “м'якуш”.

Командувач. Розумно зробив.

Ейліф. Чом ні. Решта вже пуста. Хіба тільки що селян було втриє більше, ніж нас, і вони мали дрючки. Вони по-звірячому напали на нас. Четверо загнали мене в чагарник, вибили з рук шаблю і кричать: “Здавайся!” Що його робити, думаю, мене ж посічуть на капусту.

Командувач. І що ж ти зробив?

Ейліф. Зареготав.

Командувач. Що, що?

Ейліф. Зареготав. Ми розбалакались. Я зразу почав торгуватись.

Двадцять гульденів за вола, кажу, це не по наших грошах. Даю

п'ятнадцять. Ніби збираюсь платити. Спантеличені селяки чухають потилиці. А я нахилився, вхопив свою зброю й порубав їх. Хто в біду попадає, закон відкидає, правда?

Командувач. А що ти на це скажеш, душпастирю?

Священик. Правду кажучи, в Біблії таких слів нема, але ж наш Господь чудом створив з п'яти хлібин п'ятсот, отже, і біди, власне, не стало, і він міг жадати любові до ближнього, бо люди були ситі. А тепер часи не ті.

Командувач (сміється). Зовсім не ті. Зараз і тобі, фарисею, дамо хильнути. *(До Ейліфа.)* Отже, ти їх порубав. Що ж, добре зробив, моїм бравим воякам буде що під'їсти. Хіба в Святому Письмі не сказано: “Що заподіяв ти наймізернішому з братів моїх, те заподіяв ти мені?” А що ти їм заподіяв? Ти забезпечив їм добрий м'ясний обід, вони ж не звикли до цвілого хліба. Раніше, бувало, перед тим як іти в бій за віру Господню, солдати наливали в шоломи вино і кришили туди паляницю. Перекуска називалось.

Ейліф. Еге, я вмить нахилився, вхопив свою зброю і порубав їх.

Командувач. У тебе душа, як у молодого Цезаря. Ти вартий того, щоб побачити короля.

Ейліф. Я бачив його здалеку. В ньому є щось ясне. Я б хотів брати приклад з нього.

Командувач. Ти вже чимось схожий на нього. Я шаную таких відважних солдатів, як ти, Ейліфе. Я їх маю за рідних синів. *(Веде його до карти.)* Подивись, яке становище, Ейліфе. Нам ще доведеться повоювати.

Матінка Кураж (чує розмову в наметі і тепер з розгніваним виглядом обскубує каплуна). Цей командувач, мабуть, дуже поганий.

Кухар. Хай ненажерливий, але чому поганий?

Матінка Кураж. Бо йому потрібні відважні солдати, ось чому. Якби у нього стало глузду придумати добрий план походу, навіщо б тоді йому здались такі відважні солдати? Досить було б звичайних. І взагалі, де вже вдаються до високих чеснот, там щось не гаразд.

Кухар. А я думаю, це добра ознака.

Матінка Кураж. Ні, погана. Чому, коли Командувач або король дурень дуренний і веде своє військо на смердючий смітник, тоді йому треба солдатів відчайдушних і добродесних? А коли він скнара і вербує мало солдатів, тоді всі вони повинні бути геркулесами. А коли він недбайло і не піклується про людей, вони повинні бути мудрими, як змії, бо інакше їм капець. Звісно, і вірність потрібна йому якась надзвичайна, бо він забагато від них сподівається. Одне слово, самі чесноти ні порядній країні, ні доброму королю або командувачеві зовсім не потрібні. У добрій

країні непотрібні ніякі чесноти, всі можуть бути простими собі людьми, не дуже розумними і, як на мене, то навіть боягузами.

Командувач. Закладаюся, твій батько був солдат.

Ейліф. І, кажуть, неабиякий. Через те мати мене застерігала. Я знаю одну пісню.

Командувач. Проспівай нам! (*Сердито кричить.*) Скоро там їжа буде?

Ейліф. Називається: “Пісня про жінку й солдата”.

Танцює військовий танець з шаблею в руці.

“Кого рушниця вб’ють, кого списи проткнуть,

А хто подасться вблід, – поглине річка клята.

Чи в кризі смерті жди. Розумний будь, не йди!” –

Так жінка, вся в сльозах, казала до солдата.

“Гримить барабан – стаємо у ряди.

Солдати до бою готові завжди.

Ніщо нас не може злякати.

Вперед ідемо по воді й по землі.

Диви, на льоту ми хапаєм шаблі”, –

Відказують жінці солдати.

“Ти знайдеш смерть свою, загинеш у бою,

Коли порад моїх не будеш шанувати.

Ти високо не лізь! Чекає згуба скрізь”, –

Так жінка, вся в сльозах, казала до солдата.

“Шаблюка при боці, рушниця в руці

І усміх холодний на мужнім лиці:

Ковбаням його не втримати!

Коли понад стріхою місяць зійде,

Ми будемо вдома – це слово тверде”, –

Відказують жінці солдати.

Матінка Кураж (на кухні підхоплює пісню, пристукуючи ложкою по горщику).

“Ви з подвигом своїм розвієтесь як дим,

Не може подвиг ваш жінкам нічого дати!

Розвієтесь як дим! Господь хай буде з ним!” –

Так жінка, вся в сльозах, казала про солдата.

Ейліф. Що таке?

Матінка Кураж (співає далі).

Шаблюка при боці, рушниця в руці –

Хоробрий солдат потопав в ріці,

З ковбані його не дістати.

Над стріхою високо місяць пливе,

Під кригою тіло лежить неживе,

Що жінці тут скажуть солдати ?

“Він з подвигом своїм розвіявся як дим,

Нічого він не міг героїзмом жінці дати.

Не слухав добрих рад – тому поліг солдат”, –
Так жінка, вся в сльозах, казала до солдата.
Командувач. Роблять у мене на кухні все, що їм заманеться.
Ейліф (іде на кухню, обіймає матір). Яка зустріч! А де брат, сестра?
Матінка Кураж (в його обіймах). Живуть, як риби у воді.
Швейцеркас – скарбником у Другому полку. Принаймні не
ходить у бій. Зовсім урятувати його від служби мені не
пощастило.
Ейліф. А як твої ноги?
Матінка Кураж. Ранком насилу влізаю в черевики.
Командувач (підходить до них). Ах, ти його мати! Сподіваюсь, у тебе
є ще сини для мене. Такі, як оцей.
Ейліф. Оце щастить мені: мати сидить на кухні і чує, як вихваляють
її сина!
Матінка Кураж. Авжеж, я чула. (Дає йому ляпаса.)
Ейліф (хапається за щоку). За те, що я захопив волів?
Матінка Кураж. Ні. За те, що ти не здався в полон, коли на тебе
напали четверо і хотіли посікти на капусту! Хіба я не вчила тебе
берегтись? Фінський чортяко!
Командувач і священик сміються, стоячи коло дверей.

3.

Ще через три роки Матінка Кураж разом з рештками
Фінляндського полку потрапляє в полон, їй щастить урятувати
дочку та фургон, але її чесний син гине.
*Польовий табір. Пообідній час. На жердині полковий прапор. Між
фургоном, обвішаним усяким крамом, і великою гарматою
натягнено вірвовку. Матінка Кураж знімає з неї білизну і разом з
Катрін складає на лафеті. А водночас торгується з
Інтендантом за мішечок куль. Швейцеркас у мундирі військового
скарбника стежить за ними.*
*Вродлива дівчина, Іветта Потье, перед якою стоїть склянка
горілки, щось пришиває до барвистого капелюшка. Вона в
панчохах, біля неї – червоні черевички на високих підборах.*
Інтендант. Я віддам вам мішечок куль за два гульдени. Це дешево,
але мені потрібні гроші. Полковник ось уже два дні пиячить з
офіцерами, і весь лікер випито.
Матінка Кураж. Це бойовий припас батальйону. Якщо їх знайдуть
у моєму фургоні, мене віддадуть до польового суду. Ви, мерзот-
ники, продаєте припас, а солдатам нічим стріляти у ворога.
Інтендант. Не будьте така вперта, рука руку мие.
Матінка Кураж. Військового майна я не купую. За таку ціну.
Інтендант. Сьогодні ж увечері ви зможете продати ці кулі
Інтендантові четвертого батальйону за п'ять гулденів, навіть

за вісім, якщо дасте йому розписку на дванадцять. У нього зовсім нема припасу.

Матінка Кураж. Чому ж ви самі цього не робите?

Інтендант. Я йому не довіряю, ми з ним приятелюємо.

Матінка Кураж (бере мішечок). Давай сюди. *(До Катрін.)* Сховай і заплати панові інтенданту півтора гульдена. *(На протест інтенданта.)* Я сказала – півтора гульдена. Катрін несе мішечок геть, інтендант іде за нею.

(До Швейцаркаса.) Ось бери свої спідні, добре бережи їх, тепер уже місяць жовтень, може настати осінь, кажу – “може”, а не “має”, мене вже навчило життя, що певному ні за що не можна бути, навіть за пори року. Та дивись, щоб полкова каса була ціла, хоч би там що. Як там, нема нестачі?

Швейцаркас. Немає, мамо.

Матінка Кураж. Не забувай, що тебе призначили скарбником, бо ти чесний і не такий хоробрий, як твій брат. А насамперед тому, що ти – дурний і тобі не спаде на думку втекти з касою. Тому я й спокійна. А спідніх гляди не загуби.

Швейцаркас. Не загублю, мамо, сховаю під сінник. *(Хоче йти.)*

Інтендант. Ходімо разом, скарбнику.

Матінка Кураж. Та не вчіть його своїх викрутів!

Інтендант, не прощаючись, виходить разом із Швейцаркасом.

Іветта (навздогін). Міг би й попрощатися, інтенданте!

Матінка Кураж (до Іветти). Ох і не люблю бачити їх разом. Це негожа компанія для мого Швейцаркаса. А війна йде непогано. Поки в неї втягнуться всі країни, вона може протривати чотири-п’ять років – і незчуєшся. Трошки передбачливості, трошки обережності, і я підторгую грошенят. А ти хіба не знаєш, що при твоїй хворобі не можна пити зранку?

Іветта. Хто тобі сказав, що я хвора? Брехня!

Матінка Кураж. Усі кажуть.

Іветта. Усі брешуть. Матінко Кураж, я не знаю, що мені діяти. Через цю брехню всі відвертають від мене носа, як від гнилої риби. І нащо я морочуся з цим капелюшком? *(Кидає його геть.)* Тому я й п’ю зранку, чого я ніколи не робила раніше. Від цього робляться зморшки, але тепер мені байдуже. У Другому Фінляндському мене знають усі. Було б мені лишитись удома, коли мій перший зрадив мене. Гордість не для таких, як ми. Не навчишся терпіти кривду – покотишся вниз.

Матінка Кураж. Зараз ти знов почнеш розповідати при моїй невинній дочці про свого Пітера і про те, як воно сталося?

Іветта. Йй не завадить послухати, щоб уберегти себе від кохання.

Матінка Кураж. Від нього не вбережешся.

Іветта. Я розповім, і мені полегшає. Почну з того, що я виросла в

прегарному краю, у Фландрії. Інакше б я з ним не зустрілася і не була б тепер у Польщі. Він був полковий кухар, блондин, голландець, але худий. Катрін, бережись худорлявих, тоді я цього не знала, не знала й того, що він уже мав іншу і всі його називали Пітером-з-люлькою, бо він ніколи не випускав люльки з рота, так уже звик до неї. (*Співає “Пісню про братання”.*)

*Було мені сімнадцять,
Як ворог край наш взяв.
Відклав убік він шаблю
І руку він мені подав.
О весняній порі
Солдати на зорі
Марширували всім полком.
А вечорами вороги
Водили нас, дівчат, в луги
Брататись під листком.
Один солдатський кухар
Був ворогом моїм:
Ненавиділа вдень я,
Вночі ж кохалась з ним.
О весняній порі
Солдати на зорі
Марширували всім полком,
А вечорами вороги
Ходили з нами у луги
Брататись під листком.
Закохана була я
Уперше на віку.
До ворога плекала
Не зло – жагу палку.
В осінній день якось
Заплакати довелось,
І похмуріло все кругом:
То лютий ворог геть ішов
Із наших міст, лугів, дібров,
І зник мій друг з полком.*

На своє лихо, я поїхала слідом за ним. Але я його більше ніколи не бачила. Відтоді минуло вже п'ять років. (*Хитаючись, іде за фургоном.*)

Матінка Кураж. Візьми свого капелюшка.

Іветта. Хай його бере, хто хоче.

Матінка Кураж. Отож бережися, Катрін. Ніколи не волочися з солдатнею. Кохання – вища сила, запам'ятай. Навіть з тими, хто не служить у війську, кохання це не мед. Спочатку він каже, що

ладен тобі ноги цілувати, – до речі, ти їх мила вчора? – а потім робить із тебе служницю. Добре, що ти німа, ти ніколи не суперечиш сама собі, тобі ніколи не хочеться відкусити свого язика за те, що він сказав правду. Німота – це дар Божий. А ось іде командувачів кухар. Чого йому тут треба?

Заходять кухар і військовий священник.

Священик. Я приніс вам вітання від вашого сина Ейліфа, а кухар пристав до мене, він вас уподобав.

Кухар. Я пристав до нього, щоб трохи подихати свіжим повітрям.

Матінка Кураж. Дихати можете скільки вам заманеться, тільки поведіться пристойно. А якщо ні – я все одно впораюся з вами. Чого він від мене хоче? Зайвих грошей у мене нема.

Священик. Власне, я хотів побалакати з його братом, паном скарбником.

Матінка Кураж. Швейцарка тут нема і взагалі ніде нема. Він не скарбник свого брата. І нема чого Ейліфові спокушати його і чужими руками жар вигортати. *(Дає священникові гроші із сумки, яка висить у неї через плече.)* Передайте йому оце і скажіть, що гріх спекулювати на материнській любові, хай посоромиться.

Кухар. Так триватиме недовго, він піде з полком, хтозна, може, на смерть. Додайте ще трошки, бо потім жалкуватимете. Ви, жінки, вперті, а потім самі шкодуєте. Чарка горілки – це ж дрібниця. Та коли вона саме потрібна, у вас руки тремтять від скнарості, а там, дивись, лежить солдатик у темній домовині, і ви вже його ніколи не вибодудете.

Священик. Годі рюмсати, кухарю. Загинути на цій війні – ласка Божа, а не безталання. Чому? Бо це війна за віру. Не якась звичайна, а особлива і тому боговгодна.

Кухар. Правда. Воно начебто справжня війна, де й руйнують, і ріжуть, і грабують, не від того, щоб трохи й гвалтувати, але різниться вона від усіх інших війн тим, що провадиться за віру, ясне діло. Погодьтеся, що вона будить і спрагу.

Священик (до матінки Кураж, показуючи на кухаря). Я намагався його втримати, але він каже, що ви його зачарували, він марить вами.

Кухар (запалює куценьку люльку). Мені хотілось лише дістати чарочку горілки з прекрасних рук, нічого більше. За це мене вже покарано: дорогою священник весь час кидав такі жарти, що я, мабуть, і досі червонію.

Матінка Кураж. І це духовна особа! Що ж, доведеться дати вам випити, бо ви, може статися, від нудьги ще причепитесь до мене з якимсь неподобством.

Священик. Це спокуса, сказав один двірський священник і піддався їй. *(Ідучи, оглядається на Катрін.)* А це що за мила дівчина?

Матінка Кураж. Ця дівчина не така мила, як порядна.

Священик і Кухар ідуть з матінкою Кураж за фургон. Катрін дивиться їм услід, потім лишає білизну і підходить до капелюшка. Піднімає його; сідає і взуває червоні черевички. Чути, як за фургоном Матінка Кураж розмовляє з священиком і Кухарем про політику.

Оцим полякам тут, у Польщі, не слід було втручатись. Щоправда, наш король удерся до них із своїми людьми, кіньми та обозом. Але вони, замість додержувати миру, втрутилися у свої власні справи і напали на короля, хоч його військо, вступивши сюди, не порушило спокою. Значить, поляки самі зламали мир і вся кров упаде на їхні голови.

Священик. Наш король мав на меті лише свободу. Імператор усіх поневолив однаково, як поляків, так і німців, і королю доводиться їх визволяти.

Кухар. Так і є, ваша горілка предобра, ваше обличчя не обмануло мене. Але ми говоримо про короля, і тут я мушу сказати: та свобода, що він хотів запровадити в Німеччині, коштувала йому недешево. У Швеції він встановив податок на сіль, а це великий тягар на плечі бідному люду. А потім йому ще доводилось ув'язнювати й четвертувати німців, бо вони не хотіли зректися свого рабства в імператора. Звісно, з тим, хто не хотів бути вільним, король не жартував. Спочатку він хотів захистити від лихих людей, надто від імператора, тільки Польщу, але, розохотившись, почав захищати всю Німеччину. А вона вчинила впертий опір. Отже, в нагороду за свою ласку і видатки добрий король дістав саму невдячність. Звичайно, він не занепавав духом. Видатки він покрити податками, в народі знов пішло обурення, та йому дарма. Слово Боже було за нього, і то вже добре. Бо якби не слово Боже, пішли б поголоски, ніби він робить це все задля своєї користі. А так сумління у короля чисте, а це для нього головне.

Матінка Кураж. Зразу знати, що ви не швед. Якби ви були шведом, ви б не казали такого про нашого героя короля.

Священик. Зрештою, ви їсте його хліб.

Кухар. Я не їм його хліба, я печу йому хліб.

Матінка Кураж. Подолати його не можна. Чому? Бо його люди вірять у нього. *(Поважно.)* Великі пани кажуть, ніби вони ведуть війну лише заради страху Божого, тільки за добрі та гарні діла. А як придивишся ближче – і вони зовсім не такі йолопи, а воюють заради свого зиску. Якби не зиск, то й маленькі люди, такі як я, також не хотіли б знати війни.

Кухар. Це свята правда.

Священик. А вам, як голландцеві, корисно було б спочатку

роздивитись, який прапор метляється тут, у Польщі, а вже потім висловлювати свою думку.

Матінка Кураж. Слава протестантству на віки вічні. За ваше здоров'я!

Катрін, надівши капелюшок, наслідує кокетливу ходу Іветти.

Раптом лунають гарматні та рушничні постріли. Матінка Кураж, Кухар і Священик вибігають з-за фургона. В руках чоловіків – чарки. Прибігають Інтендант і солдат. Вони кидаються до гармати і намагаються відтягти її вбік.

Що сталося? Дайте мені спершу зняти білизну, йолопи!
(*Намагається врятувати свою білизну.*)

Інтендант. Католики! Напад! Не знаю, чи пощастить нам утекти.
(*До солдата.*) Забери звідси гармату! (*Біжить геть.*)

Кухар. Господи Боже, мені треба до командувача. Кураж, днями я знов прийду, тоді побалакаємо. (*Кидається геть.*)

Матінка Кураж. Стривайте, ви впустили люльку!

Кухар (здалека). Підберіть її! Вона мені потрібна.

Матінка Кураж. І треба ж, саме як ми почали трошки заробляти!

Священик. Що ж, піду і я. Звісно, коли вже ворог так близько, небезпечне діло. Блаженні миротворці, як то кажуть. Якби у мене був плащ, я б накинув його.

Матінка Кураж. Я не позичаю плащів, хоч би й задля чийогось порятунку. Мене вже навчено.

Священик. Але ж мені через мою віру найбільша небезпека загрожує!

Матінка Кураж (дістає йому плащ). Оце сама собі шкоджу. Тікайте ж!

Священик. Щиро дякую. Ви дуже щедрі. А може, мені краще лишитись тут? Бо коли я побіжу, то тільки на очі ворогові потраплю.

Матінка Кураж (до солдата). Не чіпай гармати, йолопе! Хто тобі за це заплатить? Я візьму її в тебе на схов, бо ти через неї накладеш головою.

Солдат (тікаючи). Ви будете свідком, що я хотів її забрати.

Матінка Кураж. Засвідчу, присягаюсь. (*Помічає дочку в капелюшку.*) Нащо тобі капелюшок цієї шльондри? Скинь зараз мені цю покришку! Чи ти з глузду з'їхала? Тепер, коли от-от прийде ворог! (*Здирає капелюшка з голови Катрін.*) Хочеш, щоб вони помітили тебе і зробили повією? І черевички вона взула, ця божевільна! Скинь! (*Хоче зірвати з неї черевички.*) Господи Ісусе, допоможи мені! Пане священику, скажіть їй, щоб вона роззулася! Я зараз повернусь. (*Біжить до фургона.*)

Іветта (заходить, пудрячись). Ну, що ви скажете, католики ідуть? Де мій капелюшок? Хто це топтав його ногами? Я ж не можу ходити з непокритою головою, коли ось-ось прийдуть католики.

Що вони про мене подумують? І люстерка в мене теж нема. (*До священика.*) Як я виглядаю? Чи не забагато пудри?

Священик. Ні, саме враз.

Гветта. А де мої червоні черевички? *(Не знаходить їх, бо Катрін ховає ноги під сукню.)* Я лишила їх тут. Доведеться бігти в свій намет босоніж. Просто сором! *(Виходить.)*

Задиханий, прибігає Швейцеркас із скринькою в руках.

Матінка Кураж (заходить з повними пригорщами попелу. До Катрін.) Ось попіл. *(До Швейцеркаса.)* Що це ти припер?

Швейцеркас. Це полкова каса.

Матінка Кураж. Кинь її! Скінчилось твоє скарбникування.

Швейцеркас. Але ж мені довірили її. *(Іде в глиб сцени.)*

Матінка Кураж (до Священика). Скидай свій пасторський сюртук, священику, вони тебе й у плащі пізнають. *(Маже попелом обличчя Котрій.)* Не смикайся! Ось так, трошки бруду, і ти в безпеці. Ну й нещастя! Вартові всі були п'яні. Кажуть, не слід виставляти свого хисту напоказ. Бо тільки-но солдат, надто католик, побачить гарненьке личко, як на одну шльондру стає більше. Тижнями їм не дають жерти, та вже коли награбують і нажеруться, зразу накидаються на жінок. Ну, тепер хай приходять. Дай-но глянути на тебе. Непогано. Ніби ти викачалась у грязюці. Не трусись. Тепер нічого з тобою не скоїться. *(До Швейцеркаса.)* Де ти сховав свою касу?

Швейцеркас. Я подумав, що можна сховати її у фургоні.

Матінка Кураж (жахається). Що? В моєму фургоні? Не дав тобі Бог розуму! З тебе не можна спускати очей. Вони ж повісять нас усіх трьох!

Швейцеркас. Тоді я заховаю її десь-інде або втечу з нею!

Матінка Кураж. Лишайся тут. Тікати вже пізно.

Священик (перевдягається в глибині сцени). Бога ради, прапор!

Матінка Кураж (знімає полковий прапор). Боже мій! Я вже й зовсім забула за нього. Двадцять п'ять років він у мене.

Канонада гучнішає.

Через три дні, ранком. Гармати нема. Матінка Кураж, Катрін, священик і Швейцеркас, засмучені, сидять за сніданком.

Швейцеркас. Я вже третій день тут байдикую, а пан фельдфебель – він завжди був такий ласкавий до мене – напевно вже думає, куди це Швейцеркас завіявся із полковою касою?

Матінка Кураж. Дякуй Богові, що вони не натрапили на твій слід.

Священик. А що вже мені казати? Я не можу навіть помолитись, щоб не вскочити в халепу. Кажуть, з повноти серця уста промовляють, та горе мені, якщо мої уста почнуть промовляти!

Матінка Кураж. Ажеж! Один сидить у мене на карку із своєю вірою, а другий – із своєю касою. Не знаю, що небезпечніше.

Священик. Нині ми справді в руці Божій.

Матінка Кураж. Не думаю, щоб ми були такі вже пропащі безнадійно. Але ночами я все ж таки не можу спати. Без тебе,

Швейцеркасе, нам було б легше. Здається, я вже з ними поладнала. Сказала їм, що я проти антихриста-шведа, бо він рогатий. Мовляв, я сама бачила, лівий ріг трошки надломлений. Як допитували, я поцікавилась, де можна закупити свічки для обідні, щоб не дуже дорого. На цій справі я добре знаюсь, бо Швейцеркасів батько був католиком і частенько жартував із тих свічок. Вони мені не зовсім вірять, але в них у полку нема маркітантів. Тому й дивляться на мене крізь пальці. Може, все обернеться на добре. Ми в полоні, але так, як воша в кожусі.

Священик. Молоко добре. Що ж до кількості, то нам доведеться тепер трошки погамувати свої шведські апетити. Адже нас, як-не-як, переможено.

Матінка Кураж. Кого переможено? Що для великих панів перемога чи там поразка, то для маленьких людей бува якраз навпаки. Буває й таке, коли поразки вигідні маленьким людям. Утрачено саму тільки честь, і нічого більше. Пригадую, в Ліфляндії ворог якось дав такого прочухана нашому командувачеві, що в переполосі мені навіть припав кінь з обозу. Аж сім місяців він тягав мій фургон, але потім ми перемогли, і його взяли на облік. Взагалі, можна сказати, що нам, маленьким людям, і перемоги, і поразки коштують дорого. Найкраще для нас, коли політика не рушає з місця. *(До Швейцеркаса.)* Їж!

Швейцеркас. Мені шматок у горло не лізе. Як же Фельдфебель виплачуватиме солдатам платню?

Матінка Кураж. Яка там у біса виплата, коли військо тікає!

Швейцеркас. Все одно, солдати мають право. Безплатно їм і тікати нічого. Ані кроку не ступлять.

Матінка Кураж. Швейцеркасе, мене аж страх бере, що ти такий сумлінний. Я вчила тебе бути чесним, бо ти не дуже розумний, але треба й міру знати. Ось ми з священиком підемо купувати католицького прапора і м'яса. Ніхто не вмів так вибирати м'ясо, як він. І робить він це так певно, мов сновида. Мені здається, він тому знаходить найкращі шматки, що у нього слина тече мимоволі, коли він їх бачить. Ще добре, що вони дозволяють мені торгувати. У гендляря питають не про його віру, а про ціну. А протестантські штани негірше гріють.

Священик. Коли пішла балачка, що лютерани перевернуть усе догори ногами у місті і на селі, якийсь жебрущий чернець мовив: жебраки завжди будуть потрібні.

Матінка Кураж зникає у фургоні.

Вона все ж таки турбується про скриньку. Досі на нас не звертали уваги, наче всі ми належимо до фургона, та чи довго так триватиме?

Швейцеркас. Я можу занести її геть.

Священик. Може, це ще небезпечніше. А що, як тебе помітять, їхні шпигуни не ловлять гав. Учора вранці один з них вискочив з вибалка, де я справляв свою потребу. Я злякався і ледве не почав читати молитву. Це мене виказало б. Мені здається, вони ладні нюхати кал, аби визначити по запаху протестанта. Той шпигун – такий миршавий чоловічок з пов’язкою на оці.

Матінка Кураж (вилазючи з фургона з кошиком у руці). А що я знайшла, безсоромнице? *(Переможно піднімає вгору червоні черевички.)* Іветтині червоні черевички! Ти їх спокійнісінько поцупила. Бо ви наговорили їй, ніби вона – мила дівчина! *(Кладе черевички в кошик.)* Я поверну їх. Украсти в Іветти черевички! Вона губить себе за гроші, це я розумію. А ти хочеш занапастити себе задурно, заради втіхи. Я вже казала тобі: дочекайся, поки настане мир. Тільки не за солдата! Нема чого чванитися, поки не настав мир!

Священик. А як на мене, вона зовсім не чванлива.

Матінка Кураж. Де там! Аж надто чванлива. Краще хай буде сіра, мов камінь у Даларне, де, крім каміння, нічого нема, щоб люди казали: “Каліки не видно”. Зате з нею нічого не скоїться. *(До Швейцеркаса.)* Не чіпай скриньки, чуєш! І доглядай сестру, її треба доглядати. Ви мене в могилу заженете. Легше стерегти лантух блошви, ніж вас. *(Виходить разом із Священиком.)*

Катрін прибирає посуд.

Швейцеркас. Недовго ще можна буде сидіти на сонці в самій сорочці.

Катрін показує на дерево.

Еге, листя вже пожовкло.

Катрін на мигах питає його, чи не хоче він випити.

Ні, не хочу. Я думаю. *(Пауза.)* Вона каже, що не може спати. Треба все ж таки занести звідси скриньку, я знайшов для неї схованку. Все ж таки налий мені чарку.

Катрін іде за фургон.

Я сховаю її в кротячій норі біля річки, хай там поки що полежить. Мабуть, сьогодні вночі, перед світанком, візьму її і доставлю в полк. Невже за три дні вони так далеко втекли? Пан фельдфебель з подиву очі вирячить. “Ти мене приємно здивував, Швейцеркасе, – скаже він. – Я довірив тобі касу, і ти її повертаєш”.

Коли Катрін з повною чаркою виходить із-за фургона, перед нею стоять двоє чоловіків. Один – у фельдфебельському мундирі, другий чемно скидає капелюха. На одному оці у нього пов’язка.

Чоловік із пов’язкою. Добридень, люба панночко. Чи ви не бачили тут хлопця з Другого Фінляндського полку?

Украй перелякана. Катрін біжить уперед, розплескуючи горілку. Помітивши Швейцеркаса, незнайомі перезирають її і йдуть геть.

Швейцеркас (прокинувшись від задуми). Половину розплескала. Що це за вибрики? Чи тобі очі запорошило? Мені треба йти. Так я вирішив, і так буде найкраще. *(Підводиться.)*

Катрін усіляко намагається попередити його про небезпеку. (Відмахується від неї.) Хотілося б мені знати, що тобі спало на думку.

Певне, ти зичиш мені добра, бідолахо, але не можеш висловитись. Лихо не велике, що ти розлила горілку, це ж для мене не остання чарка. *(Дістає з фургона скриньку і ховає під куртку.)* Я зараз повернусь. Тільки не затримуй мене, бо я розсерджуся. Я знаю, що ти мені добра зичиш. Якби ж ти могла говорити!

Катрін хоче його затримати, але Швейцеркас цілує сестру і виринає від неї. Виходить. Вона в розпачі бігає туди й сюди, з уст у неї виринають тихі невиразні звуки. Повертаються Військовий священик і Матінка Кураж. Катрін кидається до матері.

Матінка Кураж. Що сталося? Що сталося? Ти зовсім не тямш себе. Чи тебе хто скривдив? Де Швейцеркас? Розкажи докладно, Катрін. Адже мати розуміє тебе. Як, цей байстрюк усе ж таки забрав скриньку? Я її розіб'ю на голові в цього дурисвіта. Не поспішай і не торохти, покажи руками. Не люблю, коли ти скиглиш по-собачому. Що подумає священик? Йому й без того ввижаються всілякі страхіття. Тут був одноокий?

Священик. Одноокий – це шпигун. Вони схопили Швейцеркаса?

Катрін хитає головою, знизує плечима.

Ми пропали.

Матінка Кураж (добуває з кошика католицький прапор).

Священик прикріплює його до держака.

Піднесіть нового прапора!

Священик (гірко). Слава католицтву на віки вічні!

В глибині сцени чути голоси. Фельдфебель та одноокий ведуть Швейцеркаса.

Швейцеркас. Пустіть мене, у мене нічого нема. Не викручайте мені руки, я ж нічим не завинив.

Фельдфебель. Він із цього кубла. Ви знаєте одне одного?

Матінка Кураж. Ми? Звідки?

Швейцеркас. Я не знаю їх. Бог відає, хто вони такі. Я не їхній. Я тільки пообідав тут за десять гелерів. Може, ви бачили мене тут. А обід був пересолений.

Фельдфебель. Хто ви такі, га?

Матінка Кураж. Ми – порядні люди. Це правда, він у нас обідав за гроші. І сказав, що обід пересолений.

Фельдфебель. Отже, ви прикидаєтесь, ніби не знаєте його?

Матінка Кураж. Звідки мені його знати? Всіх знати я не можу. Я ні в кого не питаю, як його прізвище і чи він не поганської віри. Коли він платить, значить, він не поганин. Хіба ти поганин?

Швейцеркас. І зовсім ні.

Священик. Він сидів спокійно і не розтуляв рота, хіба коли їв. А як їси, тоді ж мусиш розтуляти.

Фельдфебель. А ти що за один?

Матінка Кураж. Це мій наймит. А вас, звичайно, мучить спрага, я наллю вам по чарочці горілки, ви, звісно, бігли і впріли.

Фельдфебель. На службі ми не п'ємо. *(До Швейцеркаса.)* Ти щось таке ніс і, певно, сховав біля річки. Коли ти йшов звідси, куртка в тебе випиналась.

Матінка Кураж. А чи то був справді він?

Швейцеркас. Мабуть, ви маєте на оці когось іншого. Я бачив, як один чолов'яга тікав звідси, і куртка в нього справді випиналась. А я зовсім не той, за кого ви мене вважаєте.

Матінка Кураж. Я теж гадаю, що ви переплутали. Що ж, таке часом буває. Я розуміюся на людях, я – Кураж, ви чули про мене, всі мене знають, і я кажу вам, що на вигляд він чесна людина.

Фельдфебель. Ми шукаємо полкову касу Другого Фінляндського. Нам відомі зовнішні прикмети того, хто її переховує. Ми шукали його два дні. Це ти.

Швейцеркас. Це не я.

Фельдфебель. І якщо ти не віддаси нам каси, тобі амба, знай це. Де каса?

Матінка Кураж (із запалом). Та, звісно, він віддав би її, бо ж інакше йому капець. Він зразу сказав би: вона у мене, ось вона, ви сильніші. Адже не такий він дурень. Тож кажи, дурний собако, пан фельдфебель дає тобі змогу врятувати своє життя.

Швейцеркас. А якщо її у мене нема?

Фельдфебель. Тоді ходімо. У нас ти признаєшся.

Вони виводять його.

Матінка Кураж (кричить услід). Він сказав би! Він не такий дурень! І не викручуйте йому руки! *(Біжить за ними.)*

Того ж вечора. священик і Катрін мють чарки і чистять ножі.

Священик. У священній історії не раз траплялось, коли хапали святих. Я пригадую Страсті Господні. Давно колись про це склали пісню. *(Співає духовну пісню.)*

Був приведений Ісус

До Пілата вранці,

І представили Його

Вбивцею поганці.

Понтій зразу розпізнав,

Що Ісус безвинний,

Та до Ірода послав

Вже за півгодини.

Божий Син страждань зазнав,

*Битий був до крові,
На главу Його поклав
Кат вінок терновий.
Кпили з Нього залюбки
Люди зlobні, мстиві,
І для себе хрест важкий
Мусив сам нести Він.*

*І, побитого бичем,
Розіп'яли голим.
До хреста ідїть з плачем
І молїться з болем.*

*Глузували з Нього всі,
Тать розп'ятий навїть,
Поки сонце в небесї
Перестало сяять.*

*Зойк розп'ятого Христа
Злинув о дев'ятїй,
І влили Йому в уста
Жовч і оцет кляті.*

*Він спустив останній дух,
І земля здригнулась,
Скелї луснули навкруг,
Храми похитнулись.*

*Насміхались над Христом
Ще під час вечерні:
Прокололи бїк списом
На розвагу черні.*

*З рани в Нього полились
Разом кров з водою.
Он що рїд людський колись
З людським сином скоїв.*

Матїнка Кураж (прибїгла схвильована). Ідеться про життя або смерть. З фельдфебелем, здається, можна порозумїтись. Тїльки будь-що-будь треба приховати, що це наш Швейцеркас, а то вийде, що ми йому помагали. Треба лише здобути грошей. Та де нам їх узяти? Іветти тут не було? Я зустрїла її дорогою. Вона вже підчепила собі полковника. Може, він купить у нас для неї маркітантський фургон.

Священик. Ви справді хочете продати фургон?

Матїнка Кураж. А де ж менї взяти грошей для фельдфебеля?

Священик. А з чого ви будете жити?

Матїнка Кураж. Отож-бо.

Заходить Іветта Потьє із старезним полковником.

Іветта (обіймає матінку Кураж). Люба Кураж, я дуже рада, що ми так скоро знов побачились! (*Пошепки.*) Він не від того. (*Голосно.*) Це мій добрий друг, він дає мені ділові поради. Я чула, ніби скрута змушує вас продати фургон. Я ладна подумати про таке діло.

Матінка Кураж. Не продати, а віддати в заставу. Тут нічого квапитись. У воєнний час нелегко знову придбати такого фургона.

Іветта (розчаровано). Тільки віддати в заставу? А я гадала, що продати. Не знаю, чи це мені підійде? (*До полковника.*) А ти як гадаєш?

Полковник. Так, як і ти, люба.

Матінка Кураж. Тільки віддаю в заставу.

Іветта. А мені здавалось, вам конче потрібні гроші.

Матінка Кураж (твердо). Авжеж, гроші мені потрібні, та я краще відтопчу собі ноги, шукаючи, кому заставити фургон, ніж продам його зараз. Як продати його, коли він годує нас? Це добра нагода для тебе, Іветто, не втрачай її. Хтозна, чи випаде тобі ще коли така і чи ти тоді матимеш друга, щоб тобі порадив? Хіба ні?

Іветта. Авжеж, мій друг гадає, що треба погодитись, а я сама не знаю. Коли тільки в заставу... адже й ти вважаєш, що краще б зразу купити?

Полковник. Атож.

Матінка Кураж. Тоді краще пошукай, де продається. Може, щось знайдеш, коли пошукаєш. Якщо твій друг походить із тобою, скажімо, тиждень або два, то й знайдете щось підходяще.

Іветта. Що ж, поблукаємо, пошукаємо, мені подобається ходити і шукати, я радо помандрую з тобою, Польді, це ж чиста втіха, правда? Хай навіть два тижні! А коли б ви повернули гроші, якби їх дати вам?

Матінка Кураж. Я можу повернути заставу через два тижні, може, і за тиждень.

Іветта. Не знаю, що робити. Польді, любий, порадь, що мені діяти. (*Веде полковника набік.*) Я знаю, вона муситиме продати, за це я не турбуюсь. Між іншим, той русявий Прапорщик, ти його знаєш, радісінько позичить мені грошей, він сам сказав. Він у мене втьопався, мовляв, я йому когось нагадую. Що ти мені порадиш?

Полковник. Стережися його. Він людина недобра, скористається з цього. Я ж тобі обіцяв щось купити, правда, зайчику?

Іветта. Я від тебе нічого не хочу. Звісно, коли ти гадаєш, що Прапорщик може скористатися з цього... Польді, я візьму у тебе.

Полковник. Отож-бо.

Іветта. Ти радиш?

Полковник. Раджу.

Іветта (повертається до Кураж). Мій друг згоден. Напишіть розписку, що коли через два тижні ви не повернете грошей, фургон з усіма причандалами стає моєю власністю. Зараз ми обійдемо його і оглянемо, а двісті гульденів я принесу перегодя. *(До полковника.)* Ти сам підеш у табір, я прийду пізніше. Треба все оглянути як слід, щоб нічого не пропало з мого фургона. *(Цілує його.)*

Полковник іде зі сцени.

(Залазить на фургон.) Що ж, щоб тут небагато.

Матінка Кураж. Іветто, тепер не час оглядати фургон, хоч він і твій. Ти обіцяла мені поговорити з фельдфебелем про мого Швейцарка. Не можна гаяти й хвилини. Я чула, що за годину він стане перед польовим судом.

Іветта. Я б хотіла порухувати лише лляні сорочки.

Матінка Кураж (стягає її за сукню). Ах ти, гієно, адже йдеться про Швейцаркасове життя. І ні пари з уст, від кого ці гроші, прикинься, наче це твій наречений перед Богом, інакше ми всі пропали, як його посібники.

Іветта. Я сказала одноокому прийти в гайок. Звісно, він уже там. Священик. І аж ніяк не треба відразу ж віддавати всі двісті, дійдеш до півтораєта, і досить з нього.

Матінка Кураж. Хіба це ваші гроші? Не втручайтеся, будь ласка! Тарілку цибуляної юшки ви й так одержите. Біжи і не торгуйся, адже йдеться про життя. *(Випихає Іветту.)*

Священик. Я не хотів утручатись у вашу розмову, але на які кошти ми житимемо? У вас на шії дочка-каліка.

Матінка Кураж. А полкова каса, мудрагелю? Вони йому, напевно, вернуть видатки.

Священик. А чи Іветта впорає все розумно?

Матінка Кураж. Вона ж зацікавлена в тому, щоб я витратила її дві сотні гульденів, тоді вона стане господаркою фургона, їй дуже хочеться цього, бо ж хтозна, чи довго її полковник платитиме за неї. Катрін, коли чистиш ножі, бери пемзу. І ви теж не стійте, як Ісус при горі Єлеонській, ворушіться, вимийте чарки, ввечері прийде не менш як п'ятдесят кіннотників, а тоді ви знову заскімлите: "Я не звик бігати, ох, ніженьки мої, під час відправи я ж не бігав". Я гадаю, що вони віддадуть нам Швейцарка. Хвалити Бога, вони не відмовляються від хабарів. Вони ж не вовки, а люди до грошей ласі. Продажність людська та милосердя Господнє – це те саме. Наша єдина надія – це продажність. Доки вона є, ухвалюватимуть м'які вироки в суді, і навіть безвинний може сподіватись на милосердя.

Іветта (прибігла задихана). Вони погоджуються тільки на двісті. І це треба зробити негайно. Вони баритись не звикли. Найкраще

піти мені зараз же з однооким до мого полковника. Він признався, що скринька була у нього, вони затиснули йому пальці в лещата. Але він кинув її в річку, коли помітив переслідувачів. Скриньки нема. Тож як, бігти мені до полковника по гроші?

Матінка Кураж. Скриньки нема? Звідки ж я візьму дві сотні гульденів?

Гветта. Ах, ви сподівалися взяти гроші із скриньки? Добре б я погоріла. Облиште ваші сподіванки. Коли ви хочете повернути собі свого Швейцеркаса, вам доведеться заплатити. Чи, може, мені облишити свої клопоти, щоб ви зберегли свій фургон?

Матінка Кураж. Я не думала, що так станеться. Не натискай на мене, фургон буде твій, його вже у мене нема, він служив мені сімнадцять років. Дай мені хвилинку подумати, це діло впало на мене, як грім з ясного неба; що мені робити, двісті гульденів я не можу дати, може б, ти з ними поторгувалась? Я мушу хоч щось мати, бо ж перший-ліпший може зіпхнути мене в придорожній рівчак. Піди і скажи, що я даю сто двадцять гульденів, якщо вони не погодяться, значить не одержать нічого, фургона я все одно втрачаю.

Гветта. Вони не погодяться. Одноокий і так поспішає, весь час оглядається, і в душі дрижаки скачуть. Чи не краще мені зразу дати дві сотні?

Матінка Кураж (в розпачі). Я не можу дати таких грошей. Тридцять років я працювала. Катрін уже двадцять п'ять, а чоловіка в неї досі нема. Вона теж на моїх плечах. Не вмовляй мене, я знаю, що роблю. Скажи, що я даю сто двадцять, або нічого з цього не вийде.

Гветта. Вам видніше. *(Швидко виходить.)*

Матінка Кураж, не глянувши ні на священика, ні на дочку, сідає допомагати Катрін чистити ножі.

Матінка Кураж. Не побийте чарок, вони вже не наші. Дивися за тим, що робиш, а то врїжешся. Швейцеркас повернеться, я дам і дві сотні, якщо буде потрібно. Твій брат лишиться при тобі. На вісімдесят гульденів ми накупимо цілий кіш краму і почнемо все спочатку. Люди скрізь однакові.

Священик. Як то кажуть, Бог усе поверне на добре.

Матінка Кураж. Витирайте досуха.

Вони мовчки чистять ножі. Раптом Катрін починає ридати і біжить за фургон.

Гветта (забігає). Вони не згодні. Я вас попереджувала. Одноокий хотів був зразу піти геть, бо тепер уже нічого не вдієш. Він сказав, що кожної хвилини чекає на барабанний бій, а це означає, що вирок ухвалено. Я давала вже сто п'ятдесят. Він і не глянув.

Насилу я умовила його зачекати, поки ще раз поговорю з вами.
Матінка Кураж. Скажи йому, я даю двісті. Біжи.

Іветта вибігає. Вони сидять мовчки. Священик облишив мити чарки.

Здається, я занадто довго торгувалась.

Здалека лунає барабан. Священик підводиться і йде в глиб сцени.

Матінка Кураж сидить на місці. Стає темно. Барабан стихає.

Знову світлішає. Матінка Кураж сидить, як і сиділа.

Іветта (заходить дуже бліда). Що ж, ви добре поторгувались, фургон лишився при вас. Швейцеркас дістав усього одинадцять куль. Ви не варті, щоб я взагалі думала про вас. Але я пронохала, що вони не вірять, ніби каса справді в річці. Вони мають підозру, що вона тут, і взагалі, що ви його спільніця. Вони хочуть принести його сюди – а може, ви, побачивши його, викажете себе. Застерігаю вас, ви його не знаєте, інакше всім вам буде капець. Вони йдуть слідом за мною, чуєте? Може, взяти з собою Катрін?

Матінка Кураж хитає головою.

Вона знає? Мабуть, вона не чула про барабани або не зрозуміла.

Матінка Кураж. Вона знає. Веди її сюди.

Іветта приводить Катрін; та наближається до матері.

Матінка Кураж бере її за руку. Заходять двоє солдатів із ношами, накритими простирадлом. Під ним хтось лежить.

Поряд з ними йде фельдфебель. Вони становлять ноші на землю.

Фельдфебель. Тут чоловік, ім'я якого нам не відоме. Але для порядку нам треба його зареєструвати. Він у тебе обідав. Поглянь, може, ти його знаєш. *(Стягує простирадло.)* Знаєш його?

Матінка Кураж хитає головою.

Що, невже ти й разу не бачила його перед тим, як він у тебе обідав?

Матінка Кураж хитає головою.

Підніміть його. Несіть на звалище. Його ніхто не знає.

Солдати виносять труп.

4.

Матінка Кураж співає пісню про “Велику капітуляцію”.

Перед офіцерським наметом. Матінка Кураж чекає.

З намета виглядає писар.

Писар. Я знаю вас. Ви переховували скарбника протестантів. Краще вам не скаржитись.

Матінка Кураж. А я все ж таки буду скаржитись. Я безвинна, а якщо я не поскаржусь, думатимуть, що у мене нечисте сумління. Вони порубали своїми шаблями все, що було в моєму фургоні, і ні за що ні про що зажадали від мене п'ять гульденів штрафу.

Писар. Послухайте моєї ради, я зичу вам добра: тримайте язик за зубами. У нас не так багато маркітантів, і ми дозволимо вам

торгувати, тим паче, що у вас сумління нечисте і час від часу ви платитимете штраф.

Матінка Кураж. Я все ж таки поскаржусь.

Писар. Діло хазяйське. Тоді зачекайте, поки пан ротмістр звільниться. (*Повертається в намет.*)

Молодий солдат (заходить, галасуючи). Vouque la Madonne! Де той шолудивий пес ротмістр, що замахорює мою нагороду і пропиває її із своїми шльондрами? Я його вб'ю!

Літній солдат (забігає слідом за ним). Припни язика. Тебе заб'ють у диби!

Молодий солдат. Ану, виходь, злодюго! Я тебе на капусту посічу! Я одним-єдиний з ескадрону поліз у річку, а ти насмілився вкрасти мою нагороду, щоб я навіть не міг випити пива? Виходь-но, я тебе порубаю!

Літній солдат. Мати Божа, цей дурень сам себе губить.

Матінка Кураж. Невже йому не видали нагороди?

Молодий солдат. Пусту мене, бо ще й тобі попаде. Ми з ним поквітаємось.

Літній солдат. Він урятував полковницького коня, а йому не видали нагороди. Він іще молодий і не звик до війська.

Матінка Кураж. Пусту його, він не пес, щоб тримати його на ланцюгу. Що, він не може вимагати своєї нагороди? Нащо ж йому тоді відзначатись?

Молодий солдат. А щоб отой пес міг напитися! Ви всі понакладали в штани, а я вчинив подвиг і хочу одержати свою нагороду.

Матінка Кураж. Юначе, не гримайте на мене. Я маю досить власного клопоту. І взагалі побережіть свій голос. Він стане вам у пригоді, коли прийде ротмістр. Бо він прийде, а ви захрипнете і не зможете й слова мовити. Тоді він не зможе забити вас у диби і тримати в них, поки ви почорнієте. Хто горлає – витримує недовго, не більше як півгодини, і так стомлюється, що потім йому треба коліскову співати, а то не засне.

Молодий солдат. Я не стомився, який там сон, я голодний. Хліб печуть із жолудів і конопляного сім'я, та ще й на цьому заощаджують. Цей ротмістр пропиває із шльондрами мої гроші, а я ходжу голодний. Я його вб'ю!

Матінка Кураж. Я розумію, ви голодні. Торік ваш командувач наказав вам ходити не дорогами, а полями, щоб витоптати хліб. Я тоді могла б узяти за пару чобіт десять гульденів, якби хто з вас мав десять гульденів, а чоботи в мене були. Він гадав, що цього року йому не доведеться бувати в цих краях, а він досі тут і його люди голодують. Я розумію, що ви розгнівані.

Молодий солдат. Я не попущу, не базікайте, я не терплю несправедливості.

Матінка Кураж. Та воно добре, але чи довго? Чи довго будете ви не терпіти несправедливості? Одну годину чи дві? Бачте, про це ви себе не питали, хоч це головне. Попасти в дуби – велике лихов; коли ви це зрозумієте, то враз навчитеся терпіти несправедливість.

Молодий солдат. Не знаю, нащо я вас слухаю. Vouque la Madonne
Де ротмістр?

Матінка Кураж. Ви слухаєте мене, бо знаєте, що я кажу правду. Ваша лють уже минулась, ненадовго її стало. А вам потрібна тривка лють. Але де її взяти?

Молодий солдат. Чи не хочете ви сказати, що вимагати свою нагороду – це не по правді?

Матінка Кураж. Навпаки. Я лише кажу, що ваша лють недовга, з такою люттю ви, на жаль, нічого не доб’єтесь. Якби ваша лють була тривкіша, я б ще вас підштрикнула. Порубайте цього пса, радила б я вам. Та де там, ви зовсім не збираєтесь його рубати, ви самі почуваете, що вже підібгали хвоста. А потім вийде, що винною буду я, і ротмістр накинеться на мене.

Літній солдат. Святу правду кажете, на нього тільки набігло.

Молодий солдат. Побачимо, порубаю я його чи ні. (*Видобуває шаблю.*) Хай-но прийде, тут я його й порубаю.

Писар (виглядаючи). Пан ротмістр зараз прийде. Сісти!

Молодий солдат сідає.

Матінка Кураж. Він уже сидить. Бачте, що я казала? Ви вже сидите. Авжеж, вони знають нас і вміють з нами поводитись. Сісти! – і ми вже сидимо. А хто сидить, не бунтує. Краще не підводьтєся, сидіть собі, та й годі. Передо мною вам нема чого соромитись, я нічим не краща за вас. Вони у всіх нас гуртом скупили відвагу. Ще б пак, я ж пошкодила б своїй торгівлі, якби втратила послух. Я розповім вам щось про велику капітуляцію. (*Співає пісню про “Велику капітуляцію”.*)

Як було мені сімнадцять років,

Я себе вважала вищою за всіх.

Мене з моєю красою, з моїм хистом, з пориванням до вищого не можна було рівняти з першою-ліпшою бідною сільською дівчиною!

Людям не прощала і дрібних пороків,

Діла ж не робила я для них.

Або все, або нічого, в усякому разі, не першого, кого зустріну, кожен сам кує своє щастя, не командуйте мною!

А шпачок співа:

Жди-но рік чи два!

І ти ідеш з гуртом усім

То кроком тихим, то швидким,

І все повторюєш мотив:

*Ще кілька днів.
Все раптом хить і хить!
Господь за всіх вершить!
Кроком руш без слів!
Хоч відтоді й року не минуло,
Досить наковталась я пілюль гірких.
Двоє дітей на карку, а хліб такий дорогий, та й усякий харч.
Скрізь мене мотало, в різні бокигнуло,
Гвалту я зазнала, кривд і мук тяжких.*

Треба жити в злагоді з людьми, рука руку миє, муру лобом не проб'єш.

*А шпачок співа:
Ані рік, ні два!
І йде вона з гуртом усім
То кроком тихим, то швидким,
І все повторює мотив:
Ще кілька днів.
Все раптом хить і хить!
Господь за всіх вершить!
Кроком руш без слів!
Вже багато сміливих хотіли,
Бачила сама я, досягти зірок.*

Завзятий усього доб'ється, хотіти – значить уміти, ми з цим ділом упораємось.

*Та піднятись вгору їм було несила,
Навіть бриль легенький обважнює їх крок.*

По своєму ліжку простягай ніжку!

*А шпачок співа:
Жди ще рік чи два!
І йдуть вони з гуртом усім
То кроком тихим, то швидким,
І все повторюють мотив:
Ще кілька днів.
Все раптом хить і хить!
Господь за всіх вершить!
Кроком руш без слів!*

(До молодого солдата.) Тому я й думаю: лишайся тут зі своєю шаблею, якщо тобі справді несила терпіти і твоя лють велика, бо в тебе є досить причин для цього, не перечу! Та коли твоя лють недовгочасна, тоді краще забирайся звідси!

Молодий солдат. Поцілуй мене в зад! (Кульгаючи, іде геть.)

Літній солдат – слідом за ним.

Писар (висунувши голову). Ротмістр прийшов. Тепер можете скаржитись.

Матінка Кураж. Ні, я передумала. Не буду скаржитись.
(*Виходить.*)

5.

*Минуло два роки. Війна поширюється на дедалі нові краї.
Не спиняючись, маленький фургон Матінки Кураж мандрує по
землях Польщі, Моравії, Баварії, Італії і знов повертається в
Баварію. 1631 рік. Перемога Тіллі під Магдебургом коштує
матінці Кураж чотирьох офіцерських сорочок.*

*Фургон матінки Кураж стоїть у розбитому ядрами селі. Здалека
тихо лунає військова музика. Біля прилавка – двоє солдатів, яких
обслуговують Матінка Кураж і Катрін. На плечах в одного
солдата жіноча хутряна шубка.*

Матінка Кураж. Що, не можеш платити? Нема грошей – нема
горілки. Грати переможні марші вони мастаки, а щоб утримання
солдатам платити – в них кишка тонка.

Солдат. Я хочу горілки. Я занадто пізно кинувся грабувати. коман-
дувач пошив нас у дурні, тільки одну годину дозволив грабувати
місто. Сказав, що він не звірюка; певно, одержав від міста хабара.

Священик (заходить, кульгаючи). На подвір'ї лежать ще кілька
чоловік. Селянська родина. Нехай хто-небудь мені допоможе.
Треба полотна для перев'язок.

*Другий солдат виходить із ним. Катрін дуже хвилюється,
намагається взяти у матері полотно для бинтів.*

Матінка Кураж. Нема в мене полотна. Всі бинти я розпродала в
полку. Заради цих я не рватиму офіцерських сорочок.

Священик (кричить у відповідь). Мені потрібне полотно, кажу я вам!
*Матінка Кураж (щоб не дати Катрін залізти до фургона, сідає на
східцях).* Нічого не дам. Селяни мені не заплатять, бо в них нічого
нема.

Священик (жінці, яку він заносить). Чому ви лишилися тут, під
гарматним вогнем?

Селянка (тихо). Хазяйство.

Матінка Кураж. Для цих людей хазяйство важить більше, ніж
життя. А тепер мені платити за них. Нізащо в світі!

Перший солдат. Це протестанти. І навіщо їм бути протестантами?

Матінка Кураж. Начхати їм на віру. В них хазяйство пішло прахом.

Другий солдат. Та які вони там протестанти! Це ж справжні
католики!

Перший солдат. Ми не могли добрати, коли стріляли.

Селянин (його приводить священик). Пропала моя рука.

Священик. Де ж полотно?

*Всі дивляться на матінку Кураж, яка непорушно сидить на
східцях.*

Матінка Кураж. Нічого не можу дати. Всілякі податки, мита, проценти, хабарі!

Катрін, з уст якої вириваються невизначні горлові звуки, піднімає з землі дошку і замахується на матір.

Чи ти збожеволіла? Кинь дошку, бо як ляпну тобі, ти, причинна!

Нічого не дам, не можу дати, я мушу дбати про себе.

Священик піднімає її зі східців і садовить на землю, потім дістає сорочки і рве їх на пасма.

Мої сорочки! Кожна коштує півгюльдена! Мене пущено з торбами!
З хати чути жалібний дитячий голос.

Селянин. Там ще немовля!

Катрін біжить у хату.

Священик (жінці). Лежи! Без тебе обійдеться.

Матінка Кураж. Держіть її, дах може завалитись.

Священик. Я більше не піду в хату.

Матінка Кураж (кидається в усі боки). Не рвіть мого дорогого полотна!

Другий солдат стримує її. Катрін виносить немовля з напівзруйнованої хати.

Ти знову знайшла собі сисунця, щоб няньчитися з ним? Ану віддай його матері, а то мені знов доведеться битися з тобою цілу годину, поки не вирву його в тебе з рук. Чуєш, що я тобі кажу? (Другому солдатові.) Чого очі вирячив, іди краще на батарею та скажи, щоб вони припинили свою музику, я вже й так бачу, що вони перемогли. Ваша перемога тільки завдала мені збитків.

Священик (роблячи перев'язку). Кров просякає.

Катрін, наспівуючи колискову, присипляє немовля.

Матінка Кураж. Гляньте на неї, вона вже щаслива, серед усього цього лиха. Ану віддай дитину, мати вже приходить до тями. (Помічає, що перший солдат дістався до горілки і збирається втекти з пляшкою.) Пся крев! Тобі, тварюко, замало однієї перемоги? Плати!

Перший солдат. Та в мене грошей нема.

Матінка Кураж (здирає з нього хутро). Тоді давай сюди шубку, все одно вона крадена.

Священик. Там ще хтось лежить, у тій руїні!

6.

Коло міста Інгольштадта в Баварії. Кураж присутня на похороні загиблого Командувача імператорських військ Тіллі. Точаться розмови про героїв битв і тривалість війни. Священик нарікає, що його хист пропадає марно, німа Катрін одержує червоні черевички. 1632 рік.

Усередині маркітантського намету, в задній стінці – прилавок. Іде дощ. Здалека чути барабанний бій і жалібну музику.

Священик і полковий Писар грають у дамки. Матінка Кураж і Катрін переписують свої товари.

Священик. Жалобний похід зараз вирушить.

Матінка Кураж. Шкода командувача – двадцять дві пари шкарпеток, – кажуть, він загинув через нещасливий випадок. На луках лежав туман, через це й сталось. командувач іще звернувся до якогось полку, закликав солдатів битись не на життя, а на смерть, але, вертаючись назад, заблукав у тумані і потрапив у саме пекло бою. Там його й настигла куля – допиши це чотири ліхтарі.

Ззаду чути свист.

(Йде до прилавка.) Просто ганьба, що ви ушилися з похорону вашого полеглого командувача. *(Наливає горілку.)*

Писар. Не треба було перед похороном платню видавати. Тепер, замість піти на похорон, солдати пиячать.

Священик (до Писаря). А ви не повинні були піти на похорон?

Писар. Я дременував, щоб не змокнути під дощем.

Матінка Кураж. Вас це не стосується, дощ міг попсувати ваш мундир. Кажуть, командувача збиралися ховати під дзвони, але виявилось, що за його-таки наказом розстріляли всі церкви з гармат, значить, коли бідолашного командувача спустатимуть у могилу, він не почує дзвону. Вони тричі вистрелять з гармат, щоб похорон не був такий нудний, — сімнадцять поясів.

Вигуки біля прилавка: “Шинкарко! Горілки!”

Матінка Кураж. Спершу давайте гроші! Ні, з вашими брудними чобітьми я не пуцую вас до намету! Пийте надворі. А мені дарма, що дощ. *(Писареві.)* Я пускаю тільки начальників. Кажуть, останнім часом командувач мав багато клопоту. У другому полку буцімто були заколоти, бо він не видав платні; мовляв, це війна за віру, воюйте задарма.

Жалібний марш. Усі дивляться в глїб сцени.

Священик. Тепер військо проходить урочистим маршем перед вельможним покійником.

Матінка Кураж. Шкода мені всіляких полководців та імператорів. Вони, мабуть, гадають, що роблять велике діло і що колись люди будуть їх прославляти і ставити їм пам'ятники. Скажімо, якийсь полководець збирається завоювати весь світ, адже для полководця нема вищої мети. Одно слово, змучиться він до нестями, а потім усе йде нанівець через отой простолод, що прагне лише кухля пива та веселої кумпанійки і не має ніяких високих поривань. Найпрекрасніші плани прахом ішли через нікчемність тих, хто мав їх здійснювати, бо ж імператор сам-один не може нічого зробити, йому потрібна поміч солдатів і народу. Чи не так?

Священик (сміється). Кураж, я згоден з вами, але щодо солдатів ви помиляєтесь. Вони роблять усе, що можуть. З тими вояками, наприклад, що оце п'ють вашу горілку під дощем, я беруся хоч сто років вести війну за війною і навіть дві зразу, якщо треба буде, а я ж не вчився командувати військом.

Матінка Кураж. Отож ви гадаєте, що війна не скінчиться?

Священик. Тому, що вмер командувач? Не будьте наївною. Таких, як він, знайдеться десяток, героїв завжди вистачає.

Матінка Кураж. Стривайте, я питаю не жартома, я думаю, чи зробити мені запас товарів, чи ні, тепер можна купити дешево. Але як війна скінчиться, що я з ними робитиму?

Священик. Я розумію, що для вас це не жарти. Завжди знаходились люди, які раз по раз говорили: “Колись війна скінчиться”. Я кажу: ні з чого не видно, що війна колись скінчиться. Звичайно, може знайти маленький перепочинок. Можливо, війни треба буде віддихнутись або їй може, так би мовити, не поталанити. Від цього вона не вбезпечена, бо на світі нема нічого досконалого. Досконалої війни, якщо так можна сказати, війни бездоганної, мабуть, ніколи не буде. Вона може зненацька загнутись, наскочити на щось непередбачене, жодна людина не може всього передбачити. Чогось не врахують, і ось тобі халепа. А потім витягай війну з багна! Але імператори, королі і Папа Римський визволять її з біди. Отже, ніякі справжні небезпеки їй не загрожують, і жити їй ще довгі-довгі роки.

Солдат (співає коло прилавка).

Шинкарю, дай вина!

Солдата жде війна,

За віру в битву піде.

Подвійну чарку! Сьогодні свято!

Матінка Кураж. Якби вам можна було вірити...

Священик. Самі подумайте! Що може пошкодити війні?

Солдат (співає в глибині сцени).

Гей, жінко, обіймай!

Солдата жде не рай –

В Моравію він їде.

Писар (раптово). А мир, що буде з миром? Я – з Богемії, і мені часом хочеться додому.

Священик. Ага, значить, хочеться додому? Авжеж, мир! Що станеться з дірками, коли сир зжеруть?

Солдат (співає в глибині сцени).

Прощаймося, камрад!

Тепер я вже солдат:

Жене капрал упертий

Мене, панотче, в бій!

*Благослови мерцій
За віру нашу вмерти!*

Писар. Без миру довго жити не можна.

Священик. Я сказав би, що мир є і під час війни, війна має свої мирні куточки. Війна задовольняє всі потреби, в тому числі й мирні, про це вже подбали, інакше б вона довго не протрималась. Під час війни ти можеш так само випорожнятися, як і в наймирніший час, між двома боями можна випити кувальцю пива. І навіть під час наступу ти можеш подрімати десь у рівчаку, поклавши голову на лікоть, це цілком можлива річ. Під час атаки ти не можеш грати в карти, але ж і в мирний час, коли ореш поле, ти так само цього не можеш робити, зате після перемоги це цілком можлива річ. Або тобі відірве ногу, і ти спочатку зчиняєш великий галас, начебто щось скоїлось, а потім сам угамуєшся, або тобі дадуть горілки, вренсті-решт, ти знову шкандибаш, а війна триває собі не згірш, ніж доти. І що тобі вадить, коли ти плодишся серед різанини за клунею або деінде? А війна скористається твоїми нащадками і триватиме далі. Ні, війна завжди знайде собі вихід, ще б пак. Навіщо ж їй кінчатися?

Катрін припинила роботу і втупила очі в Священика.

Матінка Кураж. Отже, я закупаю товар. Я покладаюся на вас.

Раптом Катрін кидає на землю кошика з пляшками і тікає з намету.

Катрін! (Сміється.) Ісусе, вона ж чекає миру! Я обіцяла їй, що коли настане мир, у неї буде чоловік. *(Віжить слідом за нею.)*

Писар (підводячись). Я виграв, бо ви базікали. Платіть.

Матінка Кураж (повернувшись з Катрін). Не будь дурною, хай війна трохи затягнеться, ми ще заробимо трошки грошей, і від цього мир буде ще кращий. Збігай-но в місто, це ж не далі як десять хвилин ходьби, і візьми краму в шинку “Золотий лев”, найдорожче забори з собою, а по решту ми пізніше заїдемо з фургоном. Я вже про все домовилась. Тебе проведе пан полковий писар. Солдати мало не всі пішли на похорон командувача, і з тобою нічого не станеться. Ну, йди з Богом, та диви, щоб у тебе нічого не відібрали, думай про свій посаг!

Катрін пов'язує голову клаптом полотна і виходить з Писарем.
Священик. А ви не боїтесь відпустити її з Писарем?

Матінка Кураж. Вона не така гарна, щоб хтось на неї зазіхнув.

Священик. Я давно дивуюсь, як ви вмiєте торгувати і виходити з усякої скрути. Розумію, чому вас назвали Кураж.

Матінка Кураж. Бідним людям потрібна сміливість, чи то, як кажуть, кураж. Інакше вони загинуть. Та вже й для того, щоб уставати вранці, потрібна сміливість. Або для того, щоб зорати поле, та ще й під час війни! Або дітей на світ приводити, хіба це

не сміливість? Адже, що тих дітей чекає? їм доводиться бути катами одне одному, мордувати одне одного, тоді як їм хочеться дивитись одне одному в обличчя, а на це потрібен кураж. І те, що вони терплять імператора й Папу Римського, теж доводить, яка в них неймовірна сміливість, бо за імператорів і пап вони кладуть свої голови. *(Сідає, виймає з кишені люлечку і запалює.)*
Може б, ви нарубали дров?

Священик (неохоче скидає куртку, готуючись рубати). Я, власне кажучи, пастир душ людських, а не дроворуб.

Матінка Кураж. Душі в мене чортма. А от дрова мені потрібні.

Священик. Що це у вас за люлечка?

Матінка Кураж. Люлька, та й годі.

Священик. Та ні, не “та й годі” – я знаю чия.

Матінка Кураж. Невже?

Священик. Це люлечка Кухаря з полку Оксеншерни.

Матінка Кураж. Якщо ви знаєте, навіщо ж питати з такою безвинною міною?

Священик. Бо я не знав, чи ви умисне палите саме цю люльку, чи ні.

Могло ж бути, що ви копирсались у своїх манатках і, не дивлячись, узяли першу-ліпшу люльку, яка трапила під руку.

Матінка Кураж. А може, так воно й є?

Священик. Та ні. Ви знаєте, чия вона.

Матінка Кураж. Ну то й що, як знаю?

Священик. Кураж, я застерігаю вас. Це мій обов’язок. Навряд чи вам будь-коли доведеться бачити того чоловіка, але не шкодуйте, це ваше щастя. Мені він не здався серйозною людиною. Якраз навпаки.

Матінка Кураж. Он як? А як на мене, він гарний чоловік.

Священик. Ага, і таких людей ви вважаєте гарними? А я ні. Я й не думаю зичити йому лихого, але ж назвати його гарним я не можу.

Я б скоріше назвав його донжуаном, та ще й підступним. Гляньте на люльку, якщо ви мені не вірите. Визнайте, що вона показує його натуру.

Матінка Кураж. Нічого не бачу. Стара люлька, та й годі.

Священик. Люлька напівпрокушена. Він насильник. Це люлька безжального насильника, ось що ви можете прочитати на ній, якщо ви ще хоч трохи здатні міркувати.

Матінка Кураж. Не розколить мені колодку.

Священик. Я вже вам сказав, що з мене поганий дроворуб. Мене вчили дбати про людські душі. Тут зневажають мій хист і мої здібності, примушуючи до тяжкої роботи. Даровані мені Господом таланти тут аж ніяк не виявляються. Це гріх. Ви не чули моїх проповідей. Своєю промовою я можу так запалити солдатів, що вороже військо здасться їм отарою баранів. А власне

життя здасться солдатам старою смердючою онучею, яку вони ладні викинути геть, аби лише здобути перемогу. Бог нагородив мене силою переконання. Моя проповідь може вас так захопити, що ви втратите слух і зір.

Матінка Кураж. А мені зовсім не хочеться втрачати слух і зір. Що б я без них робила?

Священик. Кураж, я часто думав про те, чи за вашими тверезими словами не криється душевна теплота. Адже й ви людина і потребуєте тепла.

Матінка Кураж. Тепло в нашому наметі буде, як ви наколете доволі дров.

Священик. Не викручуйтесь. Насправді, Кураж, я часом питаю себе, а що, якби нам зійтися ближче. Бо ж вихор війни захопив нас і якоесь по-дивному з'єднав.

Матінка Кураж. А я гадаю, ми й так досить близькі. Я варю вам їсти, а ви теж щось робите, наприклад, рубаєте дрова.

Священик (підходить до неї). Та ні, ви розумієте, про яку близькість я кажу. До чого тут їжа, дрова, всякі низькі потреби? Хай ваше серце заговорить, не будьте жорстока.

Матінка Кураж. Не підходьте до мене із сокирою. Це вже аж занадто близько.

Священик. Та не зводьте всього на жарт. Я людина статечна і те, що сказав, добре обміркував.

Матінка Кураж. Священику, майте розум. Я до вас прихильна, і мені не хотілось би дати вам прочухана. Єдине, про що я думаю, – це як прогодувати оцим фургоном себе і своїх дітей. Я не вважаю його за свій, а щодо любовних пригод, то мені зараз не до них. Саме тепер, коли командувача вбито і скрізь говорять про мир, я йду на ризик – закуповую крам. Куди ви дінешесь, якщо я розорюся? Бачте, про це ви не подумали. Нарубайте нам дров, тоді ввечері у нас буде тепло, а в такі часи це вже неабияк. А це що таке? *(Підводиться.)*

Входить захекана Катрін. У неї на лобі, над оком, рана.

Вона тягне купу всіляких речей, пакунків, шкіряного товару, барабан тощо.

Що сталось? На тебе напали? Як верталась? На неї напали, коли вона верталась! Мабуть, це той кіннотник, що напився тут як хлющ! Не треба було пускати тебе. Кинь це манаття. Нічого страшного, до кістки не протято. Ось я перев'язу, і через тиждень загоїться. Гірші за звірів, поганці. *(Перев'язує рану.)*

Священик. А я їх ні в чому не винувачу. Вдома вони не гвалтували. Тут винні ті, хто розв'язував війну, хто вивертає назовні найгідкіше, що є в людях.

Матінка Кураж. Хіба писар не проводжав тебе назад? Ти порядна дівчина, тому вони й не залицяються до тебе. Рана неглибока,

шраму не залишиться. Ну ось, уже перев'язала. Заспокойся, я тобі щось дам. Я щось сховала для тебе, зараз побачиш. (*Дістає з мішка червоні черевички Іветти Потьє.*) Що, дивуєшся? Вони ж тобі подобалися! От і бери їх. Мерщій узуйвай, поки я не пошкодувала. (*Допомагає їй узутти черевички.*) Хай усе пропадає, мені дарма. Найгірша доля в тих жінок, що їм до смаку. Вони їх замучують до смерті. А тих, що їм не до душі, залишають живих. Я не раз бачила, як гарненькі жінки на таке оберталися, що можна вовків жахати. Вони й прогуляться у садочку не можуть, скрізь на них чигає небезпека, — не життя, а пекло. Так само як і з деревом – високе та струнке зрубають на кроквини, а низеньке та криве живе собі й тішитися. Отож, мабуть, це твоє щастя. А черевички ще міцненькі, я їх намастила, перше ніж заховати.

Катрін ставить черевички на землю і лізе у фургон.

Священик. Треба сподіватися, що шрам не спотворить її.

Матінка Кураж. Знак лишиться. Тепер їй нема чого ждати миру.

Священик. А краму не віддала.

Матінка Кураж. Може, не слід було так їй це втовкмачувати. Якби я знала, що за думки у неї в толові! Одну-єдину ніч не ночувала вона зі мною, тільки одну ніч за всі ці роки. І після цього зовсім не змінилась, тільки почала працювати пильніше. Я так і не могла допитатися, що з нею тоді було. Я довго сушила собі голову. (*Злісно розбирає товар, який принесла Катрін.*) Оце така вона, війна! Добра годувальниця!

Лунають гарматні постріли.

Священик. Це кладуть у могилу Командувача. Історична мить.

Матінка Кураж. Для мене це тому історична мить, що моїй дочці лоб розтягли. Тепер вона напівпропаца. Заміж тепер не вийде, а вона ж так любить дітей. Вона й оніміла через війну, ще малою якийсь солдат напхав їй чимось рот. Швейцера я вже ніколи не побачу, а де тепер Ейліф, Бог знає. Бодай вона запалась, ця війна!

7.

Матінка Кураж на вершині своєї торгової кар'єри.

Шлях. Священик, Матінка Кураж і Катрін тягнуть фургон, обвішаний новим крамом. На шії в матінки Кураж – ланцюжок срібних талерів.

Матінка Кураж. Не ганьте війни, я не дозволю. Кажуть, вона знищує кволик, але вони і в мирний час гинуть. Зате своїх людей вона годує краще. (*Співає.*)

*Як для війни не маєш сили,
Побіди не побачиш ти.*

*Байдуже, чим – свинцем чи сиром –
Торгівлю в час війни вести.*

А яке пуття сидіти сиднем? Хто відсиджується, той перший і гине. (Співає.)

*Хто про рятунок власний дбає
І, втікиши далі від стрільби,
Для себе схованку копає, –
Могилу риє сам собі.
Хто хоче в дні людського лиха
Знайти безпеку і спочив,
Нехай себе в могилі тихій
Спитає, нащо він спішив.
Ідуть далі.*

8.

*Того ж таки року в битві під Лютценом гине
шведський король Густав-Адольф. Мир загрожує
розором Матінці Кураж, її хоробрий син чинить останній –
зайвий – подвиг і вмирає ганебною смертю.*

*Бівуак. Літній ранок. Перед фургоном стоять Стара жінка
та її син. При ньому великий мішок з постіллям.*

*Голос Матінки Кураж (з фургона). Невже це діло таке нагальне,
що треба турбувати людей удосвіта?*

*Юнак. Ми за ніч пройшли пішки двадцять миль і мусимо ще сьогодні
повернутися назад.*

*Голос Матінки Кураж. Що мені робити з вашими перинами? Адже
в людей і стріхи над головою нема.*

Юнак. Не кваптесь відмовлятися, спершу подивіться.

Стара жінка. І тут нічого не вийде. Ходімо!

*Юнак. Стривай, у нас відберуть за податки хату. Може, вона дасть
три гульдени, як додаси ще й хрестика.*

Лунає дзвін.

Слухай-но, мамо!

Голоси (в глибині сцени). Мир! Шведський король поліг!

Матінка Кураж (вистромяє голову з фургона, ще не зачесана).

Що це за дзвін серед тижня?

Священик (вилазить з-під фургона). Що вони гукають?

*Матінка Кураж. Бракувало мені тільки, щоб оголосили мир, коли
я саме накупила нового краму.*

Священик (кричить у глибоку сцену). Що, справді мир?

Голос. Кажуть, уже три тижні, а ми й не знали.

Священик (до Кураж). А чого б вони тоді дзвонили в усі дзвони?

*Голос. У місті вже ціла юрба протестантів, вони приїхали на возах і
привезли цю новину.*

Юнак. Мамо, уклали мир. Що це з тобою? *Стара падає зомліла.*
Матінка Кураж (вертаючись у фургон). Господи! Катрін, мир!
Негайно одягни чорну сукню! Ходімо помолимося! Треба
пом'янути Швейцера. Невже це правда?

Юнак. Тутешні люди кажуть, що мир укладено. Ти можеш
підвестись?

Стара встає, мов приголомшена.

Тепер я знов лимарню відкрию. Обіцяю тобі. Все буде гаразд.
Батько повернеться додому. Ти можеш іти? *(До священика.)*
Вона зомліла. Від несподіваної звістки, їй не вірилося, що колись
може настати мир. А батько завжди казав, що замиряться.
Ходімо додому.

Обоє виходять.

Голос Матінки Кураж. Налийте їй чарку горілки!

Священик. Вони вже пішли.

Голос Матінки Кураж. А що тепер робиться в таборі?

Священик. Всі збігаються. Я піду туди. Чи не надіти мені пастор-
ського сюртука?

Голос Матінки Кураж. Спочатку довідайтесь як слід, а потім уже
являйтесь антихристом. Я рада, що укладено мир, хоч він мене
й розорив. Принаймні двох моїх дітей війна не поглинула. Тепер
я побачу свого Ейліфа.

Священик. Хто це прямує сюди з табору? Невже це командувачів кухар?
Кухар (досить обшарпаний, в руках клунок). Кого я бачу?
Священик!

Священик. Кураж, у вас гість!

Матінка Кураж вилазить з фургона.

Кухар. Я ж обіцяв, що, тільки-но випаде вільна годинка, прийду
побалакати. Я не забув вашої горілки, пані Фірлінг.

Матінка Кураж. Господи Ісусе, командувачів кухар! Скільки років
минуло! А де Ейліф, мій старший?

Кухар. Хіба він ще не прийшов? Він пішов від мене, казав, що до вас.

Священик. Я надіну пасторського сюртука, стривайте. *(Зникає за
фургоном.)*

Матінка Кураж. Значить, кожну хвилину він може надійти. *(Гукає
у фургон.)* Катрін, зараз Ейліф прийде! Винеси-но кухареві чарку
горілки, Катрін!

Катрін не показується.

Накрій пасмом волосся, та й годі! Пан Ламб давній знайомий. *(Сама
виносить горілку.)* Вона не хоче виходити, що їй до того миру?
Задовго довелося його чекати, її вдарили по лобі, вже майже
нічого не помітно, але їй здається, що люди витріщають на неї
очі.

Кухар. Еге, війна!

Кухар і Матінка Кураж сідають.

Матінка Кураж. Кухарю, ви застали мене в біді. Я розорилась.

Кухар. Що? Оце так нещастя!

Матінка Кураж. Мир скрутив мені голову. На пораду священникову я нещодавно накупила краму. А тепер усе скінчилось і я сиджу на своєму крамі.

Кухар. Як ви могли послухатися священника? Якби в мене був тоді час, я б застеріг вас від цього, але католики прийшли занадто швидко. Таж він йолоп! То, значить, тепер він ваш перший порадник!

Матінка Кураж. Він мив посуд і допомагав тягти фургон.

Кухар. Він допомагав тягти? Певно, він уже розповів вам кілька своїх масних жартів. Скільки я його знаю, він про жінок так гидко думає, і я не міг його виправити. Він людина несолідна.

Матінка Кураж. А ви хіба солідна людина?

Кухар. Нехай я й ніщо, але людина я солідна. Будьте здорові!

Матінка Кураж. Солідність і шеляга не варта. У мене, слава Богу, був тільки один солідний. Ні на кого так не доводилось спину гнути, як на нього, а навесні він продав дитячі ковдри. Мою губну гармонійку він називав поганською. Я б сказала, що не дуже гарним ви виставляєтесь, коли називаєте себе солідною людиною.

Кухар. Ви й досі така, що пальця в рот не клади, але я вас шаную за це.

Матінка Кураж. Тільки не кажіть тепер, ніби ви мріяли про мій рот, щоб у нього пальця покласти.

Кухар. Еге ж, ми знову сидимо поруч, і мирний дзвін, і ваша незрівнянна горілка – такої більше ніде не знайдеш.

Матінка Кураж. Сьогодні цей мирний дзвін мене аж ніяк не тішить. Навряд чи солдатам виплатять заборговану платню, а що буде тоді з моєю незрівнянною горілкою? А вам виплатили все, що належало?

Кухар (ніяково). Де там! Тому ми й розбіглися. Ну, коли вже таке діло, то я подумав: навіщо мені тут сидіти, краще тим часом навідаю друзів. Ось я й прийшов до вас.

Матінка Кураж. Значить, у вас нічого нема.

Кухар. І справді, годі б уже їм дзвонити. Я б охоче взявся чимось торгувати. Остогидло мені кухарювати. Готуй їм юшку з коріння та шевської шкіри, а вони тобі за це ще плеснуть гарячим у пику. У кухарів тепер собаче життя. Краще вже солдатом. Але, звісно, тепер мир.

Заходить Священик у своєму колишньому одязі.

Ну, про це ми згодом поговоримо.

Священик. Сюртук ще добрий, хоч трохи поточила міль.

Кухар. Не розумію, навіщо ви морочитеся? Служби ви не дістанете,

бо ж кого ви тепер будете переконувати, що треба чесно заробляти свою платню і важити головою? Між іншим, нам з вами ще слід порухатись: адже ви порадили цій пані купити зайвого товару, переконавши її, ніби війна триватиме вічно.

Священик (запально). А вам яке діло, хотів би я знати?

Кухар. Таке діло, що це підлота – втручатись у чужі справи і давати нікому не потрібні поради!

Священик. Хто ж утручається? *(До Кураж.)* Я не знав, що з цим паном вас єднає така близька дружба і що ви повинні перед ним звітувати.

Матінка Кураж. Не горячіться, кухар лише сказав те, що думає, а хіба ж не правда, що з вашої війни вийшов пшик?

Священик. Не можна грішити проти миру, Кураж! Ви – мов та гієна на бойовищі.

Матінка Кураж. Хто я така?

Кухар. Ви образили мою приятельку, і я з вами поквитаюсь!

Священик. Я не з вами розмовляю. Ваші наміри мені ясні. *(До Кураж.)* Та коли я бачу, що ви дивитесь на мир, мов на стару загнилу ганчірку, яку гидливо беруть двома пальцями, – я як людина обурююсь. Я ж бачу, що ви не хочете миру, ви бажаєте війни, бо вона дає вам прибутки. Але не забувайте старого прислів'я: “Хто хоче снідати з чортом, хай запасеться довгою ложкою!”.

Матінка Кураж. Я не люблю війни, та й вона мене не дуже любить. Але гієною себе називати я не дозволю. Я більше вас і знати не хочу.

Священик. Чому ж ви нарікаєте на мир, коли всі люди з полегкістю зітхнули? Через оте старе дрантя у вашому фургоні?!

Матінка Кураж. Мій крам – не старе дрантя, він годує мене та досі годував і вас.

Священик. Значить, вас годує війна? Ага!

Кухар (до Священика). Ви людина доросла й мусили розуміти, що ніколи не треба давати комусь поради. *(До Кураж.)* Найкраще, що ви можете тепер зробити, – це збути хоча б дещо зі свого краму, поки воно не спало зовсім з ціни. Одягайтесь і беріться до діла, не гайте ані хвилини!

Матінка Кураж. Оце справді розумна порада. Здається, я так і зроблю.

Священик. Бо це сказав кухар!

Матінка Кураж. А чом ви не сказали цього? Він правду каже, найкраще – піти на базар. *(Залазить у фургон.)*

Кухар. Одне очко я виграв, священику. Вам бракує клею в голові. Вам слід було сказати: “Хіба я давав вам пораду? Я просто балакав про політику!” Зі мною вам краще не змагатись. Півнячий бій вашому вбранню не личить!

Священик. Якщо ви не припнете язика, я вас уб'ю, дарма, личить це мені чи не личить.

Кухар (роззуваючись і скидаючи онучі). Якби ви не стали таким безбожним волоцюгою, ви б легко могли тепер дістати парафію. Кухарі тепер не потрібні, варити нічого, а віра серед людей жива, тут нічого не змінилось.

Священик. Пане Ламб, прошу вас не випихати мене звідси. Відколи я пустився берега, я став чесною людиною. Я б уже не зміг проповідувати.

Заходить Іветта Потье, в чорній сукні, святково причепурена, з паличкою. Вона постаріла, погладила, густо напудрена. Позаду неї йде слуга.

Іветта. Оля-ля, здорові були, хлопці! А це фургон не Матінки Кураж?
Священик. Авжеж. А з ким маємо приємність?

Іветта. З полковницею Штаргемберг, люди добрі. Де Кураж?

Священик (кричить у фургон). Вас хоче бачити полковниця Штаргемберг!

Голос Матінки Кураж. Зараз вийду!

Іветта. Я – Іветта!

Голос Матінки Кураж. Ах, Іветта!

Іветта. Хочу тільки глянути, як ви живете!

Кухар перелякано відвертається.

Пітере!

Кухар. Іветто!

Іветта. Оце так несподіванка! Як ти сюди потрапив?

Кухар. Возом.

Священик. Ах, ви знайомі? І близько?

Іветта. Ще б пак. *(Роздивляється Кухаря.)* Гладкий.

Кухар. І ти не з худорлявих.

Іветта. Все ж таки добре, що я тебе зустріла, негіднику. Тепер я можу тобі сказати, що я про тебе думаю.

Священик. Кажіть усе, тільки зачекайте, поки вийде Кураж.

Матінка Кураж (виходить, несучи крам). Іветто!

Обіймаються.

Але чому ти в жалобі?

Іветта. Хіба мені не до лица? Мій чоловік, полковник, уже кілька років як помер.

Матінка Кураж. Той дідуган, що мало не купив мого фургона?

Іветта. Ні, його старший брат.

Матінка Кураж. Значить, живеш ти непогано. Принаймні одна людина все ж таки добилась чогось із війни.

Іветта. Всяко бувало: то добре, то погано, потім знову добре.

Матінка Кураж. Не згадуймо лихом полковників, у них грошей як полови!

Священик (до Кухаря). Бувши вами, я б узуся. (*До Іветти.*) Ви ж обіцяли, пані полковнице, сказати все, що думаєте про цього пана.

Кухар. Іветто, не зчиняй тут скандалу.

Матінка Кураж. Це мій друг, Іветто.

Іветта. Це Пітер-з-люлькою.

Кухар. Облиш прізвиська! Моє прізвище Ламб.

Матінка Кураж (сміється). А, Пітер-з-люлькою! Той, що зводив з розуму жінок! Знаєте, я зберегла вашу люльку.

Священик. І палила її!

Іветта. Ваше щастя, що я можу вас застеретти від цього лобуря.

Він найгірший з усіх гультаїв, які шлялися по фламандському узбережжю. Скільки у нього пальців на руках, стількох жінок він зробив нещасними.

Кухар. Коли те було! Так давно, що вже й неправда.

Іветта. Встань, коли до тебе звертається дама! Як я кохала цього чоловіка! А у нього тоді була ще кривонога чорнявка, її він, звісно, так само зробив нещасною.

Кухар. Тебе, здається, я скорше зробив щасливою.

Іветта. Заткни пельку, дохлятино! Але бережіться його, такі, як він, небезпечні й коли вже гниють!

Матінка Кураж (до Іветти). Ходім зі мною, мені треба продати ці речі, поки вони не спали з цїни. Може, ти підсобиш мені в полку, там у тебе всі знайомі. (*Кричить у фургон.*) Катрін, з церквою не вийшло, я йду на базар! Коли прийде Ейліф, дайте йому щось випити. (*Виходить разом з Іветтою.*)

Іветта (виходячи). Аж диво бере, що такий нікчема міг колись збити мене з пуття! Тільки завдяки моїй щасливій зірці я зуміла знову підвестися. Але Бог колись нагородить мене за те, що я зараз покладу край твоїм каверзам, Пітере-з-люлькою.

Священик. Мабуть, в основу нашої розмови можна покласти прислів'я: "Бог віддасть хоч не скоро, та споро". А ви кажете, що я недотепний!

Кухар. Не щастить мені. Щиро кажучи, я сподівався попоїсти чогось гарячого. Я такий голодний, а тепер вона оббреше мене перед нею. Мабуть, мені краще швитися, поки вона ще не вернулась.

Священик. І я так думаю.

Кухар. Священику, мир знову став мені кісткою в горлі. Треба знищити людство вогнем і мечем, бо воно грішне з пелюшок. Хотілося б мені знову смажити для командувача, – хтозна, де він тепер, – жирного каплуна і подавати на стіл у гірчичному соусі, з морквою.

Священик. З червоною капустою, до каплуна – червона капуста.

Кухар. Це правда, але він любив моркву.

Священик. Він нічого не тямив.

Кухар. Ви уминали коло нього так, що аж за вухами лящало.

Священик. Через силу.

Кухар. Все ж такі визнайте, що то були непогані часи.

Священик. Може, й правда.

Кухар. Після того, як ви назвали її гієною, вам тут уже не світить.

Чого ви очі вирячили?

Священик. Ейліф!

Входить Ейліф під вартою озброєних списками солдатів.

На руках у нього кайдани. Він блідий як крейда.

Що з тобою сталося?

Ейліф. Де мати?

Священик. Пішла до міста.

Ейліф. Я чув, що вона тут. Мені ще дозволили побачитися з нею.

Кухар (солдатам). Куди ви його ведете?

Солдат. Та вже ж не на втіху.

Священик. Що він накоїв?

Солдат. Вдерся в селянську хату. Господину замордував.

Священик. Як міг ти зробити таке?

Ейліф. Я й перед тим робив не інакше.

Кухар. Але ж тепер мир!

Ейліф. Заткни свою пельку! Можна мені посидіти, поки вона прийде?

Солдат. У нас обмаль часу.

Священик. Під час війни його за це звеличували, він сидів по праву руку командувача. Тоді це вважали за геройство! А не можна поговорити з начальником варти?

Солдат. Марне діло. Забрати в селянина худобу – хіба це геройство?

Кухар. Ну й дурницю ти втнув!

Ейліф. Якби я був дурнем, я б давно здох з голоду, розумнику.

Кухар. А за те, що ти розумний, тобі зітнуть голову.

Священик. Треба хоч Катрін викликати.

Ейліф. Хай собі сидить у фургоні! Дай мені краще чарку горілки.

Солдат. Нема часу, ходім!

Священик. А що ми скажемо твоїй матері?

Ейліф. Скажи їй, що нічого не було, скажи їй, що було те саме. Або краще нічого не кажи.

Солдати женуть його геть.

Священик. Я не кину тебе на твоєму тяжкому шляху, піду з тобою.

Ейліф. Священика мені не треба.

Священик. Цього ти ще не знаєш. (*Іде слідом за ним.*)

Кухар (кричить їм услід). Я мушу сказати їй, вона схоче побачити його!

Священик. Краще нічого їй не кажіть. Або тільки те, що він був тут і прийде знов, мабуть, завтра. Тим часом я повернусь і зможу її підготувати. (*Швидко виходить.*)

Кухар дивиться їм услід і хитає головою, потім починає стурбовано ходити туди й сюди. Нарешті підходить до фургона.
Кухар. Агов! Чи ви б не зводили вийти? Я ж розумію, що ви сховалися від миру. І я б сховався. Я – кухар командувача. Пам'ятаєте мене? Слухайте, чи не дасте ви мені чогось під'їсти, поки ваша матінка вернеться? Я б з'їв, мабуть, шматок сала або навіть хліба просто так, від нудьги. *(Зазирає у фургон.)*

Натягла ковдру на голову.

З глибини сцени лунає канонада.

Матінка Кураж (вбігає задихана, товар при ній). Кухарю, мир знову закінчився! Вже три дні знову війна. Я довідалась про це, ще як не встигла продати свій крам. Слава Богу! В місті сутичка з лютеранами. Нам треба миттю втікати разом з фургоном. Катрін, пакуй речі! Чого ви такі збентежені? Що сталося?

Кухар. Нічого.

Матінка Кураж. Та ні, щось сталося. Бачу по вас.

Кухар. Мабуть, тим, що знову війна. Тепер, може, до завтрашнього вечора мені не доведеться їсти гарячого.

Матінка Кураж. Брешете, кухарю.

Кухар. Ейліф приходив сюди. Але у нього зовсім не було часу.

Матінка Кураж. Ейліф був тут? Тоді ми побачимося з ним на марші.

Тепер я піду з нашими. А який він із себе?

Кухар. Як завжди.

Матінка Кураж. Він ніколи не зміниться. Війні не пощастило забрати його у мене. Він – розумний хлопець. Чи не допомгли б ви мені пакуватись? *(Починає пакуватися.)* Він щось розповідав? Чи добре він ладнає з командувачем? Казав він щось про свої подвиги?

Кухар (похмуро). Та, кажуть, він зробив один зайвий.

Матінка Кураж. Потім розповісте. Треба вирушати.

З'являється Катрін.

Катрін, миру вже й сліду нема. Ми ідемо далі. *(До Кухаря.)* А ви куди дінетесь?

Кухар. Я завербуюсь у військо.

Матінка Кураж. Я пропоную вам... Де священик?

Кухар. Пішов у місто з Ейліфом.

Матінка Кураж. Тоді проведіть мене трошки, Ламбе. Мені потрібна допомога.

Кухар. А те, що Іветта казала...

Матінка Кураж. Вам не зашкодило. Навпаки. Як то кажуть, не буває диму без вогню. Тож як, підете з нами?

Кухар. Не відмовляюсь.

Матінка Кураж. Дванадцятий полк уже вирушив. Ставайте коло дишля. Ось вам шматок хліба. Ми повинні пристати до лютеран.

Може, ще сьогодні ввечері пощастить побачити Ейліфа. Він мені найлюбіший з усіх. Короткий був цей мир, от уже й знову війна.

Кухар і Катрін запрягаються у фургон.

(Співає.)

*Із Ульма в Мец, із Меца в Брно!
Рушай, Кураж, куди солдати!
Вже довела війна давно,
Що може нас прогудувати.
Хоч буде в неї куль запас,
Та без людей вона безсила.
Вступайте в полк! Бійці, без вас
Війні загрожує могила!*

9.

Уже шістнадцять років триває велика війна за віру. Німеччина втратила більше половини жителів. Страшні пошесті винищують тих, кого не встигли вбити в боях. У колись квітучих місцевостях лютує голод. Спаленими містами блукають вовки.

Восени 1634 року ми зустрічаємо матінку Кураж на німецькій землі, в Ялинових горах, осторонь військової дороги, якою посуваються шведські полки. Зима цього року рання і сувора. Торгівля йде так погано, що лишається тільки жєбрати. Кухар одержує листа з Утрехта і прощається з Кураж.

Біля напівзруйнованого церковного будинку. Похмурий ранок на початку зими. Рвучкий вітер. Матінка Кураж і Кухар у старих кожухах туляться біля фургона.

Кухар. Надворі ще темно, ще всі сплять.

Матінка Кураж. Але ж це дїм Священника. Доведеться йому вилізти з перин, бо ж незабаром треба дзвонити. Зате потім він поїсть гарячої юшки.

Кухар. Де тут взятися священникові? Село ж дотла згоріло, ми ж самі бачили.

Матінка Кураж. Та ні, люди тут є, тільки-но гавкав собака.

Кухар. Якщо у попа щось є, він однаково не дасть.

Матінка Кураж. А може, коли ми заспіваємо...

Кухар. Мені вже терпець урвався. (Раптом.) Я отримав листа з Утрехта, пишуть, що моя мати вмерла від холери, і тепер шинок мій. Ось лист, коли не віриш. Можеш прочитати, хоч те, що тітка пише про моє життя, — не твоє діло.

Матінка Кураж (читає листа). Ламбе, мені теж остогидло блукати. Часом здається мені, що я — мов той різницький собака; він розвозить м'ясо покупцям, а сам і шматка не з'їсть. У мене більше нема чого продавати, а в людей нема грошей, щоб платити за те ніщо. У Саксонії якийсь обшарпаний бідолаха хотів

накинути мені за двос'єць величезну купу пергаментних книг, а у Вюртемберзі за торбинку солі мені давали плуг. Навіщо орати? Не росте нічого, самі будяки та реп'яхи. Кажуть, у Померанії селяни поїли всіх немовлят, а черниці промишляють грабунком.

Кухар. Світ вимирає.

Матінка Кураж. Мені іноді здається, наче я їжджу своїм фургоном по пеклу і продаю смолу або що я блукаю по небу і продаю останнє причастя заблудлим душам. Якби я з тими дітьми, що в мене zostались, знайшла місцинку, де не чути пострілів, то залюбки пожила б спокійно ще рік-два.

Кухар. Ми могли б відкрити шинок. Анно, подумай про це. Сьогодні вночі я твердо вирішив: я вертаюсь в Утрехт, з тобою чи без тебе, і піду ще сьогодні.

Матінка Кураж. Мені треба побалакати з Катрін.

Якось це зненацька вийшло, а мені важко вирішувати на холоді і на голодний шлунок. Катрін!

Катрін вилазить з фургона.

Катрін, я тобі щось маю сказати. Ми з Кухарем збираємось в Утрехт. Він успадкував там шинок. Ти б мала там постійний кут і могла б з кимось познайомитися. Не кожен любить молоденьких, личко – це ще не все. Так, мабуть, добре буде. Ми з Кухарем добре ладнаємо. Мушу сказати, що він знається на торгівлі. Принаймні б не голодували, правда? А ти мала б своє ліжко. Чим погано, га? Хіба це життя – весь час на вулиці. Так і пропасти можна. Тебе вже он мужа заїдає. Нам треба вирішити, бо можна ще піти й зі шведами на північ, їхній шлях веде туди. (*Показує ліворуч.*) Вирішуймо, Катрін.

Кухар. Анно, я хочу щось тобі сказати віч-на-віч.

Матінка Кураж. Лізь у фургон, Катрін.

Катрін залазить у фургон.

Кухар. Я перебив тебе, бо ти, як я бачу, не так зрозуміла мене. Я гадав, не варто говорити, бо й так ясно. Та коли ти не розумієш, я мушу тобі сказати: шкода й мови про те, щоб узяти її з собою. Сподіваюсь, ти мене розумієш.

Катрін за їхніми спинами висуває голову з фургона і прислухається.

Матінка Кураж. Ти хочеш, щоб я покинула Катрін?

Кухар. А ти як гадаєш? У шинку їй не буде місця. Це маленький шинок. Якщо ми вдвох станемо на задні лапи, то ще заробимо собі на шматок хліба, але не втрюх, про це нема чого й думати. Зостав Катрін свого фургона.

Матінка Кураж. Я думала, в Утрехті вона знайде собі чоловіка.

Кухар. Не сміши мене! Де така знайде собі чоловіка? Німа, та ще й із шрамом. І в її літах.

Матінка Кураж. Не говори так голосно!

Кухар. Ет, дурниця – голосно, тихо... Я ще й через це не зможу тримати її в шинку. Хіба гостям приємно весь час дивитись на таку потвору? І за це не можна їх судити.

Матінка Кураж. Стули губи! Кажу тобі, не говори так голосно.

Кухар. У будинку засвітилося. Заспіваймо.

Матінка Кураж. Кухарю, як вона сама потягне фургон? Вона боїться війни. Не терпить її. Які страшні сні їй сняться, напевно! Я чула, як вона стогне ночами. Надто після боїв. Що вона бачить у своїх снах, я не знаю. Вона дуже жаліслива. Нещодавно я знайшла у неї їжачка – ми його переїхали фургоном.

Кухар. Шинок дуже малий. (*Гукає.*) Шановні господарі і прислуга! Ми проспівали вам пісню про Соломона, Юлія Цезаря та інших великих мудреців, що їм не допомогла їхня мудрість! І ви побачите, що нам, людям простим, нелегко прожити, надто взимку.

(*Співують удвох.*)

*Ви чули всі, що Соломон
Був знаним мудрецем.
Ви долю знаєте його.
Назвав лихим для себе днем
Він день народження свого.
Казає: “Все в світі – суєта!”
І, щойно ніч прийшла,
Він через мудрість сам сконав.
Його та мудрість підвела.
Щасливий, хто її не знав!*

Всі чесноти небезпечні на цьому світі, як видно з нашої прегарної пісні, краще, коли їх не маєш, а живеш собі на втіху і снідаєш, скажімо, гарячою юшкою. У мене, наприклад, юшки нема, я мрію про неї дарма, я солдат, але що дала мені моя відвага у боях – нічого, я голодую. Краще б я був боягузом та зостався вдома. І чого ж я так не зробив?

*Ви чули всі, що Цезар був
Вояк не з боязких.
На цілий світ зорив з вершин,
Але від рук убивць поліг
В зеніті слави він.
“І ти, мій сину!” – він гукнув.
І, щойно ніч прийшла,
Він через смілість сам сконав.
Його та бравість підвела.
Щасливий, хто її не знав!*

(*Півголосом.*) Навіть не визирнуть. (*Голосно.*) Шановні господарі і прислуга! Ви могли б заперечити, що не відвага годує людину, а

чесність. Може, ви хочете сказати, що чесна людина – сита і вже
принаймні не дуже голодна? Гляньмо, як воно буває із чесністю!

*Ви чули всі, що жив Сократ,
Правдивіший за всіх.
Його спіткав страшний кінець:
Після переслідів лихих
З отрути вмер мудрець.
Народу син, він правду ніс,
Боровся проти зла.
Він через чесність сам сконав.
Його та чесність підвела,
Щасливий, хто її не знав!*

Авжеж, тепер мені скажуть, що треба бути некорисливим і
ділитися тим, що маєш, але що, як у тебе нічого нема? Бути
благодійником, мабуть, також нелегко, на це доводиться
зважати, та що вдієш, коли тобі чогось треба. Так, некорис-
ливість – рідкісна чеснота, бо невивідна.

*Всім помагав святий Мартін.
В морозний день в путі
Якось він стрівся з бідарем
І поділився з ним плащем.
Замерзли вдвох вони тоді.
Святі не ждуть винагород.
Як тільки ніч прийшла,
Він через добрість сам сконав.
Його та добрість підвела.
Щасливий, хто її не знав!*

Таке саме сталося і з нами! Ми пристойні люди, тримаємось
гурту, не крадемо, не вбиваємо, не підпалюємо! І можна сказати,
що ми падаємо все нижче й нижче, і в цій пісні підтверджується
наша доля, і нам рідко трапляється з'їсти тарілку гарячої юшки,
а якби ми робили інакше – грабували та вбивали, – може б, тоді
були ситі! Бо чесноти не оплачуються, оплачуються лише вади,
такий уже світ, хоч мусив би іншим бути!

*Біблійні заповіді ми
Шануємо завжди.
Це не дає нічого нам.
Ви, що не знаєте нужди,
Прийдіть на поміч бідакам!
Ми надто чесні – в тім біда!
Не робимо ми зла.
Тягар чеснот нас в гріб загнав,
Богобоязнь нас підвела.
Щасливий, хто її не знав!*

Голос (згори). Гей, люди! Заходьте сюди! Поїсте юшки з кропиви.
Матінка Кураж. Ламбе, мені шматок у горлянку не полізе. Я не кажу, що ти верзеш дурниці, та невже це твоє останнє слово? Ми ж з тобою жили в добрій згоді!

Кухар. Це моє останнє слово. Подумай.

Матінка Кураж. Мені нема чого думати. Я її тут не покину.

Кухар. Це нерозумний вчинок, але що я вдію? Не вважай мене за нелюда, просто шинок маленький. Ну, ходімо вже в дім, бо ми й тут нічого не одержимо, і вийде, що ми дурно співали на холоді.

Матінка Кураж. Я покличу Катрін.

Кухар. Краще візьми для неї щось звідти. Якщо ми ввійдемо втрьох, вони злякаються.

Обоє виходять.

Із фургона з клунком у руці вилазить Катрін. Оглядається, чи за нею не стежать. Потім вішає на видноті, на колесо фургона, старі Кухареві штани та материну спідницю і збирається податися геть зі своїм клунком. Але в цю мить з будинку повертається Матінка Кураж.

Матінка Кураж (з тарілкою юшки). Катрін! Стривай! Катрін! Куди ти збралася з клунком? Чи ти з глузду з'їхала? (*Розв'язує клунок.*) Спакувала свої речі! Ти що, підслуховувала? Я ж йому сказала, що не поїду в Утрехт, не треба мені його паршивого шинку, чого ми там не бачили? На біса нам з тобою шинок! Стане для нас діла на війні. (*Бачить штани й спідницю.*) Яка ж ти дурна! А що було б, якби я помітила оце, коли ти вже пішла б геть? (*Тримає Катрін, та виривається.*) Не думай, що я дала йому гарбуза через тебе. Через фургон – ось чому. Я не розлучуся з фургоном, бо звикла до нього. Не через тебе, а через фургон я порвала з Кухарем. Ми підемо в другий бік, а Ламбові лишимо його манатки, так, щоб він знайшов їх, дурило. (*Вилазить на фургон і кидає ще якісь речі туди, де лежать штани.*) Тепер він вийшов з нашої спілки, і ми більше нікого не приймемо. Будемо торгувати вдвох. І ця зима минеться, як минали всі. Запрягайся, бо ще піде сніг.

Обидві запрягаються у фургон, завертають його і везуть геть. Вертається Кухар і здивовано дивиться на свої речі.

10.

Весь 1635 рік Матінка Кураж: та її дочка Катрін їздять дорогами Середньої Німеччини за обдертим військом. Дорога. Матінка Кураж і Катрін тягнуть фургон. Вони проходять повз селянську хату, з якої чути спів.

Голос.

*Була троянда гарна
У нас в садку малім.*

*Авжеж, той квіт прекрасний
Садили ми недарма.
Як добре мати власний,
Хоч невеличкий, дім.
Нас тишив квіт прекрасний.
Нехай собі гуляють
Завії у борах.
Вони нас не лякають.
Нам затишно під дахом,
Укритим теплим мохом.
Щасливий той, хто має дах,
Як хуги скрізь гуляють.*

*Матінка Кураж і Катрін зупиняються і слухають, а потім
тягнуть свого фургона далі.*

11.

*Січень 1636 року. Імператорське військо загрожує
протестантському місту Галле. Каміння заговорило. Матінка
Кураж утрачає дочку і самотня продовжує свою путь. До
закінчення війни ще далеко.*

*Обдертий фургон стоїть коло селянської хати з височезною
солом'яною стріхою, що тулиться до скелі. Ніч. З гаю виходять
Прапорщик і троє солдатів у важких латах.*

*Прапорщик. І щоб ні шелесь. Коли хтось крикне, простроміть його
списом.*

*Перший солдат. Але ж доведеться до них постукати, щоб дістати
провідника.*

*Прапорщик. Стук – це звук природний. Подумають, що корова
треться об стіну хліва.*

*Солдати стукають у двері хати. Їм відчиняє Селянка. Вони
затуляють їй рота. Двоє солдатів заходять у хату.*

Чоловічий голос (з хати). Що там таке?

Солдати виводять з хати селянина і його сина.

*Прапорщик (кивнувши в бік фургона, в якому показала Катрін).
Тут ще одна.*

Солдат витягає Катрін.

Це всі, хто тут живе?

*Селяни. Це наш син, а це німа, її мати пішла в місто по товар для
своєї мандрівної крамнички, багато городян тікає і продає за
безцінь свої речі. Це мандрівні люди, маркітанги.*

*Прапорщик. Попереджую вас – тихо, хто подасть голос, дістане
списом по макітрі. Мені потрібен провідник, щоб показав нам
стежку в місто. (Киває на хлопця.) Ану, ти, іди-но сюди!*

Хлопець. Я не знаю стежки.

Другий солдат (усміхаючись). Він не знає стежки.

Хлопець. Католикам я служити не буду.

Прапорщик (другому солдатові). Дай-но йому списом у бік!

Хлопець (якого поставили навколішки і погрожують списом).

Навіть ціною життя не буду.

Перший солдат. Зараз я його напоумлю. *(Підходить до хліва.)* Дві корови і віл. Послухай, коли ти не візьмешся за розум, я порубаю твою худобу.

Хлопець. Не чіпайте худоби!

Селянка (плаче). Пане командир, пожалійте нашу худобу, бо ж ми помремо з голоду.

Прапорщик. Якщо він опиратиметься, порубаємо.

Перший солдат. Я почну з вола.

Хлопець (батькам). То йти мені?

Селянка киває головою.

Піду.

Селянка. Спасибі вам, пане командир, що ви нас пожаліли, на віки вічні, амінь.

Селянин стримує її від дальших виявів вдячності.

Перший солдат. Я ж знав, що віл для них дорожчий за все!

Прапорщик і Солдати слідом за хлопцем залишають сцену.

Селянин. Хотів би я знати, що вони надумали, що вони надумали. Навряд чи що добре.

Селянка. Може, це тільки розвідники... Що ти робиш?

Селянин (лізучи по драбині, яку він приставив до даху). Гляну, чи вони самі. *(З даху.)* У гаю видно рух. Я бачу, щось ворухиться аж до самої каменоломні. А на галявині – Солдати в латах. І гармата. Там більше, як полк. Зглянься, Господи, на місто і всіх, хто в ньому живе.

Селянка. А в місті світиться?

Селянин. Ні. Всі сплять. *(Злазить.)* Якщо їм пощастить удертися в місто, вони всіх переколють.

Селянка. Дозори вчасно помітять.

Селянин. Вартових у башті на косогорі вони, певно, перебили, бо ті засурмили б у ріг.

Селянка. Якби нас було більше...

Селянин. Ми вдвох та ще каліка з фургона...

Селянка. Невже ми ніяк не можемо допомогти, га?

Селянин. Ніяк.

Селянка. Поночі ми туди не зійдемо.

Селянин. На косогорі їх повно. Ми не змогли б навіть дати знак.

Селянка. Щоб вони нас тут порішили?

Селянин. Авжеж, нічого ми не зробимо.

Селянка (до Катрін). Молися, бідна худобинко, молися! Ми ніяк не можемо вцвернути кроволиття. Хоч ти не можеш говорити, та можеш молитись. Ніхто тебе не чує, а Він почує. Я тобі поможу.

Всі падають навколішки. Катрін позаду селян.

Отче наш, що еси на небі, почуй молитву нашу, не дай загинути місту, не губи тих, що зараз там сплять і нічого не відають. Збуди їх, хай підведуться вони, хай залізуть на мури і побачать солдатів, що ото сунуть на них серед ночі з гарматами і списками, ідуть по луках, сходять з косогору. (*Обернувшись до Катрін.*) Оборони матір нашу, зроби так, щоб дозорець не спав, а прокинувся, бо пізно буде. Допоможи й зятеві нашому, він там із чотирма дітьми, не дай їм загинути, вони безвинні і нічого не розуміють. (*До Катрін, яка стогне.*) Одному ще нема двох, а старшенькій сім.

Катрін підводиться, вона розгублена.

Отче наш, почуй нас, лише Ти можеш допомогти, ми теж ледве не загинули, ми безсилі, і у нас нема списів та іншої зброї, ми не можемо зважитись, ми в руці Твоїй з нашою худобою і всім подвір'ям, так само й місто, воно також у Твоїй руці, а вороги стоять під його мурами з великим військом.

Катрін непомітно прослизнула до фургона, щось узяла з нього, сховала під фартух і залізла по драбині на дах.

Селянка. Згадай про діток у небезпеці, надто про найменших, і про дідів безпорадних, і про всяку живу душу.

Селянин. І прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. Амінь.

Катрін, сидючи на даху, починає бити в барабан, що його вона ховала під фартухом.

Селянка. Господи, що вона робить?

Селянин. Вона з'їхала з глузду.

Селянка. Стягни її вниз, мерщій!

Селянин біжить до драбини, але Катрін піднімає її на дах.

Селянка. Вона погубить нас!

Селянин. Ану перестань барабанити, каліко нещасна!

Селянка. Католиків накликаєш!

Селянин (шукєє каменя). Я закидаю тебе камінням!

Селянка. Невже ти нас не пожалієш? Невже у тебе нема серця? Якщо вони прийдуть сюди, ми пропали! Нас переколють списками.

Катрін дивиться вдалину, на місто, і барабанить далі.

Селянка (до старого). Я тобі зразу сказала: не пускай цих волицюг на подвір'я. Яке їй діло до того, що в нас відберуть останню худобу.

Прапорщик (прибігши з солдатами і хлопцем). Я вас порубаю!

Селянка. Пане офіцер, ми не винні! Вона нишком вилізла на дах.

Вона – прибуду.

Прапорщик. Де драбина?

Селянин. На даху.

Прапорщик (задер голову). Наказую тобі, скинь барабан!

Катрін не зважає й барабанить далі.

Прапорщик. Всі ви змовники. Всіх вас порішу!

Селянин. Он там, у лісі, рубали сосни. Може, принести деревину і збити з даху ту зайду...

Перший солдат (до Прапорщика). Прошу дозволу щось сказати.
(Каже Прапорщикові щось на вухо. Той киває.) Слухай, давай домовимось добром. Злазь, і ходімо з нами в місто, ти йтимеш попереду. Покажеш нам свою матір, і ми її не займемо.

Катрін усе барабанить.

Прапорщик (відштовхує солдата). Вона тобі не довіряє, ще б пак, з такою пикою... *(Кричить Катрін.)* А коли я дам тобі слово честі? Я – офіцер, і слово мое тверде.

Катрін барабанить ще гучніше.

Прапорщик. Для неї нема нічого святого.

Хлопець. Пане офіцер, вона це робить не тільки заради своєї матері.

Перший солдат. Треба щось діяти. В місті можуть почути.

Прапорщик. Зчинимо такий гамір, що заглушив би й барабан. Чим би його зчинити?

Перший солдат. Таж нам не можна зчиняти гамір.

Прапорщик. Безвинний гамір, йолопе. Не воєнний.

Селянин. Я почну сокирою рубати дрова.

Прапорщик. Бери рубай!

Селянин виносить сокиру і починає рубати деревину.

Сильніше рубай! Сильніше! Якщо жити хочеш!

Прислухаючись, Катрін барабанила тихіше. Тривожно огледівшись, знов забарабанила гучно, як і уперше.

Прапорщик (до Селянина). Занадто тихо стукаєш. *(До першого солдата.)* Рубай і ти.

Селянин. У мене тільки одна сокира. *(Кидає рубати.)*

Прапорщик. Треба підпалити хату. Треба її викурити.

Селянин. Це нічого не дасть, пане командир. Коли в місті побачать вогонь, вони все зрозуміють.

Катрін прислухалась, не кидаючи барабанити. Тепер вона сміється.

Прапорщик. Вона глузує з нас, диви-но. Я не витримаю. Я зіб'ю її кулею, хай там що. Давайте рушницю!

Двоє солдатів біжать по рушницю. Катрін усе барабанить.

Селянка. Я знаю, що робити, пане командир! Ген стоїть їхній фургон. Коли ми його потрощимо, вона перестане. Фургон – їхнє єдине майно.

Прапорщик (до хлопця). Розбий фургона. *(До Катрін.)* Як не перестанеш барабанити, ми потрощимо твій фургон.

Хлопець кілька разів несильно вдаряє по фургону.

Селянка. Перестань, тварюко!

Дивлячись на фургон, Катрін стогне, але не кидає барабанити.

Прапорщик. Де ті падлюки з рушницею?

Перший солдат. Напевно, в місті ще не почули, бо їхня гармата вже почала б стріляти.

Прапорщик (до Катрін). Вони ж тебе не чують. А ми тебе пристрелимо. Востаннє кажу. Кинь барабан!

Хлопець (раптом кидаючи дошку). Барабань ще! А то всі загинуть! Барабань ще, барабань ще...

Солдат звалює його на землю і вдаряє списом. Катрін починає плакати, але барабанить далі.

Селянка. Не бийте його по спині! Господи Боже мій, ви ж уб'єте його! Прибігають Солдати з важкою рушницею.

Другий солдат. Прапорщику, полковник аж запінився. Нас віддадуть до військового суду.

Прапорщик. Станови! Станови! (Поки Солдати становлять рушницю на розсоху, кричить до Катрін.) Справді востаннє кажу: кинь барабанити!

Катрін плаче, але барабанить з усієї сили.

Вогонь!

Солдати стріляють. Катрін ще кілька разів б'є в барабан і падає. Ну, кінець!

Але слідом за останніми ударами Катрін лунає гуркіт міських гармат. Здалека чути безладний дзвін сполоху та канонаду.

Перший солдат. Таки домоглася свого.

12.

Удосвіта. Чути бій барабанів, свист, тупання солдатських кобят, що вже даленіють.

Біля фургона Матінка Кураж сидить навпочіпки над своєю дочкою. Поблизу стоять селяни.

Селянин (з ворожістю в голосі). Забирайтесь уже звідси, пані. Полк зараз пройде. А самій іти вам не можна.

Матінка Кураж. Може, вона засне. (Співає.)

Люлі-люлі. Що це там

Шарудить в соломі?

Гірко плаче дівтора

У сусіднім домі.

Тій сусідській дівторі

Нема чого їсти.

В мене доня їсть пиріг

В хаті теплій, чистій.

Тій сусідській дівторі

Нічого вдягати.

Перешила я тобі

Сукню з янголяти.

Люлі-люлі, ти не знай

*Горя і наруги.
В Польщі перший син поліг,
Хто зна, де мій другий?*

Нащо вам було казати їй про ваших онуків?

Селянин. Якби ви не подались до міста заробляти великі гроші,
може, нічого б не сталося.

Матінка Кураж. Вже спить.

Селянка. Та не спить вона, зрозумійте, вона померла.

Селянин. І вам час нарешті піти звідси. Тут нишпорять вовки, та це
півлиха, скрізь вештаються мародери.

Матінка Кураж. Авжеж.

Вона виносить з фургона простирадло, щоб укрити мертву дочку.

Селянка. А що, у вас більше нема рідних, до кого б ви могли
податись?

Матінка Кураж. Є ще син, Ейліф.

Селянин (поки Матінка Кураж укриває мертву). Ви мусите його
розшукати. Про неї ми подбаємо, поховаємо як слід. Ідіть собі
спокійно.

Матінка Кураж. Ось вам гроші на похорон. (*Відраховує гроші
Селянинові в руку.*)

Селянин і його Хлопець тиснуть їй руку і виносять Катрін.

Селянка (так само з поклоном тисне їй руку, виходячи).
Поспішайте!

Матінка Кураж (запрягається у фургон). Може, здужаю тягти
фургон. Яюсь упораюсь, речей у ньому небагато. Я мушу
торгувати далі.

З барабаним боєм і свистом проходить ще один полк.

(*Рушає з місяця.*) Візьміть мене з собою! З глибини сцени чути пісню:

*Війна, то щедра, то убога,
Тривати може цілий вік.
Але від неї нічого
Не має простий чоловік.
Він носить дрантя, вкрите брудом,
Жере гидоту на обід,
Але уперто марить чудом:
Ще ж не закінчено похід!
Гей, християни! Тане сніг!
Мерці вкушають супокій.
І кожен, хто ще не поліг,
Встає, щоб вирушити в бій.*

Завіса

Переклад з німецької *Марка Зісмана*

Запитання завдання

1. Чому Б. Брехт звертається до подій історичного минулого?
2. Який ідейний зміст п'єси?
3. Визначте роль зонгів у п'єсі.
4. Прокоментуйте слова фельдфебеля: “Хоче війною жити – / мусить їй щось сплатити”.
5. Розкрийте значення зонга “Пісня про Велику капітуляцію” для розуміння змісту твору.
6. Порівняйте ставлення до війни матінки Кураж, Священника і Кухаря. Які риси їхнього характеру є домінуючими?
7. Чому саме така доля спіткала Ейліфа? Хто в цьому винен?
8. Чи міг Швейцеркас повестися інакше? Чому він гине?
9. Як сприйняла матінка Кураж смерть своїх дітей (наприклад, Катрін)? Як автор передає її почуття?
10. Які ознаки “епічного театру” можна виділити в п'єсі?
11. Що вам відомо про долю цієї п'єси на сцені різних театрів?
12. Напишіть твір за однією з тем.
 - 1) П'єса Б. Брехта “Матінка Кураж та її діти” – твір-пересторога.
 - 2) Значення зонгів у розкритті ідейно-тематичного змісту.
 - 3) Матінка Кураж – хороша чи погана матір?
 - 4) Мої роздуми після прочитання п'єси “Матінка Кураж та її діти”.

ЗМІСТ

“Нова драматургія”	
кінця XIX – початку XX ст.	3
Генрік Ібсен	5
Ляльковий дім	13
Джордж Бернард Шоу	47
Пігмаліон*	62
Бертольд Брехт	91
Життя Галілея*	109
Матінка Кураж та її діти*	158

Навчальне видання

Голубішко Ірина Юріївна
Кеба Олександр Володимирович
Шулик Поліна Львівна

Драматургія кінця
XIX-XX ст.
(Г. Ібсен, Б. Шоу, Б. Брехт)
Матеріали до вивчення

Редактор *І. Голубішко*
Комп'ютерна верстка *І. Мудрик*
Дизайн обкладинки *О. Ратовська*
Коректор *Н. Гусак*

Підписано до друку 28.12.06. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура шкільна. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 12,79. Обл.-вид. арк. 11,24.
Тираж 500. Зам. № 601.

Видавництво “Абетка-НОВА”
(свідоцтво ДК №453 від 18.05.2001 р.)
вул. Соборна, 1, м. Кам'янець-Подільський, а/с 8, 32300

Надруковано в друкарні ТзОВ “Абетка-НОВА”
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300